SZEGEDI TU
Magyar Irodalom

TISZATÁJ

1970 | XXIV | 10

TISZATÁJ

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

A Magyar Írók Szövetsége
Dél-magyarországi Csoportjának
lapja
Megjelenik havonként

Főszerkesztő: HAVASI ZOLTÁN
Kiadja a Csongrád megyei
Lapkiadó Vállalat
Felelős kiadó: KOVÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőség: Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Táviratcím: Tiszatáj Szeged. Sajtóház. Telefon: 12-330 Postafiók 153. Kiadóhivatal: Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Telefon: 13-116, 13-500. Postafiók 153. Terjeszti a Magyar Posta. Egyes szám ára 6 forint. Előfizetési díja: negyedévre 18, fél évre 36, egy évre 72 forint. Előfizethető a Posta Központi Hírlapirodában (Budapest, V., József nádor tér 1.) és bármely kézbesítő postahivatalnál. Egyéni előfizetések a 61 260, közületi előfizetések a 61 066 csekkbefizetési lapra (átutalások az MNB 8. egyszámlára) küldhetők be. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916.**
70-4391 — Szegedi Nyomda

SZEGEDI TU... Magyar Intézet...

Tartalom

XXIV. ÉVFOLYAM, 10. SZÁM
1970. OKTÓBER

SIPOS GYULA versei: Szobrok, Ásónyélre támaszkodva 899
TORNAI JÓZSEF: Himnusz a naphoz, a szélhez és a folyókhoz (vers) 900
HATVANI DÁNIEL versei: Szonett a testi nyavalyákról, Nem futok el, Tanyák lidérce 902
VERESS MIKLÓS: Köd és arcok (vers) 903
KALÁSZ LÁSZLÓ: A bazár (vers) 904
RAFFAI SAROLTA: Csillagvizsgáló (elbeszélés) 905
ANNUS JÓZSEF: Éljen Matild! (elbeszélés) 915
HÉRA ZOLTÁN: Teljes kör (vers) 921
HORVÁTH ISTVÁN versei: Téli rengeteg, Nincs már út 924
BARTALIS JÁNOS: Veresbegymadár (vers) 926
PETRI FERENC versei: Szemben, Keserves 927

HAZAI TÜKÖR

PÜNKÖSTI ÁRPÁD: A víz után — Az árvízvédelem középirányítása Csongrád és Békés megyében 928

TANULMÁNY

E. FEHÉR PÁL: A politikus Lunacsarszkij — Vázlatok egy portréhoz 942

FIGYELŐ

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN: A kassai Batsányi-Kör évkönyve 953
JÁSZ DEZSŐ: A kassai szép napok 958
KOVÁCS VILMOS—BENEDEK ANDRÁS: Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában I. 961

KRITIKA

Dráma

PÁLYI ANDRÁS: Gyurkó László: Az egész élet 967

Próza

OLASZ SÁNDOR: Bertha Bulcsu: Át a Styx folyón, Tűzgömbök 969
BENKŐ ÁKOS: Horváth Márton: Holttengeri tekercsek 971
ÖRDÖGH SZILVESZTER: Kőris Emil: Vakmeleg 973

Vers

SOLYMOS IDA: Bihari Sándor: Minden nap élni; Niklai Ádám: Szeretők; Serfőző Simon: Nincsen nyugalom 974
LOVRITY ENDRE: Mindennap forradalom (Nyerges András: Valaki győzött; Simor András: Partizánerdő) 977
HORPÁCSI SÁNDOR: Kalász László: Parttól partig 979
P. A.: Káldi János: A világító kapanyél 980

MŰVÉSZET

Szegedi Ünnepi Hetek — 1970

ÖKRÖS LÁSZLÓ: Rendkívüli nyár 982
LACZÓ KATALIN: Kiállítási napló 987

Könyvművészet

HARMATI IDA: Felavatták az ország első nyomdamúzeumát Gyomán 990

Hírek 991
Szerkesztői üzenet 991
K. P.: Kis szegedi művelődéstörténet 992

ILLUSZTRÁCIÓ

Kopacz Mária (romániai magyar képzőművész) munkái: 914., 920., 981., 989.
Dohnál Tibor munkái: 925., 986.
Műmellékleten: Csohány Kálmán, Fejér Csaba, Gacs Gábor, Hézső Ferenc, Somos Miklós, Szalay Ferenc és Szurcsik János munkái.

SIPOS GYULA

Szobrok

A szobrok
esküre nyújtják karjukat,
kardvágásra,
megbékélésre,
imára.
Élők vagyunk,
gazdag-beszédű mozdulatokkal.
Meg tudjuk simogatni egy gyerek fejét,
egy kő érdességét,
egy asszony pelyheit.
Okosságunk villámfényei között
bolond napjaink babonái vannak.
Fiaink emlékében
mégis úgy maradunk meg,
kinyújtott karral,
esküre,
kardvágásra,
megbékélésre,
imára.

Ásónyélre támaszkodva

Ásom a gödröt.
Hej, kicsi nyírfa!
egy év kell, hogy gyökeret eressz itt,
másodikban megindul a lombod
növekedésre.

Hol leszek én már,
amikor fehér törzsed nyújtózkodva sugárzik
s lányhajú lombjaidon
muzsikává szelídül
az északi szél?
Hol leszek én már akkor,
mikor ez a szőlő, ez a meggyfa
édes ízekkel ontja gyümölcsét?

Hol van hát érvénye a szónak, a tettnek?
Mindegy, milyen fa.
Folytassuk azt, ami fontos.

TORNAI JÓZSEF

Himnusz a naphoz, a szélhez és a folyókhoz

Ezek a nagy vizek, melyeken átmegyek,
ez a vizet szürcsölő szél,
te nap, kivel összecserélem arcom,
birkapásztorok és fáraók istene,
csak följönnél holnap is,

éjszaka a fákat hallgatom:
morogva állnak a kanyarok fűcsomóiban,
isszák a szelet, a fekete-zöld oxigént,
a hömpölygőt,
harsogó bivalycsordát a nádason át,

nőies szél,
fésülöd a hajamat,
kísérteteim sörényét,

virradati, lesbenálló szél,
a napot várom,
mint a folyók, halak,
kőketrecemben,

látni akarok,
látni a folyók ideges fém-indáit,

a Dunát, a Tigrist, a Brahmaputrát,
medretek fehér-zöld lelkesedését,
zuhatagaitok üveg-szellemeit,
a Dnyepert, a Tiszát, az Arnót,
szikla-izmok közti fuldoklásotokat,
a vastag békalencse-üzeneteket,

megrázod-e a csillagokat fölöttem, szél,
hogy kezemet áldhassam?

süss föl, nap,
kőmadarak sírjainkon megfáznak,
újszülötteik ágyán a lányok,
agyunk réz-templomaiban
süss föl, nap,
táncoljanak a szőrszálak mellkasomon,

elédfekszem a fűre,
elfelejtem gép-lábamat, gép-szívemet,
a porbasüppedt istent,
kiálló kövek sírásán föltámadót,

nem akarok tekeregni,
mint a vértelen férgek a tégla alatt,
nem akarok seb lenni, beforratlan,

folyók dörgésétől dadogok, mint nők előtt,
szólaljatok meg, nap orgonái,
tépjétek le rólam éjszakai bőrömet,

kőből faragott ajkak nevethetnek,
én nem mosolyogni jöttem,
nem asszonyok kezét fogni,
csak keresni:
az egyedüllét halálát,

és megismerem, aki szeret,
látom gömbölyű homlokát,
lehunyhatatlan szemeit,
búcsúzó combjait figyelem:
szétfutó folyóágakat fölragyogva,

elhagyatottságot, kiszáradt folyamtorkolatokat,
amerre jártam,
a szél hideg kaparászását
levelek közt, homokban;

növény-lény nem vagyok,
vak állat-lény sem,
fékezhetetlenül szaladok,
ruháimat, fegyvereimet eluntam,

az ember nincs, ha nem halnak meg érte
folyók,
nap,
szél.

HATVANI DÁNIEL

Szonett a testi nyavalyákról

Bőrhurkák, lobos visszerek,
vizenyők, csontok dagadása —
ki nem sebére viszketeg,
nem érdemes tébolyra, lázra.

Családi nadály, vérszívó
gondok a befőttesüvegben,
nem használ kúp, injekció,
vírusaimmal kiegyeztem.

Fiolák jégszikláin járva
az ösvény egyre keskenyebb —
ülök a legvékonyabb ágra

s mindegy, melyik ágyba esek,
csak lehessek szívkamrám őre,
hogy az infarktus fel ne törje.

Nem futok el

Felhalmozódik mint húsban a méreg
minden kiegyenlített tartozásom
ledobott terheim által
válok mindegyre súlyosabbá

Ringy-rongy szavaimmal
sincs immár elszámolnivalóm
üldözőim elől nem futok el
nem érdemlik meg a hajsza izgalmát
puha tenyérrel születtem
de ujjaim között köveket szorongatok

Lombzúgásba merülni
szerettem volna mindig
s nem a fatörzsek mögött lesben állni

Nincs szükségem a füvek tisztességére
míg a barmok szájában nem válnak keserűvé

Tanyák lidérce

Nyárfák hegedűszólamát
hallgatom, míg csenevész pára
imbolyog a tanyákon át
s leülepszik szememre, számra.

Verejték testemen a köd,
gázolnék bár sűrű homokban.
Vércse köröz szívem fölött,
némul az elme, el-ellobban.

Tanyák lidérce tántorog,
tán vér csöpög a lámpabélből,
feldőlt borospohár forog,
szikkad a nádasok szelétől.

Majd kel a bíborkajszi-nap
permetszagú istentenyérben;
ölelje zsongító iszap,
ki túljutott fagyon, veszélyen.

Ily mélyről nem szólt még zene,
ilyen hamar nem oszlott ködde...
Elporladt ércek istene
ne tégy némává, merengővé.

Hegedűszólam, nyárfasor —
lidérc bujkál bokros sorsomban,
dűlőutakon araszol,
lengésében síri sikoly van.

VERESS MIKLÓS

Köd és arcok

Köd köd te isten köd te áthatolhatatlan
tejút-idegek hosszával mérhetetlen
makacs nagyúr csempékben fémekben és falakban
kék fájdalom a zsibbadt zsigerekben
köd köd jajongó köd arcok szigorúan halottfehéren
miféle piros ködöt csepegtet kezek ágbogára a vérem
városokat épít a vérem pipacsból asszonyszájból délibábot
köd köd te megismételhetetlen a műszerek polipjai között ugye hazatalálok
megvár ugye a testem ez a fölhasadt önmutogató virágállat
míg korall-karok törlik le szájam sarkából a nyálat
s nem anyám asszonyom-szeretőm virágzó szemű lányom
van-e még aki megvár túlnan a bolygókat átzuhogó halálon
köd köd te gyönyörű már fáj hogy mindennek körvonala van
csak én nem tudom hogy föltalálom-e ébredő sajátmagam
s a betegség-bogozta tüdőlebeny-némaságú medúza
már nem én vagyok nyomorúságos kitépett múltam

néz néz egy piszkos lavórból mereven
amíg a nemlét minden mocskát magába issza
jaj köd te köd időtlen részegen
meddig lehet még bolyongani altatók mélyébe hulltan
csatangolni hazám ringyó fal-térképeiden
úszni mint a hulla albérleteid tüdőbeteg tengerében
köd ne engedj el te biztos köd te felelj nékem
ne hagyj magamra itt e fényfoltos műtőasztalon
hol fém a fém hol csont a csont és tűz a kilenclámpás irgalom
ne hagyj itt köd ne hagyj megint magamra
sűrűsödj fölém halállal mérhetetlen
ki egyre fogysz húsban és zsigerekben
józanuló részeg ki remekművet már sose mintáz
csaló vagy akár a kés az olló és a sebláz
köd

jaj áttűnnek megint a szemek és kezek a lázon
s körülállnak az arcok is diadalmasan és hevülten
győztél — csörrenti a kés de csak fejemet rázom
ti győztetek mondom az arcoknak
én csak megsebesültem

(Sebészeti Klinika, 1970. január)

KALÁSZ LÁSZLÓ

A bazár

bezárt
táblát rakok kirakatába:

A VILÁG LELTÁR MIATT
ZÁRVA

válogatom a csillagokat
az angyalok fülönfüggőit
nagyság és fényesség szerint

a holdakat a napokat
külön kis skatulyákban őrzik

tejutakat és ködöket
bálánként egymás mellé dobok

az űrben fázósan toporgunk
féldeciző revizorok:
vas szigor ókulárés pontosság
önmaró lelkiismeret
és sikkasztó bűnök miatt dühvé vált
féltő szeretet
és félelem és félelem hajszol gyötörve:
az ember végül kénytelen
nézni a földre

a Föld még megvan itt forog
kering szinte csak önmagának
de büszkeséggel számolom
a bátorodó rakétákat
tapogatódzó csápjait
növi lövelli szét az elme
előbb még szomszédait nézni
később talán a végtelenbe

RAFFAI SAROLTA

Csillagvizsgáló

Második napja vagyok itt, s második napja rámolgatok, csinosítván a kis nyaralót. Ragyogó tiszta volt pedig, kényelmesen berendezett. villanyvilágítással, hűtőszekrénnyel, gázrezsóval — csak úgy mellékesen, meglepetésül — fölszerelve.

Szemközt velem a tó kétszáz lépésnyire, s a távolságot betöltik a kisvárosi kertészet remeklései hatalmas virágtartókban, s a fürdőzők tarkán, szétszórt csokrokban heverészve a fűben, hangoskodva, de számomra most még személytelenül. Magam se tudom, miért nem bátorkodtam közéjük. A víz meg én már egymásra leltünk, fölfedeztem valamikori mélyeit újra, a parthajlatok rajza s a folyton hatalmasabb pamaccsá ázó növényzet illata minden máshol töltött nyaram emlékét hihetetlen messzeségbe sodorta. Megérkezésem után épp így, mint most, sokáig csak néztem a víztömeget, vonzott és taszított, akár ha napfényben sütkérező, lomha, alattomos, fényes szőrű állat lenne. Lassan jött az este, módszeresen nyeldesve az állott hőséget, bezsuppolva a hangoskodó emberkéket egynyári kalyibáikba. A hűs áramlás elszabadította a parti illatokat, a hold keskeny karéja több árnyékot nyújtóztatott végig a lecsöndesült vízfelületen, mint fényt. De a füves-bokros-virágtartós, megüresedett partszakaszon is — én meg szinte bújtattam túl fehér, lemeztelenített magam a bizonytalan, kócolt szegélyű árnyékfoltok rengetegében.

A víz langyosan nyújtózott, elérte végre lábujjaim, a bokám, már térdem fogta körül — belémerültem, s befogadott. Ernyedten hagytam: hordozzon, ringasson, vigyen, s már nem áltattam magam tovább: tizenhat évesen bocsátott el ugyan, most mégsem követelte a lobbanékony kamaszt, a heves karcsapásokat, prüszkölő hányavetiséget — csöndessé, kíméletessé vált —, mintegy megbocsátva távol eltöltött húsz esztendőm. Hátamra hengerített, csalogatott a sötétkékbe mélyülő szigethajlatok felé, a valamikori ábrándok szigetére.

Sajátságos módon az illatok vették birtokukba egész valóm és nem a formák. Szemem recehártyáján időtlenül megfészkelt a bodza, galagonya, kökény, vadmuhar, folyondár és fűfélék sokaságának rajza, akár pecsétes gyűrűn a véset, orrom máris több levélfajtát érzékelt, mint amennyi a szigeten lélegzett és lélegeztetett. Gyermekéveim valamennyi növénye itt párolgott egyetlen széles áramlásban elvegyülve — körülfont, megborzongatott az éjszaka hűvöse helyett.

Mélyen és nyugodtan aludtam, sokat, hosszú évek óta először altató nélkül, holott egész idő alatt Klárára kellett gondolnom. Vagy inkább érzékeltem csupán, mint örök jelenvalóságot, mint valamely testrészem, vagy láthatatlan, mélyen megbúvó tulajdonságaim egyikét. Kifejezetten valóban nem gondoltam rá, mint ahogyan megfestendő képeimre, odavetett vázlataimra se

gondoltam. Ezeknek is csak állandó kavargását érzem, megbizseregtetniek, akár vérem állandó lüktetése.

Ma este már Klárával úszom át a mélykék hajlatok szigetére. Valószínűleg ott kérdezem meg tőle visszavonhatatlanul, amit megkérdezni nem is kellene talán, hiszen ő éppúgy hozzám tartozik, mint ez a tó, a sziget, a zsályarengeteg, vagy a munkám. S a gyerekkor, a mezítlábas és klottgatyás, a rég lehagyott és mindig visszatérő, az örökké éhes és most már soha ki nem elégíthető, meg nem engesztelhető.

Ennyi év és ilyen irgalmatlanul, gyönyörűségesen nehéz év után, a díjnyertes évek után ébredtem rá: a gyerekkor sebeire később hasztalan írt keresni. Mit kezdenék most már hintalóval, játékkatonával, nagy szelet lekváros kenyérrel? De mielőtt elmúlna fiatalságom, valamit mégis pótolni kell: talán még nem késő. Mert az elmaradt kirándulások, udvarlások, mulatós esték sem lesznek irgalmasabbak, hiányuk máris munkál ellenem, állandóan, kivédhetetlenül.

Tudom, Klára velem lesz, hogy segítsen. Erős, folyton agyaggal birkózó tenyere pihekönnyűvé válik... Hangját itt is hallom, fölidézem varázsló módra, bár a nyaralók egymást ugrató vidámsága szabálytalan hullámokban tör be nyitott ablakomon, a leeresztett függönyön keresztül. S évődésük a várakozásom teremtette feszültség nélkül nemcsak szórakoztatna, de meghatna, még így is oda-odafigyelni kényszerít. Pillanatokra megmerülök benne, mint éjjel az ismerős víztömegben, a sajátos nyelv rég ismerős, de úgyszólván elfelejtett íze, fordulatai arcon legyintenek, meghökkentenek-mosolyogtatnak, szorongásaim feloldják.

A parton mindenki mindenkit ismer, az együtt átélt kis és nagy események az embercsoportok közötti rövidke távolságot keresztül-kasul szabdaló félmondatok: idegen fülnek rejtjeles üzenetek színfalai, melyek engem olyan régen elbocsátottak már. Visszafogadnának-e vajon? Színleg kétségkívül, hiszen a meghívás, a minden kényelmet biztosító kis nyárilak, a háborítatlanság ezt bizonyítja. De a lényeg, az emberközel, a nyelv és gondolatközösség...? Ha képes lennék zavartalanul közeledni, letelepedni a gyöpre, ismerős arcokat kutatva — talán. Talán hazatalálnék. Bár valószínűbb, hogy én itt csodabogár maradnék, ha végleg hazakényszerülnék is. Csodabogár, kicsit bolond és reménytelenül idegen.

Néha egy-egy gyors pillantás megérinti a leeresztett függönyt, hogy azonmód tovarebbenjen, s ha reménykedve figyelem is az érdeklődőt, semmi ismerős vonását nem lelem.

Húsz év kimondhatatlanul hosszú idő, bármilyen észrevétlenül múljék el.

Azután fölfedezek egy arcot — ráismerek teljes bizonyossággal — egyetlenegyre a sok közül. A vászonruha sötétkékje ma is szemérmesen, nyakig begombolt, az ember öregecske már, csak éppen elbiceg a part mentén. Egyik szemével az utat, másikkal a felhőtlen eget kémleli: kancsal. Hát nem operáltatták meg szegényt... különös szemtengelyferdülése most már öröklődik, ha nem a betegség, de járuléknév formájában — ennyire ismerem a falumat —, még ükunokái is „Csillagvizsgáló Bévárdiak" lesznek. Csillagvizsgáló..., ha eredetét elfelejtjük, a keserű humor sokkal-sokkal az öreg elmúlása után titokzatos, rendkívüli képességeket tulajdonít majd az ősapának... későbbi legendák hordozója tehát, amint ott ballag társtalanul és figyelemre sem méltatva, mert késői rangját bizonyos, hogy környezetében ma még senki nem sejti.

Az élet valamiképpen mindig jóváteheti ballépéseit, kegyetlen tréfáit, mivel időtlen..., de mit tehet az ember?

A kis öreg szemlátomást békésen bandukol, egyik szemével a földet, másikkal az eget pásztázva rendületlenül.

Még mindig korán van: egy egész óra múltán indulhatok csak a délutáni vonat elé. Reggel feszélyezettség nélkül vásároltam, de most újra végigmenni a falun — a gondolata is riasztó. Megbámulnak, nem tudnak hova tenni, vagy ha igen, kerülgetnek, hogy a végén mégis elkerüljenek. Kimondhatatlanul egyedül vagyok. Olyan fájdalmasan egyedül, ahogyan a vadidegen, testem-lelkem nem kívánta nagyvárosban soha. És félszegebb, mint tizenhat évesen.

Motorzúgás. A nap minden órájában jönnek-mennek — valamikor ki hitte volna? Csak a határbeli munka porát mostuk le magunkról itt..., néha ki-kiruccant egy környékbeli horgász... A csend szinte érinthető volt, hanyatt fektünkben ránk telepedett, pólyálgatott. Nem ez a fajta, hirtelenül megrekedt hangok kíváncsi csöndje: inkább a nyugalomé.

Új vendég érkezhetett. Ismét a motorbrummogás, majd az általános, kinti zajongás, ha tompábban is, életre kél.

— Halló!

A kiáltás tarkón csap, elszibbaszt, s még föl sem ocsúdom, az ajtóm kivágódik, és bár a fényözönben csak körvonalait láthatom, testét máris karolom elárvult kapaszkodással.

— Klára!

— Te itt kutyulsz ebben a hőségben? — szabadulna, s hogy nem engedem, figyelmeztetően mondja: — Egy barátommal jöttem. Kismotoron.

Leül a heverőre, a fény végigpásztázza mézízű hajától a bocskoráig.

— Gyönyörű vagy — szédelgek.

Nevet, s elkiáltja magát:

— Karesz, gyere már!

Karesz bejön. Bódultan nyújtom a kezem, erőteljesen szorongatja.

— Itt volnánk — mondja töményen. — Jó ez a kégli. — Elnyúlik a heverőn Klára mellett. — A cucc ráér még, nem igaz? Dögfáradt vagyok.

— Dögfáradtak vagyunk — ismétli Klára panaszosan, kicsit nyafogva. Hangjának ilyen árnyalatát eddig nem ismertem.

A hűtőszekrény már hamvasra lehelte a sörösüvegeket, tapintásuk megnyugtat. Töltök.

Klára gyanakodva kémlel körül.

— Egész nyárra berendezkedtél?

Mosolygok.

— A nagybőröndöm ki se csomagoltam még.

Szemügyre veszi a gázrezsót, hűtőszekrényt, ventillátort, a parasztszőnyegeket, rugózik a heverőn, a tarka huzatokat meg is tapogatja csak úgy, futólag, hintázás közben.

— Fantasztikus — hitetlenkedik. Majd rövid szünet után megismétli: — Fantasztikus.

— Az.

Karesz felém billenti poharát.

— Hazánk nagy fiára. Éljen!

— Ne hülyéskedj — mondja Klára.

— De amikor olyan jólesik.

— Hát akkor hülyéskedj.
— Elvetted a kedvem.
— Ne bolondozz — mosolyodik el a lány.
— De amikor olyan jólesik.
— Hát akkor bolondozz.
Most már én is elnevetem magam. Klára csillogó szemmel figyel.
— Ugye, jópofa?
— Nem tudhatom — felelem óvatosan.
— Igazi kölyök — bizonykodik.
— Helyes. Akkor a kölykökre — mondom.
A lány nagyokat nyel, s hogy leteszi poharát, felsőajka csupa hab.
— Nem haragszol, hogy rád törtünk?
Ártalmatlan csápocskák, önleleplezőek. Majdnem szánakozom.
— Vártalak — mondom álszent egyszerűséggel.
— No igen.... — bizonytalanul hallgat el. — Lehet, hogy őrültség volt — mondja hirtelen.
— Hiszen megbeszéltük. Már a reggeli vonathoz is kiszaladtam.
Hangja lélektelen.
— Kedves vagy.
A heverőn egynéhány perce aléltan, hunyt szemmel pihenő s épp csak lélegző ifjú fölneszel.
— De milyen kedves! Amióta öszebarátkoztunk, egyebet se hallok tőled. A nagyszerű Pintér András. Az őstehetség. András, a zseni. A kolosszális ötletek tárháza. Egyszerű és ízes, akár a barnára sült házicipó.
Klára elpirul.
— Kérlek!
— Talán nem így van?
— Akkor is.
— Na jó — mondja a fiú, s manikűrözött körmeit lehelgeti, majd farmernadrágján fényesítgeti őket.
Finom feje van. Sűrű barna haja, mérsékelten elvadult, semmi túlzás. Inkább ő látszik frissen sült cipónak, mint én, bár igazában egyikünk se. Micsoda hasonlat! Tehát Klára lelkendezni szokott.
— Már-már féltékeny voltam rád — mondja Karesz váratlanul, s egyenesen a szemembe néz. Egy ideig fogva tartja a tekintetem, alig tudom Klárára fordítani, félek ajkam remegésétől. Elárul?
A lány könnyedén vállat von, nyaka piros.
— Folyton hülyéskedsz — próbálkozik az iménti tréfával, de hangja rekedt. — Hideg volt a sör — néz rám hunyorogva.
— De jólesett — nyújtózik a fiú.
— Őrülök.
Töltögetek. Hány éves lehet ez a kölyök? Klára hol szedhette föl? Soha nem beszélt róla. Csak úgy, egyszerűen letegez. „Már-már féltékeny voltam rád." Minden további nélkül: rád. Testvérek? Tudtommal...
— Rokonok vagytok? — s nyújtom a poharat.
Karesz nevet, Klára elhúzza a száját.
— Haverok vagyunk. — Majd hirtelen: — Lássam, mit vásároltál!
Mind a ketten Klára mozgását figyeljük. Ideges, kapkodó járásában már semmi harmónia, csinált kíváncsisággal motoz a hűtőben.
— Borsó és hús. Itthon főzünk?

— Első nap nem akartalak vendéglőbe cipelni.

— Rendben. Hozzáfogjak?

— Ahogy tetszik.

A fiú lopva néz rám, aztán az ablakhoz sétál.

— Isteni lehet a víz..., előbb megmártózhatnánk. — Felém fordul: — Nem tartasz velünk?

Elhűlök. A lány most letérdel a hűtő elé, táskájából őszibarackot, konzervet rámol bele.

— Andráska éhen hal — mondja végre.

— Dehogy. Ha akarjátok...

Klára végzett, visszafordul.

— Persze hogy akarjuk. Lehet?

Blúzát gombolja. Villámzár herseg, s ott áll előttünk fehér-feketében, a két parányi csík annyit takar el tejeskávészínű testéből, amennyit éppen muszáj. Holmiját kínos gonddal teregeti a heverőre.

— Kimenjek, vagy elég, ha elfordulok? — kérdezi, s választ se várva, az ablakhoz sétál. Mintha közben a fiúra hunyorítana.

Karesz megérti.

— A holmink... — mondja bocsánatkérő mosollyal, s kilép az ajtón.

— Klára — kérdem halkan —, ki ez a kölyök voltaképpen? Mit keres...

— Most éppen a hátizsákját keresi — szakít félbe fagyosan.

A hátizsák egyébként már elő is került, nehéz lehet, a fiú izmai kéretlenül s valószínűleg minden dicsekvési és magamutogatási szándék nélkül, ösztönösen játszadoznak erővonalasdit a napégette bőr fedezékében.

— Elég elfordulnod — mondom a lánynak —, ha Karesz barátunknak sincs kifogása ellene.

A víz korántsem olyan tiszta, mint az este volt, nappalra elvesztette látszólagos érintetlenségét. „Isten is kiköpné" — langyossága se ringat, se frissít: eltűr. Napfénycsiklandozta felszíne a lelkendezőket pártfogolja: Karesz féktelen jókedvét megcsodálni parthosszat mindenki fölüti fejét. Klári csöndre intené a fiút, hasztalan, így hát vele tart, kölcsönösen takaróznak egymás művidámságába?

Prüszkölnek, handabandáznak a megbolygatott víz fel-felfröccsenő zuhatagában... Az én tavam s annyira enyém, akár anyám lehetne, tűri, befogadja őket, játszódik velük — ellenemre. A jó öreg, az óriás bölcsőnyi Szelíd... Most neve is fintor csupán. Nagyanyámra gondolok, ő, a maga régies nyelvén Szilídnek nevezte, s ebben a hangzásban a mai nap sziszegő lényegét is fölfedezem, megérzem és elfogadom a rám szabott iróniát.

Körülbelül egykorúak lehetnek. A fiú talán kevesebb... De fontos ez?

Hatalmas karcsapásokkal törtetek a sziget, a hőségben tikkadtan fonnyadozó apró-rengeteg szigete felé. Talán sikerül észrevétlenül odajutnom.

Az ég hihetetlenül fölpúposodott, kiábrándítóan fakókék. Bizony megfakulunk. Bizony tikkadunk és fonnyadunk, keserűvé válik nyelvünkön belső nedveink mindenkori kóstolója, mint ahogyan a sárguló fűszál is fanyar aromát izzad ínyemre. Az égbolton apró fekete buborékok keletkeznek, elvétve egy-kettő, szembogaram, akár egy jól működő radarkészülék, el nem ereszti, távirányítással kedvére futtatja, ringattatja le-föl parányi tehetetlenségüket.

Így van ez, így. Látomásainkkal, a természettel, sőt még a passzív tár-

gyakkal is elbíbelődünk, elbírunk. Ha nem, hát hagyjuk kipottyanni egyiket-másikat érdeklődésünk meg-megújuló köréből, mint ahogyan az elvásott cipőtől sem búcsúzunk. A friss bőrkeményedések ettől függetlenül sajognak, égnek, meggyötörnek mindenkit kivétel nélkül. S milyen alattomosan, váratlanul! Hozzám egy-két éve beköszöntött már az elszarusodás korszaka. Talán a porckopásé is. Klárának van még, lesz még vagy tíz vidám éve..., esetleg több. Valamivel. Az ő testét nem próbálta meg úgy a gyermekkor..., bár ki tudja? Idegrendszerét sokkal inkább — a hisztérikusan sikoltozó hang erre vall —, hadd kiabáljon. Majd fölbukkanok, angyalom, ha újra hiányzol. Azaz... ha úgy hiányzol, mint még tegnap este is. A sziget az enyém, most ugyan cseppet sem érdekes. Meglátom, ráérzel-e a mélykék árnyékokra..., ma este meglátom.

Serceg a zsír, a hús piroslik. Klára pecsenyevillával kavargatja a ráncossá töppedt borsószemeket.

A tó vizéből felbukkanva, először kétségbeesett arcát pillantottam meg, a parton állt összetörten és tanácstalanul. Nem szándékoztam ráijeszteni, valóban nem, s ő mohón hitte el, hogy csupán a szigetet kerültem meg — többnyire víz alatt. De háta, a meztelen, gyönyörűséges háta még most is lúdbőrözve tiltakozik. Karesz hallgatagon cigarettázik félfekvésben, a csikk szája csücskéhez ragasztva, így hát nem mozdul, csak néha-néha bök egyet lába nagyujjával a szőnyeg „népművészeti" kakasának imitált taraján. Csöndes derűvel figyelem őket, fáradtan és izgalmak nélkül. De nem társalgok, eszemben sincs, egyébként nem engem szorít a cipő, s ők még csak a jólneveltséget sem kérhetik számon.

Néha nagyszerű a „művész" valóságtól elszakadt álarcával fedni önmagunkat. Ez a legtöbb, mellyel irgalmatlanul gyilkos, vérszopó, kegyetlen munkánk fizethet. Az egyetlen nagy ajándékkal, lehetőséggel: a szabályokon kívüliség ajándékával megfizet mindenért. Számomra legalábbis ez a legtöbb. A legvarázslatosabb. Fölment a most reneszánszát élni kezdő kispolgári szokások szabta kötelezettségek alól. Különben végigügethettem volna a partot meztelen bokacsattogtatással, bemutatkozván mindenkinek, gyerekkori ismerőseim kigömbölyödött vállát megveregetve hallgatni, bólogatni, s ugyanazt elismételni önmagamról újra és újra — végelgyöngülésig. Néhány jó figuráért kétezer sorsot megemészteni. Vagy többet, esetleg a fél faluét. Holott én vázlatokkal jöttem ide, határidős munkáim vannak, ha impressziókat gyűjtök is, a belémivódott hangulat majd csak hónapok vagy évek múltán erőlködi ki magát legbensőmből..., nem fényképész vagyok.

Klára terít, az evőeszközök csörrenése elviselhetetlenné teszi a szótlanságot. Föltápászkodom, kezére adok tányért, poharat, konyharuhát. Karesz nem mozdul, figyel.

— Te — mondja elnyújtva —, azért ez hihetetlen.

— Igen? — nézek rá közönnyel.

Most már ő is közelebb jön.

— Hogy ezt a nyári lakot csak úgy... — fölajánlották neked. Csak úgy.

— Valóban — mondom.

— Talán hozzáláthatnánk — invitál bennünket Klára. — Osszak? Megengeded?

— Sőt. Kérlek.

Nekünk egyformán szed, magának jóval kevesebbet. Karesz feszeng, láthatóan azt se tudja, mit eszik, egyfolytában engem figyel.

— Egész nyáron itt maradsz? — kérdi.

— Még nem tudom.

— De maradhatsz?

— Persze. Maradhatok.

— Miért ne maradna? — Klára hangja türelmetlen. — Isteni hely.

— Isteni — hagyja rá a fiú. — Egyetlen szóval sem állítottam az ellenkezőjét.

— Egyél.

A csöndben csak a kések, villák feleselnek.

— De végül is... mennyit fizetsz?

Klára fölcsattan.

— Nem akarod megérteni? A szülőföld hazacsalogatja egy nyárra nagy hírű...

— Klára — szólok rá keményen.

— Én hitetlenkedtem, ne haragudj.

A fiú nem jött zavarba, csak lovagiaskodik.

— Nyugodjatok meg, viszonzom. — Végre megvan! Íme az újságoknak és köznek rendelt önmagam. Kóstolgassátok. — Majd körülnézek, mit tervezhetnék valamelyik középületbe... Faliképet, térelválasztó elemet... vagy ha jobban szeretnének festményt..., nem lesz nehéz kipuhatolnom, itthon vagyok. Legszívesebben egy komoly térelválasztót csinálnék. De azt már csak a műteremben lehet, aztán leküldeni. — Klárára nézek: — Segítesz?

— Karesz is segít — mondja nyugodtan.

— Karesz?

— Most végezte a főiskolát. Kicsit későn, már huszonhat éves, de... az ő származása nem volt olyan kifogástalan, mint a tiéd.

Ez durvára sikerült, mesternő. Pedig te a lecsiszolt formákat kedveled.

— Jobb később, mint soha — élcelődöm bárgyún.

Úristen, mi lesz a folytatás? Fütyülök a feszélyezettségetekre, nem oldok. Nem, nem, én nem oldok. Huszonöt és huszonhat. Klára és Karesz. Két évszám... ennyi az egész. A magyarázat kézenfekvő, hétköznapi, egyszerű. Huszonöt, huszonhat.

— Nem felejtem el, hogy voltaképpen mindent tőled tanultam... — a lány elhallgat, szempillája tétován verdes.

— Van még sörünk? — Karesz hangja erőltetetten vidám. Cinkosan próbál szemjátékot kezdeni velem: — Úgy látom, mennybe lőnek, arra pedig inni kell.

A hűtőszekrény felé intek.

— Fiatal erő vagy..., parancsolj.

Klára fölnéz.

— Kari nagyon tehetséges, de... magam kevés vagyok hozzá. Érted, ugye?

Bólogatok.

— Gondoltam, segítesz. Melletted úgy tanul az ember, észre se veszi. Hallatlan erőd van.

— Igen.

— Persze ha nem akarod igazán...

Karesz mereven áll a hűtőszekrény előtt, csak a hátát látom.

— Miért ne? — kérdem könnyedén, de nem ígérek semmit. — Hé! mi lesz a sörrel?

Karesz mozdul, Klára tekintete nem tudja elcsípni az enyém.

— Andris..., te vagy a legnagyszerűbb öreg medve a világon!

Nem reagálok. Erre már nem.

— Úgy gondoltuk, egy éven belül veszünk egy közös kemencét. Karesz az agyagot is megkeverné.

— Nagyszerű — mondom jólnevelten.

— Csak addig járna hozzád...

Legyintek.

— Ugyan, Klára. Majd kialakul.

— Én azért éppúgy, mint eddig... — erőlködik.

— No persze.

Karesz tölt, senki nem nyúl a pohárhoz. A lány bizonytalanul néz rám.

— Ez a no persze úgy hangzott...

Megkeményedem.

— Ahogy kell: józanul. Te még jó ideig nem kapsz megrendelést... persze hogy velem dolgozol.

Karesz nagyot nyel.

— Jól dolgozik.

— Jól.

— És én is...

— Remélem. Sőt. Ha Klára kezeskedik érted...

A lány nekibuzdul.

— Én is kapok megrendelést, amint te garanciát vállalsz értem.

— Ez így van — mondom egykedvűen.

— És?

Vállat vonok.

— Akad még tanulnivalód, leányzó. Már a szakmában — teszem hozzá gyorsan.

— Andris!

— Majd meglátjuk — felemelem a poharam. — Éljetek!

Karesz átöleli a lány vállát a tulajdonos magabiztosságával.

Klára elfordul, föláll.

— Aprósüteményünk is van — szabadkozik, s már szedi le a használt edényt. Hagyom, rámoljon egyedül, ha újsütetű lovagja nem segít. És nem segít.

— Ki tanított? — kérdem hódító Károlyt.

A fiú figyelmesen megnéz, arcizmaival beszívósdit játszik.

— Nagyapám egy időben Budapest polgármestere volt.., ezt nem lehetett letagadni — mondja kiszámított lassúsággal.

— Miféle időben?

— Nem mindegy?

— Nem.

Újfent beszívósdi.

— Engedd el a választ.

— Kérlek — mondom nagylelkűen.

És megemlíti az Öreget, akinél én is tanultam. Ő magántanítványa volt évekig, míg végre besuszterolták a főiskolára. A többi nem fontos, ment a sínen, kész.

— Jobb mestert nem választhattál volna — mondom.

Mosolyog.

— Apa ért a képzőművészethez. Sok szép dolga van.

— Látod, erre nem gondoltam — s a hangom nem is remeg. — Szerencsés fickó vagy.

Klára hoz valami kekszfélét, sokfélét.

— Te se panaszkodhatsz — mondja csöndesen.

Megint szívfájdítóan szép vagy..., de azért nem. Nem panaszkodhatom. Mindig romantikusnak találtad az én régebbi életem..., puhára bélelt fészekből kerültél egyenesen hozzám. Honnan is tudhatnád? Munkát kaptál, segítséget, szeretetet... és... kis híján mindent. Mindent megkaphattál volna. Te is tudod, tudod jól. Hát... igazán olyan sokéves vagyok?

Néznek, várnak. Miről is...?

— Nem panaszkodom. Ugyanahhoz a mesterhez volt szerencsém, mert szerencsém volt.

A szójátékot nem méltányolják, tehát az erőlködést se észrevételezték. Jól van.

— Szeretted? — néz rám a fiú érdeklődéssel.

— Becsültem is.

— Azt mondják, mostanában sokat változott — terelget a maga kisösvénye felé.

— Mindannyian változunk.

— No igen... mindannyian. Rendkívüli koponya..., de... valahogyan inkább ösztönművész.

— Van benne valami — mondom óvatosan. Miért ereszteném le a sorompót? Az ösztönök is jók valamire, pajtás. Régen megtanultam. Megtanulhatod te is.

Nekimelegszik.

— Találkoztál vele a közelmúltban?

— Nem... aligha. Legalábbis nem emlékszem.

Karesz mosolyog.

— Tudod — nyújtja a szót — valahogyan... fenemód rosszul tájékozódik az öreg. Nyers.

— Mindig nyers volt. És erős.

— Jó, jó, jó..., nem vitatom. De... — s elhallgat.

— Mondd csak — biztatom.

Furcsa fintor kerülgeti szájszögletét, mintegy nyílhegyeket metszve pofacsontjai alá.

— Ma már kissé visszatetsző, ha valaki a nagymester pózában tetszeleg. Vagy..., hisz értesz.

— Értelek.

— Mert ő ezt csinálja. Azzal együtt, hogy huszonöt évvel ezelőtt egy külvárosi nyomortanyáról bújt elő.

— Kari!

Klára hangja halványpiros, rémült. Érzem lábujjhegyei figyelmeztető rúgását, mintha az én bokámat érné. Szeme a fiúra, majd felém villan, s újra vissza.

Karesz elfehéredik.

— Hiszen nem úgy értem...

— Talán megcsontosodott kicsit — hallom saját, kényszermosolyokban fuldokló hangom. — Aztán jön megint a nagy nekilendülés. A mi munkánkban ez már így van..., ha minden jól megy, te is tapasztalhatod még.

— Bizonyára — helyesel buzgón. — Egyébként őszintén szurkolok neki... Tulajdonképpen...

A többit már nem hallom, csupán Klára megkönnyebbült sóhajára érzek föl még egyszer.

Dehogy az évek számítanak, dehogy. Az idő, az én időm ezerszer áldott televény. Nem vagyok már ifjú, de még fiatal. Beérkezett, irigyelt..., csak éppen máshonnan bújtam elő, mint ti ketten.

Holnap szemügyre veszitek a falut, a düledező, lebontásra váró cselédsort..., mert amint a csomagból előkerült, fölfújható gumimatracok hírül adták egyetlen szó nélkül: te is maradsz, kisfiú.

Maradtok, ideálltok a hátam mögé, s próbáltok ellesni amit s amennyit csak lehet. Nem sokat lehet pedig — fáradt vagyok. Nagyokat pihenek majd és nagyokat beszélgetek. Végigügetem a partot, fölfedezem a régi pajtásokat..., figurákat gyűjtök, emlékeket, hangulatot. Nyersanyagot, amely ilyen állapotban másnak a világon semmit nem mond. Nekem talán..., ha nagyon odafigyelek. Megpróbálom. Mindenesetre megpróbálom.

Este? Helyes. Este kiúszhattok a szigetre. Nem, én alig ismerem. A távolságot se tudom fölbecsülni, jól úszok, nem méricskéltem soha: nekivágtam. Köszönöm, de ma nem tartok veletek. Nem, ma igazán nem. Inkább sétálok egyet a parton, mint az öreg Bévárdi szokott, a csillagvizsgáló Bévárdi.

Mert ha jól megfontolom, ideje lenne végre komolyan, minden lehetséges mozgást, hullást, a belátható pályák mikéntjét is mérlegre téve, ideje lenne megismerkednem a képzőművészet különböző ágazatain kívül mással is.

Például a csillagokkal.

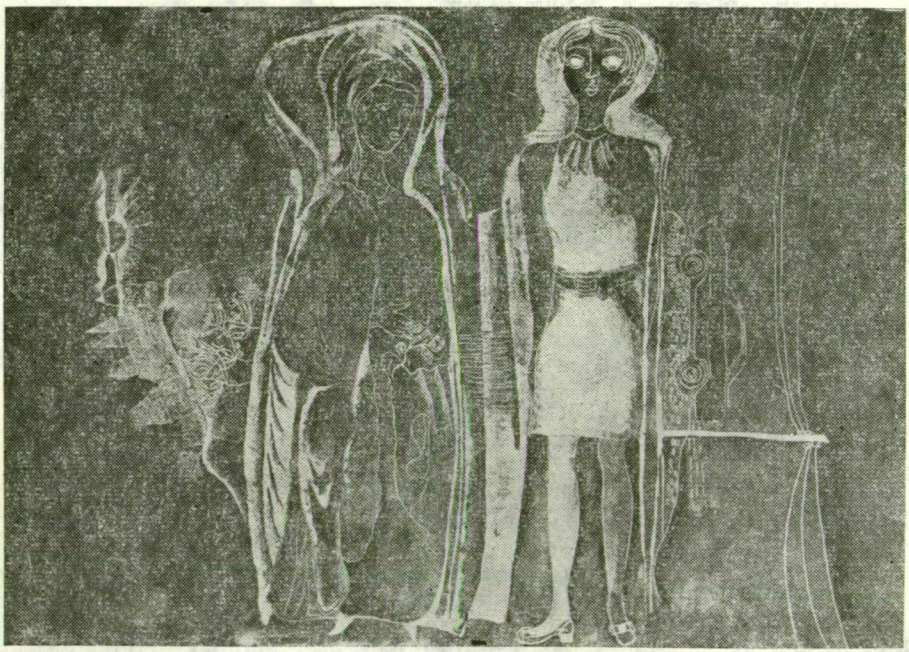

KOPACZ MÁRIA: ERZSÉBETEK

ANNUS JÓZSEF

Éljen Matild!

A gyerekek úgy sorakoznak csengetés után, mint a jámbor birkák a kolompszóra. Ilyenkor, jól bent a tavaszban, már fáradtak, lusták. Csikók helyett jól betört, megdolgoztatott fuvaroslovak. A tanárok sem szólnak a ténfergőkre, csevegőkre. Elég volt egész évben.

Matild azonban bírja szuflával. Nem is a melle, hordónyi hasa emelkedik, amikor ordítani kezd. Hangja, mint a felgyorsított magnetofoné:

— Igyekezzen ott, mert ha én megbiztatom, akkor elhagyja a... Heló, heló, maga nem hallja ott, nyavalyás? Kivágom innen, hogy a lába se éri a földet, kivágom, mint a huszonegyet...

Az öreg mellette állt, kétszer meg is biccentette a fejét, köszönt hangosan is. Nem vette észre. Matildnak nyolc-tíz mondata van az ilyen lemezen, azt mindig végig kell játszania. Akkor is, ha netán a gyerekek besurrannak közben, vagy fertőző betegség miatt bezárják az iskolát. Amikor végez, ránéz a micisapkás öregre, aki már a köpenye ujját simogatja, s kezdi a mondókáját:

— Drága jó tanító néni, kezit csókolom, azért jöttem, mert szeretném elkérni a kis onokámat, a Lajcsit...

— Idehallgasson! Először is: ne bizalmaskodjon, másodszor pedig tessék tudomásul venni, hogy nem vagyok tanító néni. Tanárnő vagyok! Jó, hogy nem dadus néninek titulál... Miért tanultam én, ha...

— Már ne tessék haragudni, de ugye a régebbi világban, amikor...

— Tudom, tudom, akkor tanítókisasszony volt. Ez a maguk baja: az a régi világ! Fejlődés nuku! Azt is megmondtam százszor...

Tarr Pista ekkor csendesen elindította az ötödik osztályt. A kollégák a másik ajtón surrantak be a folyosóra, onnan pedig a tanáriba. Amikor Pista is beugrott, s berántotta az ajtót, felcsapott a szóözön. Az a kiabálásszerű suttogás, amely a bentlevők számára kielégítően kemény, megvető, maró, elítélő, felháborító hang, tehát minden árnyalat eljátszható rajta, kifelé azonban csupán monoton morgásnak hallatszik.

— Az idióta!

— Az idétlen tehén!

— A víziló!

— A szélesvásznú hasbeszélő! — tette le az asztalra ki-ki a maga rövid mondatát.

— Én egyszer agyoncsapom! — rázta a fejét Tarr Pista. — Agyon én! Na halljátok! Azt a nyolc-tíz évet leülöm csendben...

— Úgy van!

— Nyolc-tíz év? Apám, szerintem felmentenének, mint az emberiség egyik jótevőjét...

— Gyerekek! Hogy ez milyen idétlen! A tanárnő! Nahát! Azért nincs egy tisztességes rongya, mert az egész fizetését utóvizsgákra költötte. Szerintem abból tartják fenn a levelező tagozatot még ma is, amit ő odahordott. Ez egy mecénás!

— Be se engedném egy iskolába...

— Gyerekek! És az a szoknya! — csapott az asztalra Klári, s innen kezdve a férfiak csak megfigyelőként vehettek részt a tanácskozáson. A nők beszéltek. Néha többen is egyszerre.

— És a haja! Mivel van felkötve? Nézd csak meg jól — cipőpertli!

— A cipőjébe úgyse kell. Ez még télen is papucsban jár, mert más nem megy fel a nagy bütykös, trampli lábára...

— Láb? A zongorának még csak-csak lába van. De ezek már oszlopok, anyám. Kerítéshez való oszlopok...

— Pszt! Csendesebben... Most megy be...

— Csak menjen! Ő dolgozhat. Évente kétszer jutalom. No és a dicshimnuszok a diri jelentésében: Lippai kartársnő megvalósította például... De amit én valósítok meg, az anyja úristenit, az smafu! Mert én nem pofázom el hatvanszor. Én nem viszem be, hogy „jaj, igazgató kartárs, tessék nézni, mit csináltunk a hatodikosokkal! Világító földgömb! Az egyik apuka szerelte bele a villanyt. Ugye isteni? Úgy élvezték a büdös kölykök...".

— Te még itt tartasz? Ez tényleg smafu. De ezt hallgasd meg...

— Tudjuk, tudjuk, hagyjátok már! — emelte föléjük végre a hangját Hegedűs Tóni. — Minek ismételni? Nem is az a baj, hogy pofázik. Engem nem zavar. De az igen, hogy áztat bennünket. És a diri beveszi, mintha ostyában adnák neki. A marha! Pontosan tudom például, hogy hétfőn csak ő látta Évát bejönni. Valójában be se jött, én mentem ki a folyosóra. Kaját hozott. Átadta, elköszöntünk, s mentem vissza. Fél perc. Még annyi se... Észrevette, tudta ezt közületek valaki?

— Ugyan!

— Különben is...

— No látjátok! A dirinek jobb hallószervei vannak, pedig távolabb volt, mint ti, mert akkor volt fejtágítón. Szerdán szólt. Fél órát emlegetett, s valami olyasmit, hogy a gyerekek előtt csókolóztunk, sőt...

— Miért nem vágtál a pofájába?

— Azt nem. De megmondtam neki: nem tudom ki volt az a gané, aki ilyesmit mert mondani, mire az öreg ezt bökkentette: hogy beszélsz egy kollégáról, kérlek...

— Hahaha!

Kopogtak az ajtón. Egy nyúlánk, szőke gyerek jött be. Látta, hogy Tóni szónokolhatott, hozzáfordult hát:

— Tanár bácsi kérem, Lippai tanár néni üzeni, hogy... legyenek szívesek bemenni az osztályba, mert... nem tud tanítani a zajtól.

— Micsoda? Mit mondott? Hát idefigyelj...

— Tóni! — szólt keményen Faragó, s a gyerekhez fordult:

— Jól van, fiam, visszamehetsz. Mondd meg a tanár néninek, hogy átadtad az üzenetet...

— Igen. Csókolom...

— Hogy te milyen süket vagy! Ezt a ziccert kihagyni...

— Csak az nyugtat meg, hogy te még nálam is nagyobb süket vagy, öregem. Te mit üzentél volna? Talán azt, hogy mondd meg, fiam, a hülye tanár nénidnek, hogy ne pofázzon bele mások munkájába?

— Szó szerint ezt, az anyja szentségit! Miért ne?

— Mert állítólag különbnek tartjuk magunkat őnála...

Csend lett, ki-ki elkullogott az osztályába. Néhány perc múlva minden teremben elült a lárma.

A nők persze nem bírták ki szünetben, hogy szóba ne hozzák a dolgot. Klári kezdte:

— Annyit azért megtanulhattál volna azon a híres főiskolán, hogy egymás tekintélyét nem illik így...

— Ha te annyira nagymenő tanárnő vagy...

— Az is, fiam! Lehet is! Ő igen megdolgozott az oklevélért. Hány évig is jártál összesen, anyus? Más ennyi vizsgával már kandidátus. Persze a mennyiség még nem minőség, mint azt...

— Ti mertek beszélni nekem? Ti, akik örökös lógásból álltok? Megálljatok, csak jöjjön haza a főnök! Csak...

— Tán ezt is beárulod, te... te szent tehén, te hatmázsás tabu, te... Diáknak is becstelen lehettél, nemhogy...

— Mit merészeltél mondani? Hallottátok? Ági, Kati, eljöttök tanúnak? Én beperelem ezt a vörös kurvát! Be én! Majd én megtanítom...

— Mit mondtál? — pattant fel Klári, s emelte a nagy vonalzót is. Már ütött volna, ha nem lép be Faragó, a kis zsurmó matematikus. Közéjük ugrott, s nyugodt hangon szólt:

— Közlöm veletek, hogy pedagógusok vagytok, s e pillanatban egy iskola tanári szobájában tartózkodtok. Jelzésszerűen, vázlatosan állítottam fel a tételt, a következtetés azonban így sem nehéz. Ti is könnyedén megoldhatjátok, pedig egyikőtök se egy Bolyai...

Tarr Laci és Hegedűs is bejöttek.

Csend lett. Nagy csend, mintha senki nem maradt volna a szobában. Pedig ott voltak mind. Ki az órarendet tanulmányozta, amit pedig így az év vége felé már álmában is el tud mondani az ember, ki az ablakra bámult, ki a körmét vizsgálta nagy figyelemmel. Egy mondat kell ilyenkor, amely beüti a csend buráját, s egyben kibúvót is csinál a szorító helyzetből. Ezt a mondatot most senki nem találta. Hangok indultak: egy köhhenés, egy csosszanás, szipogás, koppintás, könyvlapizzenés, de mondat, emberi szó nem hangzott. Szótlanul vonultak ki a csengőszóra.

Óra végén jött Miska bácsi a körözvénnyel: kettőkor rendkívüli értekezlet!

„Nem lehet! Az nem lehet, hogy a nő előcibálta volna a dirit a tanácstól, azon nyomban leadta volna a históriát, és a főnök máris... Vagy mégis... Hiszen Matildnak lyukas órája volt... mégsem lehetetlen, hogy mindez... Te jóisten! De én nem pofáztam. Nekem soha nem vétett ez a debla, miért is bántottam volna..., amit megmondtam, hát igaz is, mert... Különben is ő dumált, meg ő, meg ő... én csak..."

A direktor szinte zavarba jött, amikor belépett. A legjobb osztály nem várhat ilyen csendben. Mi van ezekkel?

— Csak nem ijesztettem meg a kollégákat? Sajnálom, de most igen gyorsan kell cselekednem. A helyzet a következő: fél órája telefonáltak...

„Ugye, telefonált! A dög! A ronda víziló! A dromedár, hogy..."

— ...a járástól, hogy...

„...akkor ez egy más ügy. Huuú! De megkönnyebbült a szívem..."

— ...az a megtiszteltetés... igen, nyugodtan nevezhetem így, megtiszteltetés ért, hogy be kell ugranom egy Drezdába induló küldöttségbe, amely ott a feladatlapos értékelő módszer alkalmazását tanulmányozza. Mindez örvendetes számomra, de néhány kellemetlenséggel is jár. Először is, hogy holnap már indulunk, a másik, hogy Jávor Feri kartársam a műtét után még szanatóriumba megy, tehát csak az új tanévben számíthatunk rá, így pillanatnyilag helyettesem sincs. Minthogy én is csak év vége után térek vissza, szükséges egy megbízott igazgatóhelyettes kijelölése, aki teljes joggal vezetné az intézményt...

„Nem kétséges: Faragó, a matekos! Csak ő lehet. Volt már helyettes valahol, meg tán felügyelő is..., ámbár ez nem biztos, hogy mellette szól..., túl jól is csinálhatja, s ez a dirire nézve nem lenne éppen előnyös... Persze, persze nem is lehet! Világos! Amilyen jelentést ez a pasas év végén csinálna! Hát a járásnál mindenki elájulna, az idősebbek szíve már nem is bírná a gyönyörűséget, belepusztulnának! Hát ez úgy tudja variálni a számokat, mondatokat, pontokat, alpontokat, hogy attól elszédül az ember... Nem, nem, ez lehetetlen... Tarr Pista lehet. Ő a szakszervezetes, különben is jól fekszik, mert ő egy jópofa, focizik a járási pedagógusok bulicsapatában..., amúgy viszont elég buta a szerencsétlen, semmiféle veszélyt nem jelent, mint vetélytárs..., különben sem fúrós típus, inkább nagyon is lezser..., nála meg ez lenne a baj..., nem, nem! Ő sem lehet. Ez azt jelentené, hogy a mai nappal befejeződött a tanítás... Tóni? Az igen! Az ráncba szedné a szent tehenet is... Te jóisten: a szent tehén! Csak nem? Csak..."

— ...a döntés nem volt könnyű, hiszen a járási elvtársak is azt kérték, és ez természetes is, hogy olyan kartársat állítsak magam helyett, aki szakmailag, politikailag egyaránt megbízható, ugyanakkor képes..., szóval minden fronton helyt tud állni...

„...A végén még máshonnan hoznak ide valami süket ágyút erre a másfél hónapra! No, jól nézünk ki! Akkor aztán jól nézünk ki..."

— ...éppen ezért úgy döntöttem, s ezt a járás is jóváhagyólag vette tudomásul, hogy az iskolát Lippai Matild kartársnőre...

A többit nem hallották.

Ültek, s az asztalt nézték. A diri beszélt még vagy fél órát.

Másnap elutazott.

Matild első teendője volt egy értekezlet összehívása.

„Ugyan, mit fog mondani? Mit tud mondani egyáltalán? Ámbár lehet, hogy a diri eligazította, adott neki néhány écát, meg ő is utánanézhetett egypár dolognak. Biztosan fent virrasztott egész éjjel, s búj ta a vezetés kézikönyvét meg a többit, hogy most felvértezetten állhasson ki... De egyébként is... nem olyan buta nő ez, ha jól megnézzük. Sőt, vannak egészen kitűnő gondolatai. És a szorgalma! Az igyekezete. Ez csak a munkájának él. És a szakmájához is ért. Az nem lehet igaz, rágalom lehet, Klári találta ki, vagy talán Jutka, hogy a nagy amerikai folyót Misipisinek mondta, s a gyerekek javították ki... Hülyeség, viccnek sem eredeti... Igen, a rágalom meg az elvakultság. Mindent rámondtunk erre a szerencsétlenre. Mert ilyenek vagyunk: csak a feketét meg a fehéret szeretjük. Nekünk egy ember vagy idióta, vagy zseni. Matildra rámondtuk, hogy nem komplett, hát ebben maradtunk. Min-

den lépésében megtaláltuk a rosszat. Ha segített, azt mondtuk: sumákol. Ha tartózkodó volt, azt mondtuk: nagyképű. Feketének könyveltük el, pedig nem az. Én úgy a dolgok mélyén mindig is éreztem az értékeit... Ha jól emlékszem, meg is mondtam ezt neki egyszer... Vagy csak akartam... Nem lenne sportszerű most megmondani, de... meg kellene mondani. Miért ne? No, majd látjuk értekezlet végén... Majd látjuk, hogyan alakulnak a dolgok..."

— Kedves kartársak! Úgy vélem, felesleges hosszú bevezetőt mondanom a kialakult helyzetről...

„No nézd csak, miből lesz a cserebogár! Micsoda határozottsággal beszél. Magabiztosan. Az óráját lecsatolta, ott van a füzete mellett. Akár a diri! Nocsak..."

— ... én inkább kérdeznék. Ki milyen javaslattal tudná segíteni a munkát a hátralevő hetekben...

„Hohó, anyám! Itt melléfogtál! Hohó! Itt mindenki hallgatni fog, mint a sír. Bizony. Megvárjuk, hogy te mit mondasz. Itt mindenki arra vár, hogy te igazgass, intézkedj. Nézzük, hogyan csinálod? Hogyan halmozol marhaságot marhaságra..."

Klári jelentkezik.

„Meg kell őrülni! Klári! És jelentkezik! Nem csupán beszélni kezd, megszólal, bekapcsolódik, nekifog, hanem szólásra jelentkezik. Mint a dirinél. Hát mi történt ezzel? Ugyan mi? És miket mond?"

— Kartársak, én úgy vélem, a munka egyik feltétele a jó közösségi szellem, ennek pedig egyik alapja, hogy Matildka...

„Matildka?! Meg kell őrülni! Mi lesz itt?"

— ... tekintélyét..., szóval értitek. Talán én is hibáztam, amikor hallgattam némely rosszindulatú kolléga intrikájára...

„Némely rosszindulatú! Nahát! Ki nevezte el szent tehénnek, dromedárnak, elefántnak, tevének? Te jóisten..."

— ... véget kell vetni, mert csak a jó közösségi szellem lehet a jó munka alapja, különösen így, az év végén, és ilyen helyzet...

„Nem igaz! Ez nem lehet igaz! Itt valami boszorkányság történik. Valamilyen elektromos vagy egyéb hullámok összekeverik a hangokat a levegőben, s így egészen más jut el a fülekhez, mint ami a szájakból kiindul...

Szájakból, mert többen is szólnak. Ági, majd Kati tette meg hűségnyilatkozatát. Utánuk pedig Tarr Pista."

Matild szóhoz sem juthatott. Néha közbekottyantott egy köszönömöt, s belepirulva hallgatott. És volt mit. Következett Faragó, majd Jutka, utána pedig Hegedűs Tóni. Bocsánatot kért, ha netán valamikor — szándéka ellenére — megsértette volna igazgató kartársnőt... Kimondta! Ő mondta ki először, s ezzel soha nem hervadó érdemeket szerzett. Amikor befejezte hatásos felszólalását, körülményesen felállt a helyéről, Matildhoz sétált, megragadta a jobbját, s kezet csókolt neki.

Tarr Pista követte, majd Faragó is, aztán a nők következtek. A nyakába borultak, s csókolgatták. Ági sírva is fakadt, mert őt külön is megsimogatta Matildka, az igazgatónő, aki már alig látszott a hódolók tömegétől. Tarr Pista, mint szakszervezetes és a buli futballcsapat tagja, felállt egy székre, széles karmozdulatokkal vezényelni kezdett, s három-négyre ezt kiáltotta: Él-jen Ma-tild! Él-jen! A következő lélegzetvételre a többiek is vele ordították: Éljen Ma-tild! Néhol még odapottyant az éljenzés mögé egy-egy kicsinyítő képző, mert a lányok Matildkának rikkantották.

A főnöknő sírt és nevetett, bolondos gyerekeknek nevezte őket, majd átbújt közöttük, s kifutott a folyosóra. Könnyedén futott, azt mondhatnánk: szökellt.

„Méghogy ez a nő egy dromedár? Hiszen nem is kövér. Kissé molett — így kellene feladni róla a házassághirdetést. Ez a mellényke egyébként is igen jól áll rajta. Mert egy kis hasa tényleg van, s ez azt is eltakarja. Az arca pedig kimondottan szép. Mit szép, gyönyörű! Mint egy madonna! Kipirult a játékban, egészséges fogai is elővillannak. Meg kell enni, olyan aranyos! Gyerünk! Utána!"

Kergetik a folyosón, majd az udvaron. Bujkál a tornakert vaserdejében, a kötelek, rudak között, majd nagyot dobbantva átugrik a gyakorlókert kerítésén. A teremtésit! Mint a gazella! Mindenki utána! Most talál egy lyukat a kerítésen. Nekihasal, máris az utcán fut, ki a kertek alá, egész a falu széléig. A nyomában vannak. Nyihároznak, tombolnak, éljeneznek, énekelnek, kalapjukat a levegőbe dobálják. Tóninak nincs kalapja, s a nőknek sem. Ők kardigánjukat, blúzukat vetik le, hogy dobhassanak. És futnak, száguldanak. Át a temetőn, ki a faluból, neki a városba vezető útnak. A nagy kanyart levágják. Búzaföldön, bujkáló krumplisorokon bukdácsolnak, majd vastag lucernáson lábalnak át. Ismét elérik az országutat, s hamarosan a nyolcas kilométerkövet. De nem állnak meg, sőt! Az iram egyre fokozódik, ahogy a városhoz közelednek. Mert odáig kell menni, a járási palotáig, a nagyfőnökségig, hogy ott is lássák, ki mennyire szereti Matildkát, ezt az aranyos, drága teremtést. Matildkát, a nagyszerű embert, Matildkát, a kitűnő szakembert, Matildkát, a páratlan főnököt, Matildkát, aki most már tényleg nem tud futni, ezért vállra kell emelni, s úgy kell vinni. Vállra hát, és vigyük! Éljen Matildka! Éljen!

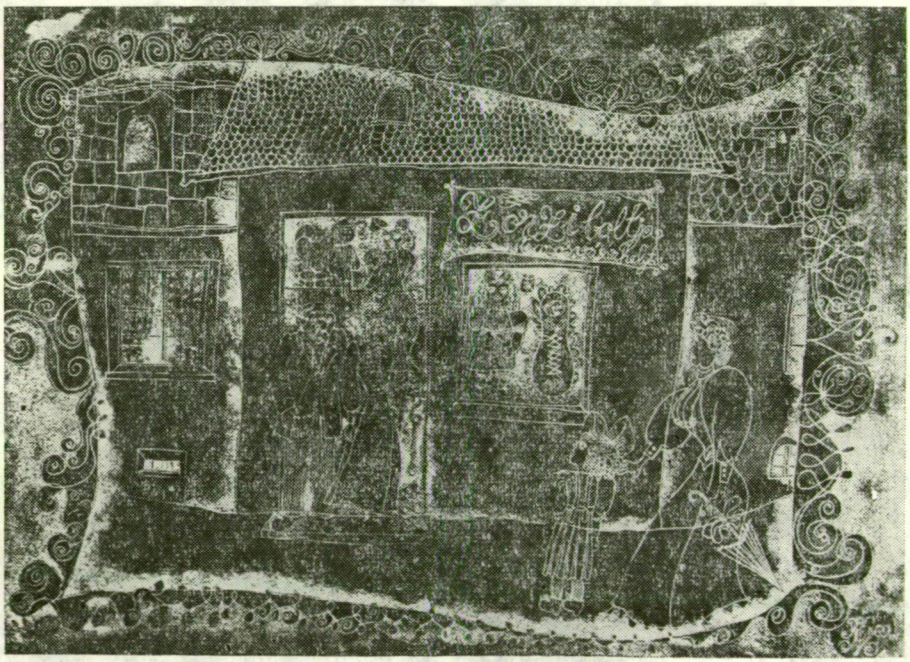

KOPACZ MÁRIA: ZORZI BOLTJA

HÉRA ZOLTÁN

Teljes kör

MEGVERT TÉGED A SZÉPSÉG

Megvert téged a szépség, bélyegét rádsütötte,
s kivetett közénk megjelölten.
Jaj, elárul téged a tested,
árnyékod kiad.

Szemek fordulnak feléd mindenünnen,
gyanakvó szemek és kalandorszemek.
A gyilkost keresik így a nyomozó-amatőrök,
s a király-sír szívét a fosztogatók.

Bújsz, örülsz — tetszik e játék.

NE MONDJ EL SEMMIT

Ne mondj el semmit,
fekszel a napon és mindent tudok.
Türelmed fel van írva a térdeidre.

Hol voltál eddig, nélkülem hol?
Ó, a történelem előtti idők, a sűrű homály,
Veszteglésed a lét peremén!
Haragod föl van írva ajkaidra.

És ne szólj e percről se semmit.
A szerelem sokáig sötét vemhében hordott,
vártad, hogy megszülethess.
Csillaga ott van a homlokodon.

JÓSLAT

Minden, amit csak akarsz.
Ezer hajnal, kiáltó kakasok,
ezer est, csukódó szárnyak, elülő hangok.
Ezer éj — minden, ami csak lehet.
Álmodban hó, álmodban vér.

Ébredés, nyugvás, kötés és oldás,
hőség, fagy, hűség és rontás,
ballépés, szerencse, kórság.

„Veled, veled!"
Velem és nélkülem is.

Teljes arcod a zajgó ég alatt,
Fekete árnyad az újuló holdnál.

NÉMELYIK S TE

Némelyik olyan, mint a tüskebozót,
nem ereszt tovább és vissza se enged.
Te olyan vagy, mint a hajnali rét.

Némelyik olyan, mint a kősivatag,
botlat, tántorít, tikkaszt.
Te olyan vagy, mint a füves lejtők.

Némelyik úgy néz, mint szűk hasadék,
szeme réséből kígyók szeme les.
Te úgy nézel, mint az éji tó.

Szeretem, amikor görbül az ujjad,
s lész, mint a tüskebozót,

szeretem, amikor füsttelen égsz,
s lész, mint a kősivatag,

szeretem a szemed réséből leskelő kígyót.

KORÁL

Tőlük, fénytelen homlokuktól,
vértelen ajkaiktól,
figyelő szemeik előtt — hozzád,

tőlük, iszamós vizeiktől,
felfordult halaiktól,
riasztó kiáltásaik közt — hozzád,

tőlük, beomlott kútjaiktól,
elvadult kertjeiktől
a te ágyadhoz,

tőlük, esdeklő ujjaiktól,
villanó tőreiktől,
csókjaid pergőtüzében —
hozzád!

A TÖRTÉNETÜNK

Történetünk van olyan, mint a törzseké,
frigyeik, vérszerződésük.

Negyven dob, negyven zászló!
Van olyan, mint a sereglésük.

Negyven dob, negyven király!
Van olyan, mint az aranykoruk,
a fény, melyet részegen ittak,
s a bűn, amelybe visszaestek.

Látod, a tenger: az idő képe a kőszálakon.
Alig voltunk még együtt és mégis,
a történetünk:
van olyan, mint a tengereké!

HORVÁTH ISTVÁN

Téli rengeteg

Hogy levetkőztél! Zúzmara s a köd
fehér gúnyád és szürke főkötőd.
A csend hallgatja benned önmagát.
Ha szél rezzen csak: felnyüszít az ág,
mint a vén, ha nyög. S hogy kiütközött
minden sebhelyed, reumás görcsöd.
... Mintha magam rónám a havat
annyi nyöszörgő kopár ág alatt.
Göcsök, sebhelyek, s minden rezzenet
fájni készti a sajgó ideget.
S űz a hóbatört sötét nyomdokom,
míg a harkálynak zaját hallgatom:
„Kop, kop, kop-kop-kop". Harkály? Szívem ez!
S azt is tudom, hogy botlón mit jelez.
Zörren, hull a hó ... Hej rügy, s hó alatt
bomló kis virág, múló magamat
minden erdőben rátok hagynám én,
hogy túl teleken, minden fagy jegén,
tavaszt hirdetőn én is ott legyek.
... Zörren, hull a hó ...
S fáj a rengeteg.

Nincs már út,

csak az irány maradt,
meg a kényszer, hogy
menni kell!
Koldusok és az útonállók,
úttalan, őrült zavarukban,
lyukas sapkákat rázogatnak,
rájuk nőtt láncuk
csörrintve
karjukon.
És a bedobott alamizsnák,
adók,
perzselve hullnak az
üvöltő
semmibe.

Ó jaj, füstöl a bozót fejem felett,
lebegő felhőként,
s gyökerek sziszegnek fentről alá,
sajgást csendítő fejem felé,
míg a föld kopasz bőre
rettegést didereg.
Van-e még, s hol van olyan virág,
mely e didergő kopaszságot
élő pirossal
teleélje?
Gyötrő a kényszer, s úttalanul,
csaló irányok vigyorgása
téveszthet:
pedig többen vagyunk,
mint a koldusok, útonállók.
Élő örömet lobbanó virágaink:
még a miénkek,
s rajtuk, mint tiszta gyermekmosoly,
az, *ami nélkül*
csupán formában ember az állat:
máskülönben
minden állatok
legvadabbja.
Megyek, s hogy célom el ne vesszen,
utat jelölve,
virágaim
tűzöm kétoldalt
ösvényemre.

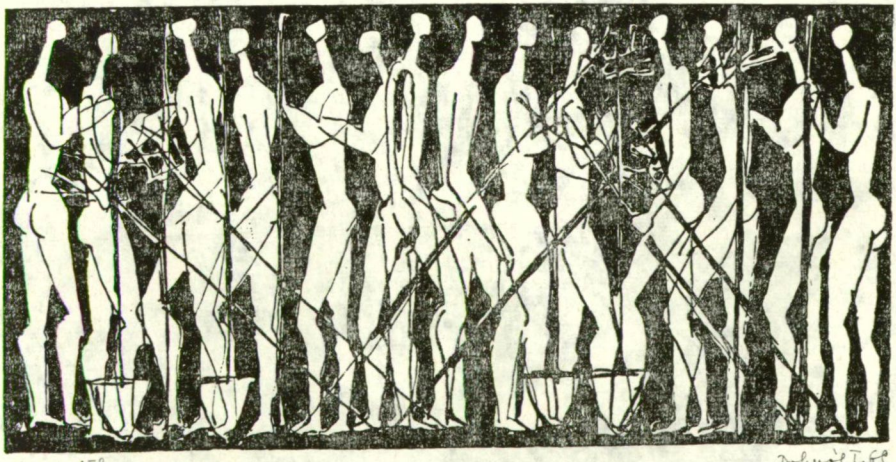

DOHNÁL TIBOR: FAÜLTETŐK

BARTALIS JÁNOS

Veresbegymadár

Ének, dal szárnyal a hegyekből.
Bánat oson a szívekből.
Hallod a dalt?

„Veresbegymadár szállott a fára.
Párja megjelent hívó szavára.
Hajlik az ága."

Tavaszi újulás,
zengő ifjúság
vett erőt —
réteken,
mezőkön,
szíveken.

Pattan a rügy,
a bokor susog.
Hallod a dalt?

A fák között
lakodalmas,
szép-boldog
vigasság,

a tó szélén gólyahír kiált:
„Gyermekem a zöldbe siess ki,
és nagyot kiálts!"

És énekeld:
„Veresbegymadár szállott a fára,
párja is eljött hívó szavára.
Hajlik az ága."

PETRI FERENC

Szemben

most már tudod hogy a tanítód is
még a tanítód is hazudott
és azt is hogy az az egyetlen
és felejthetetlen lány is csak
gagyogni tudott a paradicsomról
ám azt is tudod hogy vannak
végtére kegyes hazugságok is
mert hogy fontos dolgok nincsenek
csak fontosabbak
és hogy ez a világ mégis a lehető
legjobb világ ezért is kell
megváltani naponta

mintha egy tükörszobában állnál
faragott képet csinálsz magadból

Keserves

az a lány vonatra szállt
az a vonat elindult

az egyik szobád üres
a másik szobád lakhatatlan

fölnézel a cseresznyefára
habosfehéren kivirágzik

kezeid szélmalomlapátok
fölöslegesek mint a sebesült katonák
pólyában vannak mint az újszülöttek

PÜNKÖSTI ÁRPÁD

A VÍZ UTÁN

AZ ÁRVÍZVÉDELEM KÖZÉPIRÁNYÍTÁSA CSONGRÁD ÉS BÉKÉS MEGYÉBEN

Ismét megtanultuk a Tisza-völgy folyóinak nevét. A Szamos, a Kraszna, a Körösök, a Berettyó, a Maros tíz- és százezreknek, sőt legalább egy árvízi műszak erejéig, millióknak jelent jóval többet, mást, mint néhány hónappal korábban. Emlegetésük elsodort falvakat idéz fel és bátor, eredményes küzdelmet, nappalokat és éjszakákat összemosó munkát, és végül örömtől bugyborékoló felsóhajtást: megtartottuk, emberek!

Makó áll, Szeged áll, Sarkad sem pusztult el, Szarvas sem, Szeghalom sem. Az Alsó-Tiszavidék csatát nyert. A korábban elképzelhetetlen vízállás centimétereit a szakemberek elemzik, tervezőasztalra kerülnek a tapasztalatok, hogy még nagyobb biztonságban élhessünk, dolgozhassunk. A legfontosabb teendő a tapasztalatok alapján a védelmi rendszerek erősítése, a gátak magasítása. De elég-e csak erre gondolni? Az országot és embereket próbáló küzdelem sikerei nem köteleznek-e arra bennünket, hogy nagyon alaposan felülvizsgáljuk például annak a szervezetnek a működését is, amelyik közvetlenül irányította az eredményes védekezést? A veszély — különösen, ha ilyen tartós — erején felül igénybe veszi a legerősebb szervezetet is és felnagyítja gyengeségeit. De illik-e bírálni a győzteseket? Nem erről van szó, hanem a tapasztalatok összegyűjtéséről, felhasználásáról, amellyel ugyancsak biztonságunkat szolgáljuk.

Elgondolkoztató, hogy az érintett megyék mindegyike másként szervezte meg a védekezést. Különösen az első időkben voltak nagyok az eltérések. Volt, ahol a pártbizottság, volt, ahol a tanács vagy a honvédség, vagy inkább a vízügy kezében volt az irányítás. És később esetleg lépésről lépésre formálódott egységesebb szervezetté az irányításra hivatott területi bizottság. Lehet itt egyforma képletet felállítani, vagy a helyi adottságok alapján úgyis kialakul a legmegfelelőbb forma?

A területi árvízvédelmi bizottság tagjai a déli országrészben Bács-Kiskun, Békés, Csongrád és Szolnok megye, valamint Szeged város tanácsi és pártbizottsági vezetői, a szegedi Vízügyi Igazgatóság vezetője, a honvédség, a belügy, az egészségügy, a közlekedés képviselői, elnöke pedig a Csongrád megyei Tanács elnöke. Békés megye egy részében a gyulai vízügyi igazgatóság területén egy másik bizottság irányította a munkákat, a megye vezetői elsősorban ennek a munkájában vettek részt. A Szegeden működő bizottság az említett összetételben a veszély idején egyetlen alkalommal sem tanácskozott. Ez felesleges is lett volna. A tapasztalatok inkább amellett szólnak, hogy a védekezést megyéken belül kellene megszervezni. Számos szerv viszont nem egy megyében dolgozik. A vízügyi igazgatóságokat vízrajzi, a MÁV-igazgatóságokat közlekedési elvek alapján szervezték, de a katonai árvízvédelmi körzetek sem a megyehatárok alapján vannak meghatározva. Ez előnyös, de ugyanakkor hátrányos is. Ezek szerint Békés megye például három vízügyi igazgatósághoz tartozik (Szeged, Gyula, Debrecen). Védekezhet-e egy megye vezetése „háromfelé szakítva"? A tapasztalatok szerint igen, de nem lehetne-e jobb megoldást találni?

A normális napi életben a tanácsi és pártbizottsági teendők jól különválnak, egyeztetésre, vélemény- és tapasztalatcserére van idő és lehetőség. A veszéllyel kapcsolatos tennivalókba a legtekintélyesebb erő, a pártbizottság, szervezetileg nincs eléggé bevonva — gyakorlatilag természetesen Békésben és Csongrádban is oroszlánrészt vállaltak a munkából. Felvetődik a gondolat: a rendkívüli helyzetekben nem lenne-e célszerű bizonyos mértékig megszüntetni a párt- és állami irányítás különállását? Egy aprócska példát: szükséges-e, hogy egy kitelepítendő faluba külön pártbizottsági és külön tanácsi kocsi induljon a községi tanácselnök, illetve a párttitkár tájékoztatására?

A rendkívüli helyzetben a vízügyi szakember egyik pillanatról a másikra partnerévé válik a megye első vezetőjének, milliós értékek, sőt emberek sorsát, életét veszélyeztető kérdésekben kell véleményt mondania, szakmai tanácsot adnia a döntéshez. Sok más tényező mellett az erősen eltérő társadalmi szerep miatt ezek a szakvélemények gyakorta óvatosabbak a szükségesnél, számottevő a túlbiztosítás a „mindegy, mibe kerül". Előfordult, hogy egymásnak ellentmondó szakvéleményeket tettek le a politikusok (tanácsi és pártvezetők) elé, akiket ezzel arra kényszerítettek, hogy olyan szakmai kérdésben foglaljanak állást, amihez a megfelelő ismereteik nem lehetnek meg. Hogyan lehet a szakember megfelelő helyét, szerepét, tekintélyét biztosítani?

Az árvízvédekezés legszervezettebb, technikai eszközökkel is legjobban felszerelt részt vevője a honvédség. A néphadseregben vannak olyan szakemberek, akik képzettségben és védekezési tapasztalatokban is egyenrangú partnerei a vízügyi szakembereknek, ugyanakkor politikailag méltó társai a megyei vezetésnek. Beilleszkedésük az irányító szervezetbe éppen ezért nem mentes bizonyos rivalizálástól, elsősorban a helyi vízügyi vezetők és a körzeti parancsnokok között. Egészen sarkítottan megfogalmazhatnánk úgy is: ki parancsol, kinek? Nem teljesen idetartozik, de érdemes megemlíteni, hogy Békés megye egyes részein polgárvédelmi gyakorlatként a legteljesebb titoktartással próbálták megvédeni a gátakat, éjszaka telepítették vissza a lakosságot. Szükséges ez?

A krónikás, ha közelről is, de kívülről figyelte a nagy sodrású eseményeket, és szinte biztos, hogy több kérdésben téved. De éppen a csodával határos eredmények kötelezneknek bennünket arra, hogy szóljunk a tapasztalatokról (amelyek békés életünkhöz is adhatnak tanácsokat).

DÉGEN IMRE ÁRVÍZVÉDELMI KORMÁNYBIZTOS, AZ ORSZÁGOS VÍZÜGYI HIVATAL ELNÖKE:

— A feltett kérdések csak részproblémák. Felvetődtek ugyan a nagy árvízi hadjáratban ezek is, de nem ezek a legfontosabb gondjai az árvízvédekezésnek.

— A fő kérdés az, hogy ki kell építeni a minél nagyobb biztonságot nyújtó árvízvédelmi rendszereket. Az utóbbi évtizedek tapasztalatai szerint mind gyakrabban jelentkeznek rendkívüli árvizek, és ugyanakkor az árterületek népsűrűsége is nő, a városiasodás, az ipartelepek kiépítése, a mezőgazdaság belterjes fejlődése folytán pedig mind nagyobb ezeken a területeken a veszélyeztetett érték. Vagyis mind természeti, mind társadalmi oldalról jelentkezik az igény, hogy nagyobb biztonságot érjünk el. Szükséges az árvízvédelmi rendszerek és alaplétesítmények jelentős, az eddiginél is gyorsabb fejlesztése. Csodákkal határos tetteket lehet végrehajtani, de csodákat nem lehet művelni. Az emberi helytállásnak, áldozatkészségnek, a társadalmi összefogásnak, a szervezettségnek, az erők gyors mozgósításának nagy szerepe van az árvízkatasztrófák elhárításában, de az árvízvédelem leghatékonyabb és egyben leggazdaságosabb módszere, a küzdelem alapja a kellő biztonságra kiépített

árvédelmi művek rendszere. Ezt az árvizet sem tudtuk volna kivédeni az elmúlt 10—15 évben folytatott tervszerű fejlesztő munka nélkül.

— Jóval szélesebb körű és nagyon szoros, jól szervezett hidrológiai előrejelző szolgálatot kell kiépíteni a Tisza völgyi országok részvételével. Ennek lehetőségét alátámasztja az is, hogy szocialista országok közötti együttműködésről van szó. A kormány felhatalmazása nyomán ennek érdekében mi kezdeményező lépéseket teszünk, amelyek, reméljük, sikerre vezetnek. (Itt valami nemzetközi Tisza völgyi vízjelző szolgálat, vagy intézet szervezésére gondolok.) Emellett a folyók határszakaszain az általános mértéket meghaladó árvízi biztonsági rendszert kell kiépítenünk és olyan anyagi és műszaki erőket kell összpontosítanunk, amelyek veszély esetén nagyon gyorsan bevethetők. Mindezeken túl az érdekelt országokkal együtt meg kell vizsgálni a folyók felső vízgyűjtőjén nagy hegyvidéki tározók létesítésének lehetőségét. Ezek alkalmasak lehetnének a rendkívüli árvízcsúcsok visszatartására, a folyók alföldi szakaszán az árvízveszély csökkentésére. Emellett a folyók alföldi szakaszai mentén, beépítetlen területeken, ahol nem nagy a veszélyeztetett érték és kritikus árvízi helyzetekben a túltelített medrek tehermentesíthetők, ún. vésztározókat is kell létesíteni, ahogyan ezt a Berettyó és a Rába mentén tettük. A településszerkezet kialakításánál is az eddiginél jóval gondosabban, körültekintőbben figyelembe kell venni, hogy ár- és belvízveszélyes területekre ne telepítsünk házakat. Mérhetetlen hibákat követnek el e téren, amire csak az árvíz idején döbbenünk rá, pedig minden településnél találhatók olyan területek, ahol kisebb a veszély. (Például Győr egyik külvárosi része olyan területre települt, ahol még gazdasági épületeket sem lenne szabad felállítani, és itt az 1965. évi dunai árvíznél nagy épületkárok voltak. Vagy Algyő és Tápé töltés menti házsorai, amelyeket a mostani védekezésnél le kellett bontani.) Gondoskodni kell az árvédelmi művek törvényes védelméről is, amit egyébként a jogszabályok is előírnak. Ennek ellenére egyszerűen szétbontották a várost védő körgát egy részét például Hódmezővásárhelyen, Szarvason és Csongrádon. A gátak védelmét és megfelelő karbantartását el kell végezni akkor is, ha azok tanácsi kezelésben vannak.

Mindez a néhány szempont és még sok más figyelembevételével nagyobb biztonságot teremthetünk. Olyan védrendszer természetesen nem építhető ki, amely teljes biztonságot nyújt, amelyik mellett nincs szükség aktív árvízvédelmi munkára.

— A tiszai árvízvédelem tapasztalatait a Politikai Bizottság és a kormány is megtárgyalta. Az előterjesztés többek között lerögzíti: a tapasztalatok megmutatták, kritikus helyzetben döntő jelentősége van az egységes központi irányításnak és a szervezett együttműködésnek az országos és területi szervek között. Majd megállapította, hogy a korszerűsített vízügyi szervezet — szorosan együttműködve a többi tárcával és a tanácsokkal — képes nagy elemi csapás kivédésére is. A korszerű árvízvédelem természetesen nem korlátozódik egyedül a gátak műszaki védelmére, hanem kiterjed minden olyan intézkedésre, ami az árvízveszély elhárításával összefügg. Kiemelkedően jó volt az együttműködés a vízügyi szervek, a fegyveres testületek, a tanácsok és a pártszervezetek között. Az egész védekezésből a fegyelmezettséget és a szervezettséget emelném ki, mert alapjában pánik nélkül sikerült megoldani a védekezés bonyolult, sokszor emberfeletti erőfeszítést igénylő veszélyes munkáját.

— Kérdéseivel kapcsolatban: a területi árvízvédelmi bizottságok — a megyei tanácselnökök irányításával gyorsan és hatékonyan mozgósították a lakosságot a védekezésre, intézték a veszélyeztetett területek lakosságának áttelepítését, ellátását, elhelyezését és visszatelepítését. A helyi tanácsok öntevékeny, szervezett és tervszerű munkája nagymértékben elősegítette a védekezés, az élet- és vagyonmentés eredményességét.

A megyei pártszervek tevékenyen részt vettek a területi árvízvédelmi bizottság munkájában, és a helyi pártszervekkel együtt nagy segítséget nyújtottak az erők szervezésében, a lakosság mozgósításában, tájékoztatásában, a megfelelő közhangulat kialakításában, a rend, a fegyelem és a nyugalom fenntartásában.

A területi bizottság egyébként nem folyamatosan működő és nem is operatív szerv. Feladata az állásfoglalás az árvízvédekezéssel kapcsolatos alapvető kérdésekben és az árvízvédelemben részt vevő szervek munkájának koordinálása. Az árvízvédekezéssel összefüggő államigazgatási feladatok ellátása: a közerő mozgósítása, a lakosság áttelepítéséről és visszatelepítéséről, ellátásáról való gondoskodás a tanácsok közvetlen feladata. Egyébként az árvízvédelem irányító és túlnyomórészt végrehajtó szervezete a vízügy. A vízügyi igazgatóságok vízgyűjtő területenként vannak szervezve, míg a tanácsok közigazgatási határok szerint. Az árvízvédelmi munka területi koordinációja úgy valósul meg, hogy a vízügyi igazgatóság, mint árvízvédelmi központ területén a megyei tanács elnöke — a különleges helyzetben a kormány felhatalmazása alapján — más megyék területén is intézkedési joggal van felruházva. Ugyanakkor természetesen a területi bizottságban részt vesznek az érintett megyék képviselői is. Tételezzük fel, hogy mindegyik megyében szervezünk egy területi bizottságot annak ellenére, hogy a Tisza és más folyók a megyehatárokat „nem veszik figyelembe". Ebben az esetben a vízügyi igazgatónak az árvízvédekezés legnehezebb időszakában két vagy három területi bizottság munkájában kellene egyidejűleg részt vennie, hogy minden megyében szakmailag irányíthassa a védekezést. Az árvízvédekezés korábbi tapasztalatai nem vetettek fel ezzel kapcsolatban problémákat. Bizonyos szempontból körültekintőbben kell megalapoznunk a területi bizottságok munkáját. Az is indokolt, hogy szűkebb körből kell szervezni, mert néhány helyen és néhány esetben népes gyülekezetté vált, jelen voltak azok is, akiknek a döntésekben nem kell részt venniük. Nem zárkózom el, hogy a szervezeti tapasztalatokat is megvizsgáljuk a megfelelő intézkedések érdekében.

— A vízügyi szakember nem csupán egyoldalúan, szakmai szempontból vizsgálja az árvizet és harcol ellene, hanem a korszerű árvízvédelmi stratégia alapos ismerőjének is kell lennie, vagyis nem csupán műszaki eljárásokat alkalmaz, hanem az erők mozgósítása mellett a vezérkari terv kialakítója is. A védekezés eredményessége érdekében többoldalú és többfajta intézkedést kell tenni, és ehhez a szakvélemények több alternatívájára van szükség. Előfordulhatnak helyzetek, amikor egyértelműen nem is lehet meghatározni a teendőket, sőt a legtöbb esetben nem is pusztán egyfajta védekezési módot kell alkalmazni. A vízügyi igazgatók szakvéleménye alapján a területi bizottságok az esetek többségében kollektív döntéseket hoztak. A vízügyi szervezet — amely irányítója és szervezője az árvízvédelem nagy hadműveletének — egymagában nem birkózhatott volna meg az áradattal, csakis a sokoldalú, értékes segítség, a társadalmi méretű összefogás teremtette meg az alapját a Tisza völgyi árvízzel vívott küzdelem sikerének. Az egész tevékenység egy hatalmas kollektív erőfeszítés, nagy társadalmi összefogás, együttes eredménye. És éppen az volt a legfőbb eleme a védekezésnek, hogy a szervezeti rend és felelősség előzetesen kialakított rendszerében egységes hadműveleti terv szerint mindenki a maga feladatát végezte, és keresztbe szervezés általában nem fordult elő. Természetesen a változó helyzeteknek megfelelően sok leleményességre, helyi körülményekhez igazodó döntésekre, az erők gyors átcsoportosítására volt szükség.

— A honvédséggel való együttműködésről nekünk kiváló tapasztalataink vannak. Nagyfokú akciókészség, operativitás, gyorsaság, szervezettség, fegyelmezettség, magas fokú öntudat és helytállás jellemezte a honvédség és a társ fegyveres testületek munkáját. A kiképzés során a honvédség műszaki alakulatai árvízvédelmi gyakorlatokat is végeznek. Így aztán ismerik az egyes intézkedések értelmét és módját. A védekezésben részt vevő minden harmadik ember a fegyveres testületek tagja volt. A honvédség, a karhatalom és a munkásőrség jelentős erői — a védekezés csúcsidőszakában 12 ezren — vettek részt az árvíz elleni küzdelem első frontvonalában. Emellett a váltakozó helyeken jelentkező veszélyes helyzetek elhárításához a gyors erőbevetés érdekében jelentős tartalékokat is kellett képezni. A szeghalmi kritikus éjszakán, amikor már csak a homokzsákok tartották a gátakat ostromló vizet, a Foki hídnál katasztrófahelyzet alakult ki. Ha nem tudjuk, hogy Szeghalmon állomásozik egy katonai alakulat, ha nincs ott ez a tartalékerő, amelyet

nyomban be lehetett vetni, nem sikerült volna megtartani a már roskadó gátakat. Ebben az egyidejűleg 2800 km hosszúságú védvonalon folyó küzdelemben az erők gyors átcsoportosítása, a kellő biztonság megkövetelte a tartalékerőket is. Nem mindig volt ezt könnyű megértetni, mert a segíteni akarás, az, hogy mindenki, akit a veszélyeztetett térségbe az árvízvédelemhez felvonultattunk — a gáton akart dolgozni, közvetlen részese akart lenni a védekezésnek, olyan mozgósító erővel hatott, hogy néha háttérbe szorította az erőkkel való tervszerű gazdálkodás szempontjait. Látnunk kellett ennek a tettrekészségnek pozitív oldalát is. A lakosság életének, javainak, a népgazdaság vagyona védelmének közös célja feszítette azokat az erőket, amelyek szinte méterről méterre, nehéz küzdelemben védték a gátakat.

KEREKES SZILVESZTER EZREDES, KATONAI ÁRVÍZVÉDELMI KÖRZETPARANCSNOK:

— Három dunai és egy körösi árvízvédelmi munka irányításában vettem eddig részt. Az 1965-ös dunai árvízhez képest óriási fejlődés van az irányítómunkában, az anyagi és technikai eszközök színvonalában, a vízügyi szakemberek és a honvédség együttműködésében, mindenben. Ez nem jelenti azt, hogy most nem követtünk el hibákat, de tudnunk kell, hogy öt év alatt is nagyon jelentős fejlődés történt.

— Szeged térségében a védekezést a területi bizottság irányította, és a területi bizottságon én a megyei szervezetet értem. Ezen belül a szakmai irányítás szigorúan a vízügyi szervezet feladata, legalábbis minden esetben így kellett volna lennie. A bizottság maga minden anyagi, személyi és politikai erőt mozgósított a „front" számára. A pártnak ezen belül koordináló szerepe van az összehangolt tevékenység érdekében, mert néha komoly ellentétek is előfordultak. A párt a munkát senkitől sem veheti át, csak politikailag kell hogy alátámasszon minden ténykedést, hogy mozgósítson a párttagságon keresztül. Tagadhatatlan, néha úgy tűnt, hogy átvette a munkát például a tanácstól, amelynek egyébként a védekezés feltételeit kell megteremtenie. A honvédség pedig a döntések alapján rendelkezésre bocsátja az erőket és eszközöket.

— Voltak vitáink a vízügyi szakemberekkel. Nekünk határozott parancsokat kell kiadnunk, ezek megfogalmazásához nem mindig kaptuk meg a megfelelő szakvéleményt. A Marosnak hazánkban a két parton 50 kilométernyi töltése van. A veszély idején kértük, hogy mondják meg, hol várható a helyzet veszélyessé válása, hol vannak a gyengébb szakaszok, hogy mi oda tudjuk készíteni az anyagot, és ott erősebb figyelést végezzünk. Mert a védekezésnek ez a lényege. Ha az erők és az eszközök ugrásra, bevetésre készen állnak, akkor nem lehet baj. Azt a választ kaptuk, hogy mindenütt veszélyes. A Maros vize a makói talajszint fölött volt 4—5 méterrel. Ebből ki lehet számítani, hogy mennyi nyomás nehezedik négyzetcentiméterenként a gátra, mennyi súllyal kell leterhelni, hogy ne történhessen baj. Az ilyen számvetések elkészítése hiányzott a legjobban a vízügy munkájából. Az volt a véleményük, ha lehet, mindenhová állítsunk embert, mindenütt dolgozzunk. Így nem tudtuk koncentrálni az erőinket, emiatt kellett aztán tépnie magát a honvédségnek, és egyben ez volt a túlbiztosítás forrása is. A gátak minden méterének alapos ismerete, a konkrét meghatározások híján az előkészületi időket nem tudtuk megfelelően kihasználni főként az első időszakban. Először a gátakon is nagyon gyenge volt az irányítás. A Körösökön egyes egységeket 24 óra alatt háromszor is át kellett csoportosítani. Másutt is megtörtént, hogy nem oda kérték az erőket, ahol szükség volt rá, feleslegesen rángattak bennünket, elutazgattuk az időt, védekezési munkát ilyenkor nem tudtunk végezni. Mentségükre szolgáljon a vízügyiek-

nek, hogy nem volt tapasztalatuk, nem voltak felkészülve arra, hogy célszerű döntéseket hozzanak, hisz 38 esztendő alatt még csak hasonló helyzet sem volt.

— Személy szerint nekem furcsa volt, hogy az igazgatóság vezetői nagyon ritkán mentek ki a gátakra, Dégen elvtárssal többször találkoztam mint velük, pedig az alapos döntéshez a helyszíni tapasztalatokat nem lehet nélkülözni. Mikor Szeged védelmét szerveztük, sok gondunk volt addig, míg nem láttuk, hogy a vízügyi vezetők közül ki az, aki vállalni meri a döntések felelősségét, és határozottan állást mer foglalni. Ezután már lépésről lépésre javult az együttműködés, ami különösen a végén már egészen jó volt. Annyi tapasztalatot le kell szűrnie az OVH-nak ezeknek a heteknek alapján, hogy fel kell mérnie folyónként és szakaszonként a gátak állapotát, anyagát, szerkezeti felépítését, mert tapasztaltuk, hogy mindenütt másként kell védekezni, s ha ezeket előre tudjuk, jobban tudtunk volna felkészülni.

— Még egy bennünket érintő kérdés. A katonai árvízvédelmi körzeteket nem megyénként szerveztük, ami megosztja az irányítást. Lehet, hogy ezt a beosztást felül kell vizsgálnunk.

— Befejezésül csak ismételni tudom, hogy minden hiba ellenére sokat fejlődött az árvíz elleni védekezés. Csak egy példát erre: 1965-ben még fáklyákkal világítottunk éjszaka a gátakon, itt viszont végig villany égett.

GYŐRI IMRE, A CSONGRÁD MEGYEI PÁRTBIZOTTSÁG ELSŐ TITKÁRA:

— A rendkívüli helyzet rendkívüli feladatokat támasztott a politikai, a pártmunkával szemben is. Politikánk, munkánk módszereinek elveit a veszélyhelyzet sem érintette, csak a végrehajtás, a megvalósítás módjait kellett, ahol szükséges volt, megváltoztatni a békeidőben alkalmazotthoz képest. Teendőink meghatározásánál is csak abból indulhattunk ki, hogy a párt mellett ott vannak az igazgatási, a tanácsi, a tömegszervek, a szakmai és a gazdasági szervezetek — mint például a vízügy —, amelyek gyámkodás nélkül is képesek feladataikat megoldani.

— Hogy a párt a népet szolgálja és nem utasít, nem parancsol, erről mi ebben a helyzetben sem feledkezhettünk meg, annál inkább, mert ilyenkor könnyebben előfordul — mint azt tapasztalhattuk is —, hogy a meggyőzés helyett, a körülményekre hivatkozva az utasítgatást akarták alkalmazni. Voltak viták az irányítást illetően. A két szélsőséges álláspont az volt, hogy semmi különöst ne csináljunk, folytassuk a megszokott munkát, illetve, hogy valami katonai irányítást vezessünk be. Mindez megerősítette a véleményünket, hogy az ilyen esetekre létrehozott szervezetnek, a területi bizottságnak kell irányítania. Ebből kiindulva egyik feladatunk éppen az volt, hogy erősítsük a tb-t, például azzal is, hogy őrködünk azon, hogy ezen belül mindegyik szerv töltse be hivatását. A közös cél, mondhatnám fő érdek, a hatékony védelem volt. Abban, hogy milyen áron tudjuk ezt megvalósítani, esetenként eltérhetett a védelmikörzet-vezető, a honvédség és például a tanács érdeke. Ezt a sokféle érdeket felül kellett bírálni, összhangba hozni a napi és a távlati céloknak megfelelően. De természetesen a döntés után a végrehajtásban a pártbizottságnak is teljes erejével részt kellett vennie a saját politikai eszközeivel. Szakmai kérdésekben sosem vindikáltuk magunknak a döntés jogát, ez a szakemberek feladata volt, mi az erők, az eszközök megszerzésében, biztosításában segítettünk. A közvetlen ügyintéző szerepét nem vettük át, ha ez elkerülhetetlen volt, akkor az alkotmányos elveknek megfelelően a tb-től felhatalmazást kértünk bizonyos intézkedések végrehajtására, másrészt viszont nem féltünk olyan operatív intézkedések megtételétől, amire a létszükség kényszerített.

— Bár a normális élet megőrzésére törekedtünk, a pártbizottság utólagos jóvá-

hagyásával még szervezeti változást is végrehajtottunk. A tb-ben dolgozó végrehajtó bizottsági tagok munkájának támogatására létrehoztunk egy külön részleget, ahogy nevezték: stábot, amely a vb-tagok keze alá dolgozott, hogy mindig megfelelő legyen az informáltságunk, és időben tudjunk fontos kérdéseket felvetni, illetve a különböző javaslatokhoz hozzászólni. Ezen túlmenően természetesen néhány dolog szorosabban a párthoz tartozott, mint például a munkásőrség, a karhatalom, a rendőrség tevékenységének összehangolása a területi bizottsággal. És természetesen elsősorban a párt szervezte és irányította a politikai meggyőző munkát és szolgáltatta folyamatosan az ehhez szükséges információt. Azt hiszem, a jó politikai előkészítő munkának tulajdonítható, hogy a katonaság, a rendőrség, a munkásőrség, a karhatalom tagjaiban a lakosság sehol sem parancsokat osztogató embereket látott, hanem segítőtársnak tekintették őket, és ennek megfelelően dolgoztak velük együtt.

— A tb egységesen mozgósított a védelemre. Mint az eredmény is mutatta, ezt a hivatását jól ellátta. Döntései végrehajtásával, ellenőrzésével már kevésbé tudott foglalkozni. Hiányossága volt a tb munkájának, hogy az érintett megyék nem képviselhették magukat megfelelő szinten. Meggondolandó, hogy a jövőben ezzel kapcsolatban mit kell tenni.

— A védekezés szakmai irányításáról az eredmény beszél. Tapasztalatom szerint az első időszakban túl magabiztosak voltak vízügyi szakembereink, aztán mikor a különböző jóslatokat megcáfolta a természet, egy kicsit elbizonytalankodtak, de miután jobban megismerték a gátakat, a rendelkezésre álló erőket, ismét magabiztossá váltak.

— Érdekes, hogy a veszélyhelyzet az embereknek a jobbik oldalát mutatja meg, a szervezeteknek viszont a gyengéit. Tagadhatatlan, hogy az irányításnak is sok gyenge pontja volt — maga az első, Battonyával kapcsolatos intézkedés is hibás volt a hiányos információ miatt —, mégis úgy érzem, jóval kritikusabban veti fel ezt a kérdést, mint azt az eredmény indokolná. Tanulhatunk, tanulnunk is kell a tapasztalatokból, de jobban kell hangsúlyoznia, hogy ezek mégis egy győztes csata tapasztalatai, különben úgy tűnhet, hogy minden áron a hibákat keresi.

TAKÁCS LAJOS, A KÖRÖSVIDÉKI VÍZÜGYI IGAZGATÓSÁG VEZETŐJE:

— Nálunk a szakmai vezetés szerepe a védekezésirányításban megfelelő súllyal érvényesült, de igaz, hogy másutt ettől eltérőek a tapasztalatok. Területünkön egységes volt az irányítás. A szakmai véleményeket a pártbizottság és a tanács elfogadta, segítette érvényre juttatni. 1966-ban itt katasztrofális helyzet volt, mindenki irányítani akarta a védekezést, nagy volt a széthúzás. Jóleső érzéssel mondhatom, most rendkívül nagy bizalmat kaptunk a megye vezetőitől. A középirányítás szempontjából csak azt tudom mondani, hogy a tb nem tanács, és nem is vízügy. Egy olyan eszmei irányító, ellenőrző, politikai tevékenységet is kifejtő testület, amelyik a pártbizottság segítségével irányítja, koordinálja ezt a hatalmas munkát. Én a magam részéről a nálunk levőnél jobb szervezetet nem is kívánhatok, annak elismerésével, hogy kiesett kezünkből a szarvasi járás, amelyik terület vízügyileg nem tartozik hozzánk. Tapasztalataim szerint a honvédség szerepe is egyértelműen meg volt határozva. A néphadseregnek nem lehet célja az árvízvédelem, és ha 1966-ban fel is vetődött, hogy ki parancsol kinek, most nem került szóba ez a kérdés. A honvédség nem ismerheti a gátak állapotát, annak gyenge pontjait, a döntés tehát az erről legtájékozottabb szakemberek, a vízügyiek feladata. Hogy nagy volt a túlbiztosítás, azzal egyet lehet érteni, de nem szabad elfelejteni, hogy emberéletekről és rendkívül nagy vagyonról volt szó. Nálunk nem fordult elő, hogy különböző

szakmai kérdésekben a döntést a politikai vezetőkre bíztuk volna. Ez nem is történhetett meg, mert én egy személyben képviseltem a vízügyet. Ha lehetőség volt rá, a szakmai kérdésekben előzetesen közösen kialakítottuk a véleményünket, és én ezt képviseltem a tb-ben. A „kerül, amibe kerül" elsősorban az emberek, a közerő felhasználásánál volt tapasztalható. A vízügy mondjuk száz embert kért egy veszélyeztetett pontra, de a biztonság érdekében az összekötők ezt rendre megtoldották, és a végén 500 ember jelent meg a gátakon.

— A szakmai irányítással kapcsolatban el kell mondanom, mi elvárjuk ezektől a szakemberektől, hogy tapasztalt stratégaként irányítsák a munkát, holott nem erre képezték őket. Sőt nem is mindegyik szereti az embereket, nem tud velük bánni, nem tudja őket irányítani. Ez egyébként is rendkívül nehéz dolog, és egyik napról a másikra régi munkakörét otthagyva kell szakembereinknek ezzel a feladattal megbirkózniuk. Lehet, hogy valaki kitűnő mérnök, mégsem tud száz embert sem irányítani, és ebben a munkában megbukik, mert hiányzik belőle az ehhez szükséges különleges adottság. Felfigyeltünk erre, és az ilyen embereket leváltottuk vagy meg se bíztuk ezzel a feladattal, hogy se magának, se a szervezetnek ne okozzunk kellemetlenségeket. Egyébként biztos vagyok benne, hogy ez a gond más területen, más szakembereknél is megtalálható. Miért várjuk hát el akkor csak a vízügyi szakembertől, hogy a szakmai kérdések mellett az irányításban, az emberekkel való bánásmódban is helytálljon? Arról nem is szólva, hogy még egy kerítéssel elzárt üzemben is előfordul a csellengés, a belső munkanélküliség, itt pedig bizonyos mértékig természetes is, mert ebben a munkában csak tartalékokkal lehet biztonsággal dolgozni.

— Volt titkolódzás, de nem azért, mert a védekezéssel egyidőben polgári védelmi gyakorlatot is tartottunk. Még ezen az áron is meg kellett védeni az embereket attól, hogy visszaszökdössenek az árvízveszélyes, a fakadó vizek miatt fertőzött településekre. Ha mi előre elmondjuk, hogy mikor költözhetnek vissza, nem hiszem, hogy lett volna erő, amelyik meg tudta volna akadályozni a visszaszivárgást. Az a kis misztikum, ami előfordult, a közösség érdekében történt, éppúgy, mint minden más intézkedésünk ebben a nehéz időszakban.

HERSICZKI LAJOS VEZÉRŐRNAGY, A MAGYAR NÉPHADSEREG MŰSZAKI FŐNÖKE, A HM ÁRVÍZVÉDELMI TÖRZSÉNEK VEZETŐJE:

— A közigazgatási és vízügyi szervezetek határainak eltérése Csongrád megyében kevés problémát okozott, mert a megye belül van egy vízügyi igazgatóság határain. Mohács-szigetén az 1965-ös kiürítéskor okozott ez nekünk nagy gondot, mert a sziget egyik fele a pécsi igazgatósághoz és Baranya megyéhez, a másik viszont már a bajai igazgatósághoz tartozik, úgyhogy a cél érdekében végül kényszerintézkedéseket kellett tenni.

— A hadsereg az egész árvízvédelmi tevékenységét arra építi, hogy a vízügynek segít. A katonai árvízvédelmi körzetek határa egybeesik a vízügyi igazgatóságok határaival, azok közül kettőt fog össze egy körzetbe. Tapasztalatom szerint békében és árvízvédelem idején is képes egyetlen parancsnok is együttműködni két igazgatósággal. Egyébként ezt a szervezetet az 1954-es és 1956-os árvizek tapasztalatai alapján hoztuk létre. Az azóta eltelt időszak bizonyította, hogy a mi szervezetünk és együttműködésünk a vízügyi szervekkel kiállta a próbát. Aki a gátakon megfordult, láthatta, hogy a legveszélyesebb helyeken az erők és eszközök többségét a katonaság adja. Ezeken a pontokon egy-két vízügyi irányító szakember vagy a gépkezelő személyzet mellett csak a honvédség erőit találhatják. Mi ezt a szervezeti formát — a jelenlegi közigazgatási rendszer mellett, mert ennek bírálata nem feladatom — jónak tartjuk. Nekünk együttműködési megállapodásunk, utasításunk az

OVH-val van és nem a Minisztertanács Tanácsi Hivatalával. Ennek az árvízvédekezésnek az idején, ha nem is elsősorban Szeged környékén, adódtak olyan helyzetek, amelyek szerint nem elég csupán a vízüggyel együttműködnünk. Például a tanáccsal együtt kellett megszerveznünk a lakosság mentését, vagy ivóvízzel való ellátását, Szegeden pedig a tanáccsal, illetve a polgári védelmi parancsnoksággal együtt kellett kidolgozni a kiürítési és mentési terveket. A honvédség jelenleg érvényes utasításai nem foglalkoznak ezekkel a kérdésekkel, pedig különösen a mentési és kiürítési tervekkel kapcsolatban a tanácsi szervekkel — akikkel béke idején semmilyen együttműködést nem szerveztünk — kell együtt dolgoznunk. Persze ezt tizenkilenc megyében megszervezni nagyon nehéz dolog.

— Egyébként a katonaság és a vízügy együttműködése alapján a baráti és környező országok közül egyedül nálunk létezik árvízvédelmi katonai utasítás, amelyik egészen a szakaszparancsnokig meghatározza a teendőket. Vagyis alapjában ez a kapcsolat rendezett. A probléma legtöbbször ott van, hogy a jól átgondolt szabályokat egyes emberek nem tartják be. Gondolom, hogy Kerekes elvtárs is említett ezekre példát. Kétségtelen, hogy Szeged környékén az egyik legnagyobb hiba — különösen az első időkben — az volt, hogy nem tartották be ezeket az utasításokat. Eszerint a védelemvezető és a katonai parancsnok egy nappal előre elosztja a védelmi erőket. Itt viszont egyik pillanatról a másikra követeltek többször is 3—400 embert, de végül ezek nem tudtak dolgozni, mert például hiányzott az anyag a védekezéshez. Nekünk is hosszú harcunk volt 1956 után, hogy megértessük a katonákkal, hogy ők nem vízügyi szakemberek. A szakmai döntések felelősségét a katonai parancsnok nem vállalhatja magára. Ma viszont egyes vízügyi vezetők váltak túlságosan katonává, közvetlenül kívánnak rendelkezni a katonai erőkkel, amit a parancsnokok nyilvánvalóan nem hagytak, és ez bizonyos súrlódásokat okozott. Azt is meg kell említeni, hogy a Tisza mellékfolyóin másként jelentkeznek az árvizek, mint például a Dunán, ahol öt nappal előre meg lehet becsülni a várható vízállást, a Körösökön pedig egyik pillanatról a másikra zúdult le akkora víz, amilyenre még nem volt példa. Ilyen körülmények között a védekezést tökéletesen megszervezni nem lehetett. Nem lehet, mert az „ellenség" nem ismert, így bizonyos hibákkal eleve számolni kell.

— A tapasztalatok alapján módosítani kell a katonai árvízvédelmi utasításokat is. Szükség van erre azért, mert beléptek ebbe a munkába a hadsereg olyan eszközei, amelyek korábban nem álltak rendelkezésre, vagy legalábbis nem ilyen nagy mennyiségben. Nincs utasítás például a felderítő repülőgép, vagy a mentő helikopterekkel kapcsolatban. 1956 óta az országban nem volt jelentős elöntött terület. Az ezzel kapcsolatos feladatok megszervezése is hiányzik az utasításokból. Vagy egy másik példa: korábban nem volt ennyi növényvédő szer, mérgező anyag az ország tetrületén, mint most, így a vízellátás megszervezésére sem kellett gondolni. Hogy mennyire komoly kérdés ez, azt saját bőrömön is tapasztaltam. Borsózott a hátam, amikor innen Pestről kellett kiadnom az utasítást — vízszűrő berendezéseink kifogástalan működésében bízva —, hogy a vizet kioszthatják a lakosságnak. A rendelkezések szerint, míg a KÖJÁL meg nem vizsgálja a vizet, addig azt nem lehet ivásra felhasználni. Csakhogy a KÖJÁL vizsgálata 12 napig tart, így nyilvánvaló, hogy ennek az eredményét nem várhattuk meg. Ezeket a kérdéseket nekünk rendeznünk kell, hogy a felelősséget tökéletesen tisztázzuk.

— Szeretném hangsúlyozni, hogy a hadseregnek nem fő feladata az árvízvédekezés, ezért nem is akarhatná, de nem is tudja irányítani ezt a munkát. A feladatunk az, hogy a védelmi munkákban segítsünk a különböző szerveknek, fenntartva természetesen mindenütt a felelősséget.

SZABÓ SÁNDOR, A BÉKÉS MEGYEI PÁRTBIZOTTSÁG TITKÁRA:

— Amikor a Békés megyei folyók megleptek bennünket, az árvízvédelmi munkák irányítására gyakorlatilag nem volt szervezett vezető testület. Létezett ugyan egy területi bizottság, de olyan minimális jogkörrel delegált tagokkal, akik csak bizonyos áttételek, konzultációk után tudtak volna tárgyalni, de a vis major ezt nem tűrte el. Az első lépés az volt, hogy döntésre kész, erre felruházott emberekből létrehoztuk a tb-t. A kezdet kezdetén úgy tűnt, hogy az irányítás a vízügyi igazgatóság kezében van, tekintve hogy információi neki voltak, de ahogy teltek az órák, a tb, az abban részt vevő szakemberek véleményére alapozva, átvette az irányítást.

— A rendkívüli állapotban a helyes intézkedés életkérdés. A megfelelő informáltság híján viszont nagyon sok volt a bizonytalansági tényező. Nem ismertük a határon átlépő folyók víztömegét, a várható vízszintemelkedést. Rengeteg kísérletet tettünk, hogy biztosítsuk a felvilágosítást a folyók romániai szakaszáról, nem sok eredménnyel. Úgy gondolom, ez az országos szervek, a kormányzat ügye, sőt népeink közös ügye kellene hogy legyen. Az biztos, hogy alapos tájékoztatásra van szükség és kölcsönös együttműködésre, már csak azon az alapon is, hogy az ő örömük a mi örömünk, az ő bánatuk a mi bánatunk. Sajnos, a rossz informáltság miatt rengeteg kritikus helyzettel kellett szembenéznünk. Nagyon hosszú idő kellett az adatok beszerzésére, és azok is ellentmondóak voltak. Például a Fehér- és Fekete-Körös deltájához érkező vízmennyiséget 80 ezer köbmétertől 300 ezerig mindenféle értékre jelezték. Ez roppant megnehezítette a helyzetet a tb-ben, emiatt fokozott elővigyázatosságot kellett tanúsítani.

— A Békés megyei tb alapjában véve jól látta el a feladatát, idővel mind szervezettebbé vált a munka. Ennek ellenére az is igaz, hogy sok volt a szervezetlenség. Ha ez a veszély nagyságához képest el is törpül, mégsem lehet, mint tanulságot figyelmen kívül hagyni. A gyenge tájékozottság, a tapasztalatok hiánya miatt, a veszély nagyságából, a talán túlzottnak is nevezhető felelősségérzetből előfordultak egymást keresztező intézkedések, vagy az eszközök túlzott biztosítása. De ki tudja ilyen helyzetben megmondani, hogy tíz percen belül nem lesz-e szükség a kiszállított anyagokra, az odavezényelt emberekre? Előfordult, panaszkodtak az emberek, hogy nincs munkájuk, vagy hogy nincsen zsák stb., ami bizonyos mértékig demoralizálólag hatott. De biztonsági tartalékra természetszerűen szükség van.

— Mint ismert, ebben a munkában a fegyveres testületek és a lakosság is jelesre vizsgázott. S itt jutottam el oda, hogy a meggyőző érvek, a felvilágosító munka, a hivatkozás a veszély nagyságára mennyire fontos kérdés. De az észérvekre apellálás mellett ilyen esetekben időnként határozott parancsokra is szükség van. Egyébként a fegyveres alakulatoknál — bármennyire is fáradtak voltak — kevés pardon volt. Igaz, ők általában a legnehezebb szakaszokon dolgoztak. A lakosság többségénél is hasonló magatartást tapasztaltunk, de velük azért már nehezebb volt a helyzet. Érdekes, hogy az egyenruhába öltöztetett civil is másként fogta fel a dolgot. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy be kell vonultatni a megye negyedét, de az tény, hogy katonaruhában másként viselkedtek a civilek is. Pedig nálunk összkomfortos árvízvédekezés folyik, vagyis mindent fizetünk, márpedig ekkor a pénz ellenében mindenkitől elvárhatjuk a becsületes munkát.

— A védekezés előrehaladásával együtt alakult ki a szervezett politikai munka is. A megyei pártbizottság a legkritikusabb szakaszokra a vízügyi szakember, védelmi parancsnok mellé — nem találtunk akkor jobb kifejezést — politikai biztosokat küldött ki az osztályvezetők közül. Ez bizonyos fokig védte a szakembereket, segített érvényt szerezni a szakirányítás döntéseinek. De ahol lassúságot vagy közönyt tapasztalt a szakember részéről, azt sem tűrte el. Ezek az emberek természetesen többnyire nagyon jól megértették egymást. Felhívásunkra a KISZ megyei bizottság az ifjú kommunistákból 50 fős brigádokat szervezett. Ezekben a csoportokban mintegy 600 fiatal vett részt a védekezésben a legveszélyeztetettebb pontokon.

— Megemlíti, hogy volt, ahol polgári védelmi gyakorlatként a legteljesebb titoktartással próbálták megvédeni a gátakat, éjszaka telepítették ki és vissza a lakosságot. A visszatelepítés a hajnali órákban kezdődött és délre befejeződött. Az irányítók és végrehajtók dicséretére legyen mondva: nagyon szervezetten és pontosan, minden baleset nélkül zajlott le ez a munka. Nagy nyomás nehezedett ránk a kitelepítettek — de még a befogadó települések részéről is —, hogy mihamarabb jussanak vissza az emberek lakóhelyükre. Ezért nem közöltük a visszatelepülés időpontját. Nem az emberekkel szemben érzett bizalmatlanságból, hanem éppen az ő érdekükben. Az utakon a védekező anyagokat, az embereket szállították a gátakhoz, és nem lehetett garantálni, ha elindul egy spontán visszaszivárgás, nem történik-e baleset. Ezért hagytuk az embereket nyugodtan lefeküdni, és három óra körül felkeltették őket és elkezdődött a fegyelmezett visszatelepítés.

— A megyénkben 1966-ban is hasonló helyzet volt. A vízügyi apparátus akkor gyengébben vizsgázott. Ma, 1970-ben az igazgatóság vezetőgárdája és a beosztottak többsége nagyon derekasan helytállt. De most is voltak a vízügyi szakemberek között közönyös, sőt itt-ott felelőtlen emberek. Sajnos, ezt kell hogy mondjam, de meg vagyok róla győződve, hogy ők is megkapják az árvízpénzt, vagy esetleg a kitüntetést.

— Bonyolulttá, komplikálttá teszi a védekezést, hogy Békés megye folyóinak egy része nem a gyulai, hanem a szegedi, illetve a debreceni vízügyi igazgatósághoz tartozik. Például Csökmőt és Újirázt kitelepítették, és ezekkel a községekkel szemben mi védtük a folyó túlsó oldalát, míg a másik oldalon a debreceniek dolgoztak. Azt mondták, küldjünk át hozzájuk embereket és anyagokat. Ha nem kell a homokzsák, természetesen átvisszük, de bontani azért nem lehet, hogy a túlsó oldalon erősítsenek, mert ez a part is épp olyan drága, mint a másik. Egyéb viták és nézeteltérések is származtak ebből a megosztottságból. Tapasztalatom szerint nem volt meg a koordináció, és ezt nem is lehet egy területi összekötővel megoldani. Igaz az is, hogy néhány napig kiesett a látókörünkből Szarvas város és környéke, amelyik nem tartozik a vízügyi igazgatósághoz, de a megyéhez igen. Később felkértük a szegedi igazgatóság képviselőit, hogy számoljanak be a munkákról, sőt később oda is küldtünk ki politikai biztost. Szerintem célszerű lenne az egész megye védelmét a gyulai igazgatóság szakembereivel védeni. Egy pártbizottság vagy tanács képtelen arra, hogy két-három igazgatósággal olyan együttműködést alakítson ki, mint azzal az eggyel, amelyik területén dolgozik.

— Az előfordult, hogy két kocsi ment ki egy községbe, de nem hiszem, hogy a vezetésben bárminemű kettősség is lett volna. Különösen nem azután, hogy kooptáltuk önmagunkat a tb-be, hogy kineveztük magunkat tb-nek.

— Annak ellenére, hogy gátszakadás nem történt, eddig már 650 millió forint a megyében a mezőgazdasági és épületkár. Mint ismeretes, ez a vidék az ország egyik legjobb termőterülete, és itt a belvíz minden évben 100—150 millió forint kárt okoz. Számításaink szerint a védelmi rendszerek költségei 6—8 év alatt megtérülnének. Úgy gondolom, a lehetőségeinkhez mérten érdemesebb erre a témára nagyobb gondot fordítani. Nem tudom, hogy leírja-e, de végezetül azt mondom, kisebb látványossággal és nagyobb szervezettséggel is lehet védekezni az árvíz ellen.

POLGÁR ISTVÁN, AZ ALSÓTISZAVIDÉKI VÍZÜGYI IGAZGATÓSÁG FŐMÉRNÖKE, VÉDELEMVEZETŐ-HELYETTES:

— Azt hiszem, tévesek az információi, feltételezései többségével nem értek egyet. A vízügyi törvény kimondja: „Az árvíz- és belvízvédekezés műszaki és tanácsi államigazgatási feladatainak összehangolását rendkívüli ár- és belvízveszély esetén

az ár- és belvízvédelmi területi bizottság látja el... Minden vízügyi igazgatóság területén működik egy területi bizottság." A vízügy nem vállalat, hanem vízügyi hatósági és vízügyi államigazgatási feladatokat ellátó szervezet is. Minden védekezéssel kapcsolatos teendő — a szükséges anyagoktól és közerőtől kezdve egészen a honvédségi létszámig — szakmai kérdésekkel függ össze. Az árvízvédekezés területi műszaki irányítását és vezetését a vízügy látja el. A vízgazdálkodást aktívan — tehát a vizek kártételei elleni védekezést — csak egy zárt vízgyűjtő területen belül lehet és kell megszervezni, és ennek semmi köze a megyehatárokhoz.

— Ezek szerint a tb szükséges, a védekezés irányításának egyetlen szerve egy vízügyi igazgatóság területén, több megyére szólóan. Az más kérdés, hogy az érintett megyék nem képviseltették magukat megfelelő szinten, sőt Békés megye külön területi bizottságot szervezett a gyulai igazgatóság területén, és a Körösök hozzánk tartozó 35 kilométernyi szakaszának védelmét teljes egészében a szarvasi járási és városi szervekre, illetve ránk hagyták (ők kitűnően vizsgáztak ebben a munkában). Persze ilyen rendkívüli állapot, hogy egyszerre árad a Tisza, a Maros, valamennyi Körös és a Berettyó, csupán 500 évenként fordul elő.

— A vízügyi törvénynek megfelelően tisztázott a területi bizottság összetétele, az abban résztvevők tennivalója is. Így egyértelmű a pártbizottság feladata is, és szó sincs arról, hogy szervezetileg kimarad ebből a munkából: politikailag ők készítenek elő minden intézkedést. Mint a terület első, legfontosabb vezető szervétől, néhány sürgős esetben közvetlen segítséget kértünk. Például 500 db hordsaroglya elkészítését egy éjszaka a szegedi pártbizottság első titkára intézte el, de a makói körzet kitelepítésének lebonyolítása, annak fegyelmezettsége is elsősorban a megyei pártbizottságnak köszönhető. A pártbizottság egyébként olyan szervezet volt, amely állandóan itt élt közöttünk, és így tökéletes informáltságuk volt mindenről.

— A vízügy, mint a vízgazdálkodás társadalmi termelést megalapozó tevékenységének egyértelmű letéteményese, állandó kapcsolatban van békeidőben is a megyei vezetéssel, a pártbizottsággal és a tanáccsal. Ezt a kapcsolatot a legjobbnak minősíthetjük, amint ez a veszély idején is bebizonyosodott.

— Valóban volt bizonyos feszültség a honvédség és a vízügy között, ami abból adódott, hogy ellentétben a többi szervezettel, ők úgy érezték, hogy ők is vezetői ennek a munkának, holott a honvédség feladata az, hogy rendelkezésre bocsássa azt az igen szervezett tömegerőt és technikát, amit máshonnan nem tud az ország ilyen rendkívüli esetben előteremteni. De a védekezési munkának a vízügy az irányítója és felelőse. Meg kell mondanom, hogy mi a szükséges információt minden esetben időben a honvédség rendelkezésére bocsátottuk, amint ezt az árvízvédelmi napló bejegyzései is bizonyítják. Még itt sem voltak a honvédségi erők, amikor közöltük, hogy a Maroson hol lehetnek a veszélyeztetett pontok, ugyanez vonatkozik a Tiszára is.

— A többi szervezet közül a Belügyminisztérium és az Egészségügyi Minisztérium képviselete a tb-ben egyértelmű és megfelelő volt, a KPM-é viszont nem, mert nem terjedt ki a minisztérium minden ágazatára, szárazföldi, vasúti, közúti és vízi közlekedésre és útügyre egyaránt.

— A tb munkájában csupán egyetlen hiba volt: volt olyan időszak, amikor az egy hivatalos képviselő mellett sok esetben 5 másik ember is volt ugyanattól a szervtől — elsősorban a honvédségtől —, hogy őt támogassák, sőt esetenként még át is vették a hivatalos képviselő szerepét.

— Nem, nem hozott ez a védekezés semmi olyan tapasztalatot, amelyek alapvető szakmai vagy szervezeti változtatást tennének szükségessé a védekezés irányításában.

DR. KOMÓCSIN MIHÁLY, A CSONGRÁD MEGYEI PÁRTBIZOTTSÁG TITKÁRA:

— Nem hiszem, hogy ezek — az ön által leírtak — a legfontosabb kérdések az árvízvédekezéssel kapcsolatban. Az élet ezeket a problémákat egyébként is eldöntötte. De ha kritikai cikket akar írni, az irányításnak is van számos olyan tapasztalata, amiről érdemes beszélni. Ezek közé sorolom én például a meggyőzést. Ha maradandó eredményt akarunk elérni, akkor az embereknek még ilyen esetben is meg kell magyarázni, hogy miről van szó. Az „elrendelem", kiürítem", vagyis az adminisztratív intézkedések elkerülhetetlenek, de ha előtte politikailag előkészítjük ezeket az utasításokat, ha megmagyarázzuk őket, sokkal eredményesebben dolgozhatunk. Vagyis ilyen nagy veszély esetén sem szabad csupán adminisztratív intézkedésekre támaszkodni. Amikor az emberek ellenállásával kell számolni, csak a legvégső esetre lehet hagyni az utasításokat. Hogy a makói kitelepítés úgy sikerült, ahogy sikerült — az többek között a meggyőző munkának köszönhető, annak, hogy a karhatalmat csak utólagos ellenőrzésre használtuk. A fegyveres testületek inkább segítettek, gyámolítottak, semmint parancsoltak.

— Nagyon fontos, hogy minden befutott hírt többszörösen ellenőrizzünk. Itt van a ferencszállási kitelepítés példája. Ha nem ellenőrizzük le az információt, az egész Maros-balpartot kitelepítettük volna. Vagy jelzést kaptunk arról, hogy a lakosság meglincselt egy embert Apátfalván, mert átvágta a gátat. Mikor megvizsgáltuk, kiderült, hogy vaklárma volt az egész. De tömegével lehetne sorolni hasonló példákat. Ha a vezetés nem elég nyugodt, könnyen elhamarkodott intézkedések születhettek volna. Bármennyire is kevés az idő, bármennyire is riasztó a hír, a vezetőknek ellenőrizetlen hírek alapján nem szabad dönteniük. Mindennek elkerülésére ilyen helyzetbe azonnali és többoldalú hírösszeköttetést kell szervezni. Mindemellett számos tapasztalata van még ennek az árvízvédelmi munkának, de úgy gondolom, ezek a leglényegesebbek.

TÖRÖK LÁSZLÓ, A CSONGRÁD MEGYEI TANÁCS ELNÖKE:

— Nekem ebből a funkcióból kötelességem áttekinteni az irányítómunka minden gyengeségét. Véleményem szerint a jelenlegi szervezet fő hibája, hogy elmossa a felelősséget. Mi minden erővel arra készültünk, hogy a folyók a gátak között maradjanak, de ha ezt nem sikerült volna biztosítani, minden illetékes szervnek — beleértve a kormányt is — meg kellett volna vizsgálnia, hogy miért szakadt el a gát.

— Ilyen mérvű elemi csapás elleni védekezésre mi nem készültünk fel, kivéve természetesen a vízügyet. Nekünk már béke időszakban elő kell készíteni azt, hogy egységes, egy nyelven beszélő irányításunk legyen szükség esetén. Többé-kevésbé ez ki is alakult néhány nap alatt, de jobb felkészülés esetén ezek a zökkenők sem fordulhattak volna elő.

— Személy szerint nekem, de gondolom mindenkinek, aki részt vett az irányításban, a védekezés időszakában kellett a legfelelősségteljesebb döntéseket hozni. A legegyszerűbb dolog az lett volna, ha kiürítjük az egész megyét, de merni kellett nemet is mondani a különböző, esetleg túl óvatos javaslatokra. És ha valahol mégis baj történik, és emiatt egyetlen ember is ottmarad, ennek a felelősségét is vállalni kellett.

— Felelősséggel állítom és példákkal is tudom igazolni, hogy a területi bizottság a jelenlegi összetételben nem felel meg a feladatának. Négy megyét és azok vezetőit egy ilyen testületben összefogni, mozgatni lehetetlen, a döntések meghoza-

talára nincs ennyi idő. Lehet, hogy percek alatt kell elhatározásra jutni, mert különben a késés katasztrófát okozhat. Véleményem szerint megyénként kell megszervezni a területi bizottságokat, és ezek kisebb létszámúak legyenek a jelenleginél. Ez a testület elvileg, politikailag foglal állást a szakmai javaslatok alapján a felmerült kérdésekben. Úgy képzelem el, hogy részt vesz a munkájában a pártbizottság két titkára, a tanács két vezetője, a vízügy két vezetője és esetleg a szegedi tanács elnöke, vagyis legfeljebb hét ember, a többi meghívottat ki kell zárni. Szükséges ugyanis, hogy a döntés szűk körből induljon ki, mert zavarja a munkát, ha nem egyforma felelősséget viselő emberek vesznek részt abban. Most előfordult néhány esetben, hogy ők jutottak többségbe, és a különböző vélemények miatt ez csak zavart okozott. A felelős vezető testület által hozott döntéseket aztán az elnök, mint utasításokat adja tovább az együttműködő szerveknek. Úgy képzelem, hogy a városokban és a járásokban nincs szükség hasonló szervezetekre, mert ez csak meddő vitákat eredményez. Itt ugyanúgy, mint a községekben, az árvízvédelmi munkák irányítására egyszemélyi felelős vezetőt kell kijelölni, és ez az esetek többségében a tanácselnök lehetne. Az említett össszetételű területi bizottságnak lenne alárendelve egy stáb, amely minden ágazatban képes végrehajtani a döntéseket. Lenne egy titkárság is, amelyik információkkal és a szükséges adminisztrációs munkákkal szolgálná ezt a testületet. E mellé helyezném a tájékoztató és propagandacsoportot is, ugyancsak hármas felépítésben, vagyis a párt, a tanács és a vízügy képviselőiből szervezve.

— A tapasztalatok értékelésénél kiderült, hogy nagyon sok témával kell foglalkozni előzetesen is. Itt van például a közmunka-kirendelés, amire ugyancsak nem készültünk fel. Tapasztalataink szerint ezt nem lakóhely, hanem inkább munkahely szerint kell szervezni. Azt hiszem, sok olyan pénzt kifizettünk, amiért nem dolgoztak meg. A megnyugtató irányítás és elszámolás érdekében érdemes lenne egységes kartotékrendszert felfektetni, ahol a gátakon dolgozók munkáját éppúgy nyilván lehet tartani, mint mondjuk azt, hogy kölcsönvett egy csizmát. De hasonlóan előre meg kell szervezni — a veszélyhelyzetre számítva — az étkeztetést, az egészségügyi ellátást, vagy például az eső elleni védekezést is. Végig kell gondolnunk mindezeket a kérdéseket, hogy aztán a megfelelő országos és helyi intézkedéseket is meghozhassuk.

— Hogy a munkánk sikeres volt, úgy érzem, elsősorban a nagy és korszerű technikának köszönhető, mert az emberekre esetleg húsz évvel ezelőtt is így számíthattunk volna, mégsem biztos, hogy sikerült volna gátak között tartani a vizet. Ezt a technikát kell tehát tovább fejleszteni. Tudom, hogy az ország anyagi lehetőségei végesek, mégis úgy érzem, ma már nem lenne luxus például a rádiótelefon-hálózatot kiépíteni a megyék és a járások között, azt hiszem, hogy egy ilyen nagy területen dolgozó vízügyi igazgatóságnak szüksége lenne helikopterre vagy még inkább rádiósautókra. Mindezt azért hangsúlyozom, mert minden döntés megalapozásában rendkívül nagy szerepe van a megfelelő informáltságnak. A siker vagy mondhatnám a diadal ellenére is meg vagyok győződve arról, hogy egyszerűbbé, világosabbá, felelősségteljesebbé kell tenni az irányítást épp azoknak a tízezreknek és annak a hatalmas vagyonnak az érdekében, amit most sikeresen megóvtunk a katasztrófától.

E. FEHÉR PÁL

A POLITIKUS LUNACSARSZKIJ

VÁZLATOK EGY PORTRÉHOZ

1

Nem ismerjük Lunacsarszkijt, a *politikust.* Azok a magyarul olvasható tanulmányok, emlékezések, melyek életművének bemutatására vállalkoztak, többnyire a filozófust, az esztétát, vagy éppen a szerkesztőt, a színházi szakembert ábrázolták. Talán azzal a rejtett gondolattal, hogy éppen a politika, ha tetszik: a kulturális politika volt tevékenységének legsebezhetőbb pontja, tehát tehetségének legkevésbé maradandó megnyilvánulása.

Anatolij Vasziljevics Lunacsarszkij írt vagy kétezer cikket, tanulmányt, életének utolsó másfél évtizedében naponta tartott beszédeket, előadásokat a legkülönbözőbb témákról, foglalkozott irodalommal, képzőművészettel, zenével, színházzal, esztétikai-filozófiai problémákkal, fordította Petőfit és Lenaut, írt néhány nem is sikertelen színművet, megtanult jó néhány európai nyelvet, szellemes társalgó volt, leveleinek — hivatalos és magán episztoláinak — se szeri, se száma. Tanítványainak egyike „forradalmi Faustnak" nevezte tudásvágyának kiapadhatatlan állandósága okán, s valóban, csodálatosan sokoldalú egyéniség volt. Ha válaszai nem is, kérdései azonban bizonyosan a kortárs humánus műveltség egészét fogták át: összegyűjtött munkáinak másfél tucatnyi vaskos kötete valóságos enciklopédia. Mintha egymaga kívánta volna bepótolni a forradalom által az új, a forradalmat vállaló értelmiségre rótt feladatokat. Újjáértékelni, megőrizni és megvédeni a klasszikus örökséget, s egyben nemes kritikusként támogatni a kibontakozó újat a kultúra minden területén — így összegezhető az a feladat, amelyet magára vállalt.

Csak a politikus szenvedély, a társadalmi küldetés igazolhatja, magyarázhatja ezt a sokoldalúságot. Mihail Lifsic figyelmeztet arra, hogy a forradalom első éveinek gyakorlatában *a kultúra hatalmi kérdést jelentett.* Leninnek ezzel a felismerésével magyarázható, hogy ő maga az ország roppant kritikus szituációiban is rendszeresen foglalkozott ezekkel a kérdésekkel, hogy a párt figyelmének középpontjában maradt ez a probléma — egyenrangúan a fiatal szovjet államot szorongató, élet-halál döntéseket provokáló politikai-társadalmi helyzetekkel. Lenin ugyanis tisztában volt azzal, hogy az az írástudatlan, félnomád ország, amely a cárok örökségeként maradt a szovjetekre — képtelen a szocialista program beteljesítésére. Manapság sokan emlegetik Makszim Gorkij 1918-as cikksorozatát, a *Korszerűtlen gondolatok*-at, mint azt a pontot, ahol az író a legtávolabb került a forradalomtól, már-már az ellenfél táborába hátrált. „Az orosz élet jelenlegi körülményei között — fejtegette Gorkij — nincsen hely a szociális forradalom számára, hiszen lehetetlen parancsszóra szocialistává változtatni az ország 85 százalékos paraszti lakosságát, akik között még néhány tucat millió nemorosz-nomád is található. Ettől az esztelen kísérlettől mindenekelőtt a munkásosztály szenved, éppen azért, mert ő a forradalom élcsapata, tehát őt áldozzák fel a polgárháborúban. És ha szétverik, megsemmisítik a munkásosztályt, ez azt is jelenti, hogy elpusztul az ország legjobb ereje és reménye..." A vita Makszim Gorkij és Lenin között nem a helyzet konsta-

tálásában volt: Lenin — és közvetlen munkatársai, tehát például Lunacsarszkij — az ország helyzetét még súlyosabbnak is látták. A szovjet állam vezető rétege számára azonban elfogadhatatlan volt, hogy egy ködös értelmiségi forradalom ideájáért „elhalasszák" — a szocialista forradalmat.

A társadalmi cél a bolsevikok számára egészen másként alakult: a fegyveres proletárforradalom mellett *a kultúra proletárforradalmát* is meg kívánták vívni. A lehető leggyorsabban fel akarták nevelni az új értelmiséget (erre annál nagyobb szükség volt, mivel a régi intelligencia jelentős része szemben állott a forradalommal és emigrált), sürgősen fel kívánták számolni az írástudatlanságot. Nem *kiegészítő* része, hanem lényege volt ez a szovjet hatalom politikájának. Ennek a lényegnek a valóságra váltását vállalta Lunacsarszkij. Lunacsarszkij, a politikus.

Tudatosan vállalta ezt a szerepet. Bizonyára ennek a tudatosságnak 1922-ben fogalmazott drámája, a *Don Quijote megszabadítása.* Don Quijote a zsarnokság idején forradalmárokat szabadít ki a fogságból, s a forradalom győzelme után az ellenforradalmárokat menti. A forradalom vezetői megzavarva egykori jótevőjük idealista humanizmusától, nem tehetnek mást, mint azt ajánlják: utazzon el Don Quijote, s csak akkor térjen vissza a forradalom földjére, ha a harc véget ért és a nemes eszmék már megvalósultak. Lunacsarszkij maga vallotta meg, hogy e jelenkori tragédia eszméjét Lenin és Makszim Gorkij nézeteltérése sugallta. „A mai donquijote-izmus eszméje különösképp világosan idéződött fel bennem, amikor részt vettem Vlagyimir Iljics Lenin és M. Gorkij beszélgetésein..." A *Don Quijote megszabadítása* félreérthetetlen választás a jóemberség és a forradalom gyakorlati szolgálata között. A konfliktus jelen volt Lunacsarszkij életében is: jól emlékszünk — maga írta meg elsőként — arra a jelenetre, amikor a forradalom első napjaiban Lunacsarszkij népbiztos lemondott kormányfunkciójáról, és sírva fakadt arra a hírre, hogy a bolsevikok ágyúzzák a moszkvai Kremlben elbarikádozott ellenforradalmárokat. Don Quijote jóságát a forradalom humanizmusában realizálta. Személyes létében ez annyit jelentett, hogy politikus lényében összegezte sokoldalú tehetségét.

Sokan — a kortársak között is — ellentmondást láttak ebben. Majakovszkij például így fogalmazott azon a vitán, amelyet 1920 novemberében tartottak Lunacsarszkij színműveiről: „Anatolij Vasziljevics népművelési népbiztos, de azok a nézetek, amelyeket a művészet területén hirdet, ezek semmi esetre sem azonosak azokkal, amelyeket a politikában megvalósít, s ha művészeti nézetei ezen másik területen megjelennének — ez elcsodálkoztatná, sokkolná a párt központi bizottságát." (Mellesleg, a nagyszerű szovjet riporter, Mihail Kolcov feljegyezte, hogy miként viselkedett Lunacsarszkij ezen az estén, s kivált Majakovszkij kegyetlen, megsemmisítő bírálata után. „Együtt léptünk ki a dermesztő hidegbe, az utcára. Bundájába burkolódzott. Meg akartam tudni, hogy milyen hatást gyakorolt reá ez a kimerítő csatározás. Ő azonban csak annyit mondott: »Észrevette, hogy Majakovszkij valahogy szomorú? Nem tudja, mi történt vele?...« Gondterhelten hozzátette: »Meg kell látogatnom, felvidítom majd...«")

Lunacsarszkij sohasem tekintett el az emberi indokok feltárásától. Az indulatok, a cselekvések rugóit megismerni — elengedhetetlen kötelességének érezte, minden egyes döntése előtt. A forradalom romantikája — kivált a húszas évek elején — az új művészet támogatását követelte. Lunacsarszkij támogatta az újat — ha szükség volt erre, például Majakovszkij érdekében, Leninnel is vitába szállt. Ugyanakkor a régi értelmiségből minél többeket meg akart tartani. Nem átnevelni, hanem a lojalitást elérve — a támogatást biztosítani. A műfajok természetéből következik, hogy Lunacsarszkij világosabban fejezhette ki ideáit, politikai programját — szépirodalmi alkotásaiban. Itt nem kötötte az állami fegyelem, a taktika szükségszerűsége. Az önként vállalt fegyelem, amely nemegyszer súlyos konfliktusokhoz — olykor feloldatlanul maradt összeütközésekhez — vezetett.

De lehetséges-e, szabad-e elválasztani a politikust az írótól, az esztétika művelőjét a népbiztostól? Természetesen, ha monográfiát írnék Lunacsarszkijról — az

ilyen szabadosság megbocsáthatatlan lenne. Az esszé módszere azonban megengedi, hogy kiemeljük az egyéniség egyes jellemző vonásait. És ebben az esetben az ember nem lényegtelen tulajdonságáról van szó, sőt arról a politikusról lehet szólani, aki bizonyos mértékben egy korszakot reprezentált.

2

Először néhány szót az emberről. Nem az illendőség, vagy a vonzó feladat kedvéért, s még azért sem csupán, mert Lunacsarszkij úgynevezett „színes" egyéniség volt, hanem, mert ebben az esetben ritka ötvözetben egyesül ember és mű, magatartás és emberség.

A gyermekszem lát a legélesebben. Natalja Rozental — Lunacsarszkij második felesége, a kitűnő színésznő — csaknem 500 oldalas könyvben összegezte emlékeit. Hallottam róla mesélni Mácza Jánost, akinek első, oroszul írott könyvéről elismerő recenziót írt a Novij Mir számára, 1925-ben. Találkozhattam titkárával, Igor Szaccal. A legjellemzőbbnek mégis Viktor Nyekraszov, az író portréját érzem. Nyekraszov szülei emigránsok voltak, s ugyanabban a párizsi házban éltek, ahol Lunacsarszkij is lakott az első világháború előtt. A következő találkozás 1929-ben történt, amikor a 18 esztendős főiskolás Nyekraszov újra találkozott azzal a Lunacsarszkijjal, aki hajdan a párizsi parkban vigyázott reája. Lunacsarszkij franciás hangsúllyal beszélt, végtelenül udvarias volt. Az ebéd után „bevezetett dolgozószobájába, amely egyáltalán nem volt tágas, és a padlótól a mennyezetig falait könyvek borították. A dolgozószoba kis méretei éppen úgy elkápráztattak, mint az ebédlő hatalmas arányai, csaknem az egész falat elfoglaló félkör alakú ablakával, és belső lépcsőjével — ez különösen tetszett —, amely valami balkonra vezetett, ahol ugyancsak, mint a dolgozószobában, könyvek voltak..." Ebben a környezetben Lunacsarszkij felnőttként beszélget a 18 esztendős Viktorral, művészetről, építészetről, Párizsról. Aztán megajándékozza egy kötettel: *Az antiszemitizmusról.* Lunacsarszkij néhány cikkét tartalmazta ez a kis fehér füzet, s harminc év múltán emlékezve, Nyekraszov jelképesnek tartja e találkozást. Azért, mert semmi különös nem történt, nem is történhetett ekkor. Egyszerű, hétköznapi valóságában mutatkozott meg Lunacsarszkij sokoldalúsága, figyelmessége, embertisztelete. Hozzáférhető volt a 18 éves kijevi főiskolás számára: fontosnak tartotta, hogy a művészet mellett politikáról is szó essék, s végig nem oktató volt, hanem rendelkezett azzal a képességgel, hogy partnerét valóban beszélgetőtárssá tegye.

Póz lett volna mindez? Jól tudjuk: közvetlen biliárdpartijai Majakovszkijjal, baráti disputái Brechttel legendásakká lettek. Azonnal felmerülhet viszont a gyanú: nem a népszerűség hajhászása volt mindez? Hiszen népbiztos volt, a szovjet párt legfelső vezető rétegéhez tartozott. Művészek között művészként akart szerepelni? Tudósok között tudósként? Vagy pedig ellenkezőleg: személyes jelenléte a szellemi élet mindennapjaiban azt az igényt jelezte volna, hogy a szovjet állam kisajátította a művészeteket, a *közvetlen* szolgálatot igényelve tőlük? Talán mégis másról van szó? Mi a jelentése annak, hogy Lenin mellett és utána Sztálin, Trockij, Buharin, Frunze, Zinovjev — mindannyian a KB tagjai, vezető funkcionáriusai — sorra állást foglalnak, többször egymással polémizálva az irodalom, a kultúra aktuális kérdéseiről? Mi a magyarázata, hogy például katonák (Szemjon Bugyonnij) hajlanak arra: éles ítéletet mondjanak az írói alkotásról? (És aztán majd Alekszandr Voronszkij, a pártmunkásból lett kitűnő kritikus és szerkesztő, valamint Makszim Gorkij utasítják vissza Bugyonnij vádjait Babel ellen...)

A jelenség egyik kulcsát ismerjük: *a kultúrát a tömegekre ható politikai eszközök egyik lehetséges változataként értékelték.* De tegyük gyorsan hozzá ehhez: az esetek többségében megértve a kultúra specifikumait. Mi több, egyes esetekben a művészi egyesülésekkel szemben éppen a pártmunkások védték ezeket a sajátosságokat. (Fagyejev, a proletárírók szervezetének egyik vezetője közvetlenül halála előtt, tehát jó három évtizeddel a viták után elismerte: a proletkult harca Voronsz-

kijjal azon alapult, hogy „a VAPP* akkori vezetői teljességgel értetlenek voltak a művészet sajátosságai iránt, s teljesen terméketlen viszonyt alakítottak ki az irodalommal...". A vita olyan szélsőségekig fajult, hogy a proletárírók egyik, türelmetlenségéről hírhedt teoretikusa, I. Vargyin azt a tételét bizonygatva, mely szerint „az irodalom a szemünk láttára változott a burzsoázia, a burzsoá ideológia fegyverévé", kijelentette: az olyan művek, mint Ilja Ehrenburg *Julio Jurenitó*-ja, vagy Alekszej Tolsztoj *Aelitá*-ja „szolgálhatják a párt vezetőinek irodalmi szórakoztatását, de a széles munkás-paraszt tömegek számára ez az irodalom a legveszedelmesebb méreg". Ez már Lenin ellen irányult közvetlenül, hiszen az ő kedvező véleménye közismert volt a *Julio Jurenitó*-ról.)

És Lunacsarszkij? Ebben a disputában természetesen nem maradhatott semleges. Annál kevésbé, mivel az irodalmi viták a húszas évek első felében, kivált 1923—1925 között kiélesedtek. „Ha nem számolunk a művészet különös törvényeivel, lehetetlen az irodalompolitikáról beszélni. Másként suta politikai akciókkal koporsóba fektethetjük az egész irodalmat, mégpedig az evangéliumi festett koporsóba, vagy ez utóbbi kifejezésben a VAPP szóhasználatát idézzem..."

A most idézett eszmecserék lényegében a párt 1925-ös irodalmi határozatát készítették elő. 1925 elején kezdte meg a központi bizottság irodalmi munkaközössége a munkát, melyben a különböző irodalmi csoportosulások képviselői mellett részt vettek kimagasló pártvezetők is, például Mihail Frunze (akkor a hadügyek népbiztosa), Lunacsarszkij, aki előkészítette a határozattervezetet és Nyikolaj Buharin, aki az 1925-ös párthatározat megfogalmazója volt. A vita az úgynevezett „útitársak" és pártbeli támogatójuk, A. Voronszkij, illetve a proletárírók különböző, „keményebb vonalat" követelő szervezetei között zajlott. A proletárírók csoportja által kívánt „vonal ténylegesen az adminisztratív nyomást és az irodalomnak rajtaütésszerű birtokbavételét jelenti — és ez nem helyes" — mondotta Frunze. — „Ilyen úton proletárirodalmat létrehozni nem lehet, a proletariátus politikájának meg ártunk..."

A határozat, mint ismeretes, végül is kimondotta: „A párt, helyesen felismerve az irodalmi irányok társadalmi osztálytartalmát, az *irodalmi forma területén* semmiképpen sem kötheti le magát teljesen *egy* irány mellett. A párt az irodalom egészét irányítja, s éppoly kevéssé támogathatja az irodalom *egy* frakcióját (ezeket a frakciókat a forma és a stílus különböző felfogása alapján osztályozza), mint ahogyan a család formájára vonatkozó kérdéseket sem döntheti el határozatokkal, noha az új életforma kiépítését egészben véve kétségtelenül irányítania kell... Éppen ezért a pártnak a szóban forgó terület különböző csoportjainak és áramlatainak szabad versenye mellett kell állást foglalnia. A kérdés minden más megoldása formális és bürokratikus álmegoldás volna. Ugyanígy megengedhetetlen, hogy egy rendelet vagy párthatározat a könyvkiadás terén *legalizált monopóliumot* adjon bármely csoportnak vagy irodalmi szervezetnek... Irodalmi ügyekben a pártnak minden vonalon ki kell irtani az önkényes és illetéktelen adminisztratív beavatkozási kísérleteket, a sajtóügyekkel foglalkozó intézményeknél a pártnak ügyelnie kell a gondos személyi kiválasztásra, hogy biztosítsa irodalmunk valóban helyes, hasznos, tapintatos irányítását..."

Nemrég tették közzé Lunacsarszkijnak 1925. április 28-án írott levelét. A levél címzettje a népművelési népbiztosság egyik vezető beosztottja, Robert Pelse, aki egy cikkében azt állította, hogy — szerinte — a szovjet hatalomnak nincsen semmiféle kulturális politikája. Többek között ebből a forrásból is tudjuk: a fentebb idézett határozat „szellemében teljesen megegyezik azzal a feljegyzéssel, amelyet a bizottság elé terjesztettem". Ami azonban még ennél is fontosabb: ez a határozat szellemében teljesen megegyezett Lunacsarszkij politikai gyakorlatával.

Igen, *1925. volt Lunacsarszkij munkásságának a csúcsa.* Korántsem csak szövegszerűen bizonyíthatjuk Lunacsarszkij részvételét e határozat kidolgozásában. És helytelen lenne az is, ha e határozat jelentőségét leszűkítenénk a proletkultos szervezetek dogmatikus-szektás nézeteivel való harcra. Ez a határozat végül *része volt*

* VAPP — A proletárírók összoroszországi szervezete.

a párt általános politikájának. A politikusok szerepvállalása a kulturális életben tehát nemcsak a kultúra tömegnevelő hatásának felismerésével magyarázható, hanem kétségtelen tény az is, hogy *a párt lenini politikai vonaláért folytatott vita nem egy vonatkozásban — irodalmi kérdések ürügyén zajlott.* Emlékeztetőül: a szakszervezeti vita közvetlenül politikai probléma volt a bolsevikok és a trockisták között, a proletárkultúra trockista értelmezése és a lenini—lunacsarszkiji felfogás közötti eltérés pedig látszólag csupán közvetve érintette a húszas évek első felének párton *belüli* küzdelmeit. Látszólag, mert mindkét esetben a munkásosztály szerepének különböző koncepciója volt a vita magva. Trockij és a párt akkori titkárságának többsége — mint ismeretes — „militarizálni" kívánta volna a szakszervezeteket, a polgárháború gyakorlatát abszolutizálták volna. Lenin ellenezte a szakszervezetek beépítését az államapparátusba, s hangsúlyozta érdekvédelmi feladatai mellett a munkásosztály önálló szervezetének elvi fontosságát is. Trockij álláspontja az irodalom esetében (a legvilágosabban 1923-ban kiadott *Az irodalom és a forradalom* című kötetében fejtette ki ezt) hasonlóan a munkásosztály szerepének tagadása volt. Amennyiben a proletariátus diktatúrája átmeneti szakasz a szocializmus felé vezető úton — állította —, abban az esetben a proletárkultúra merő fikció marad. A szovjet hatalom feladata ezen a téren tehát — Trockij szerint — nem lehetett más, mint a klasszikus kultúra konzerválása. (Ha figyelmesen elemezzük ezeket a tételeket, valahol megtaláljuk a rokonságot Makszim Gorkij 1918-as eszmei bizonytalanságával is. Gorkij ugyancsak a munkásosztály kulturális szerepének kétségbevonásából indult ki akkor.) A kultúra kérdései ezen a szinten is — a hatalom kérdései voltak. A militarizált, diktatórikus társadalom külsődleges kultúrája lesz-e a cél, avagy pedig a polgárháborúk hadikommunizmusa átmeneti állapot egy szélesebb körű politikai demokráciához, a szocializmus demokratikus lényegének kifejlesztéséhez, s ezzel együtt nem a kultúra akár akadémikus, akár proletkultos beszűkítése merül fel lehetőségként, hanem a kultúra legteljesebb szabadsága? Erre a problémára — aligha vitatható: elsőrendűen politikai problémára — keresett és talált választ Lunacsarszkij.

Lunacsarszkij már 1921-ben *A könyv szabadsága és a forradalom* című cikkében állást foglal. „Az államnak a legnagyobb mértékben liberálisnak kell lennie a művészet területén..." — írja, s ugyanakkor vitázik a politikai liberalizmussal. „Cenzúra?" — kérdezi, s maga felel: „Milyen rettenetes szó ez! De számunkra nem kevésbé rettenetes szavak ezek: ágyú, szurony, börtön, sőt állam. Mindezek rettenetes szavak számunkra, mindez az ő fegyvertárukból való, a mindenféle polgárokéból, legyenek azok konzervatívok, vagy liberálisok. De mi szentnek tekintjük a szuronyainkat, ágyúinkat, börtöneinket és a *mi* államunkat, mint mindennek a lerombolásához és megsemmisítéséhez szükséges eszközt. Ugyanez a helyzet a cenzúrával. Igen, mi egyáltalán nem riadunk vissza annak szükségességétől, hogy akár a szépirodalmat is cenzúrázzuk, mert ennek zászlaja alatt, e szép alá méreg rejtőzhet a hatalmas tömegek naiv és sötét lelke számára... Az, aki azt mondja nekünk: »a cenzúra szükséges, s még jelentős szépirodalmi műveket is le kell állítanunk, ha nyilvánvalóan ellenforradalmiak; szükségünk van arra, hogy megkülönböztessük azokat a könyveket, amelyekre nagyon nagy szükségünk van, azoktól, amelyre harmad- vagy negyedrangon lesz szükségünk« — aki ezt állítja: igaza van. Az az ember, aki azt mondja: »félre a szólásszabadságról szőtt előítéletekkel, a mi kommunista rendünknek az irodalom állami irányítása felel meg, a cenzúra nem az átmeneti kor rettenetes tulajdonsága, hanem a rendezett, szocialista élet lényegéhez tartozik« — és az, aki mindebből azt a következtetést vonja le, hogy a kritika a feljelentés egyik formája..., az az ember csak azt mutatja meg, hogy ha letöröljük róla a kommunista mázat, alatta egy csendőrt találunk, aki hatalomra jutva semmi mást nem ért meg ebből, mint azt, hogy kedvére basáskodhat, zsarnokoskodhat... Ezek a szimptómák, természetesen megtalálhatók nálunk, s nem is lehet ez másként, túlságosan kevéssé kulturált nép vagyunk. Azzal a veszéllyel, hogy az erős proletárhatalom kisebb tisztségviselőiben és véletlen kifejezéseiben rendőrködéssé, arakcsejevizmussá fajulhat... szembe kell néznünk, s minden módon el kell ke-

rülnünk. A népművelési népbiztosság egyrészt minden lehetséges eszközzel alkalmazni fogja a politikai cenzúrát, egy cseppet sem törődve azzal, hogy mit mondanak a széplelkű liberálisok, válogatni fog a fontos könyvek és azok között, amelyeknek kiadását meg lehet tűrni, de ezzel együtt vigyázni fog arra, hogy megőrizze a művészetek vonatkozásában elvi álláspontját, s harcolni fog a porcelánboltba tévedt elefántokkal, azokkal a majmokkal, akik csak azért öltenek szemüveget, hogy mindenütt ellenforradalmat lássanak, pedig az néha csak az ő farkukba akaszkodik."

Hosszabban idéztem Lunacsarszkij szövegét, hogy teljességében érthető legyen álláspontja. Számára ugyanis a demokrácia, a kultúra szabadsága nem azt jelentette, hogy elvtelen fejbólintással mindenre áldását adja. A kultúra szabadságát Lunacsarszkij eszköznek tekintette a szocialista művelődési eszmény mielőbbi elérésére. 1926-ban, Mejerhold zseniális *Revizor*-rendezésének értékelésén elmondott felszólalása már nem csupán a cenzúra és a kultúra szabadságának viszonyára korlátozódik. Azt fejtegeti ott, hogy a politikában nagy gonddal kell harcolni mind a jobb-, mind a baloldali elhajlás ellen. A tudományban viszont nagy türelemre és vitaszabadságra van szükség: ez, persze, nem zárhatja ki a téves elméletekkel folytatandó eszmecseréket, de a szűk látókörű parancsolgatás csupán káros lehet. A művészetben pedig még ennél nagyobb szabadságra van szükség, mert „egy adott osztály és egy adott társadalom szolgálata a legkülönbözőbb módokon képzelhető el". A változatos művészi eszközök védelmében Lunacsarszkij a roppant tehetséges és vele szoros baráti viszonyt tartó Mejerholddal szemben is elvként deklarálja: „Amikor Mejerhold azt kérdezi: »Jó az én *Revizor*-rendezésem?«, azt felelem: »Nagyon jó.« Amikor azt a következtetést vonja le ebből: »Én vagyok a Szovjetunió egyetlen forradalmi rendezője, az én színházam — az egyetlen színház, s a színházi fronton minden más nagyon rossz«, akkor teljes határozottsággal kijelentem, hogy ez a művész szűk látókörűsége. Ez bizonyos mértékig megbocsátható a művész esetében, de a kritikusnál soha..."

Lunacsarszkij ekkor már kilencedik esztendeje népbiztos, de ez a szövegrészlet is tanúsítja: *ha művészeti és nem irodalompolitikai kérdésben nyilatkozott — kritikusnak tartotta magát.* Szerénységből? Inkább a kritika, a kritikus funkciójának felismerése ez. Az 1925-ös párthatározat így határozta meg ezt: „a kritika... a párt egy legfontosabb nevelőeszköze... A kommunista kritika szüntesse meg az irodalomban a vezénylő hangját. Ennek a kritikának csak akkor lesz valódi nevelő jelentősége, ha *eszmei* fölényben van. A marxista kritikának a leghatározottabban ki kell küszöbölnie a nagyképű, a félművelt és öntelt kommunista felfuvalkodottságot. A marxista kritikának jelszava a tanulás legyen, és saját területén szálljon szembe minden irodalmi selejttel és minden önkényeskedéssel".

Lunacsarszkij nem volt tévedhetetlen író, s nem is játszott ilyen szerepet, távol állt tőle minden ilyen gesztus. A szó legigazibb értelmében kritikus akart lenni, nehogy népbiztosi állása megzavarja kritikusi énjét. Nem tudathasadás volt ez, hanem véleményének *vitathatóságát* akarta biztosítani. Tudta, hogy a hivatalos előny, a hivatali fölény a szellem területén a gyengeség kifejezése, az érvek hiányát jelentheti. És néki voltak érvei, vállalhatta, hogy nyílt vitában ütközik meg kritikustársaival.

3

Belülről látta a szovjet kulturális életet — és nem felülről. A felfedező kritikusok fajtájához tartozott, s tehetségének ritka sokoldalúsága azt is lehetővé tette számára, hogy a művészetek minden területén figyelje az új generációk jelentkezését, az örökség sorsát. Ez a kettős feladat szoros egységben jelentkezett számára. Majakovszkij és futurista csoportja Puskint, Brjuszovot ki akarta dobni „a Jelenkor gőzhajójából". Lunacsarszkij népbiztosságának irodalmi osztályvezetőjéül Valerij Brjuszovot, a poeta doctust nevezi ki, s Brjuszov 50. születésnapján pontosan úgy bevezető előadást tart, mint a proletárköltő, Gyemjan Bednij munkás-

ságának szentelt szemináriumon, vagy Majakovszkij költészetét méltató-vitató esteken. Színházi osztályát Mejerhold vezette, a képzőművészeti osztályt — a kezdeti időszakban — Chagall, majd Tatlin, népbiztosi funkciójában a helyettese Mihail Pokrovszkij volt, a nagyszerű rendszerező és az orosz nemzeti önismeretre kíméletlenül törő történész.

Chagall emlékezéseiben ezt olvashatjuk róla: „Lunacsarszkij népbiztos a Kremlben, dolgozószobájában fogadott, mosolyogva. Egyszer már találkoztunk Párizsban, a háború előtt. Újságíró volt akkor. Cvikker, kecskeszakáll, egy faun álarca. Azért jött, hogy megnézze képeimet és írjon róluk lapjának. Hallottam róla, hogy marxista. De az én ismereteim a marxizmusról kimerültek abban, hogy Marx zsidó, és hosszú, fehér szakálla volt... Azt mondtam Lunacsarszkijnak: »Elsősorban ne kérdezze, hogy miért festek kékkel vagy zölddel, avagy miért látom a borjút a tehén hasában stb. Más ellen nincs kifogásom, de ha Marx olyan okos, támassza fel, s ő majd megmagyaráz mindent.« Megmutattam néki vásznaimat, gyorsan, egyiket a másik után. Ő nevetett és feljegyzéseket készített. Még annyit, hogy erről a látogatásról mindig kellemetlen emlékem maradt. Eh, de most ünnepélyesen megerősített új funkciómban..."

Lunacsarszkij pedig így számol be erről a látogatásról: Chagall „egyelőre csak érdekes művész. Mindenekelőtt különös költészete érdekel... Képei furcsák, olykor ostobák, de mégis vagy mosolyra, vagy rémületre késztetnek, és azt érezzük, hogy ő maga is ilyen, tehát mindez végül mélységesen őszinte...".

Ezt a magatartást őrizte meg a művészet világában. Tudott különbséget tenni a magatartás külsőséges formái és az őszinte önkifejezés között, tudta, hogy a mű érdekében kell védenie-támogatnia az embert. Ezért kell bírálnia is. Ezért kötelessége a kritikusnak, hogy tekintet nélkül a divatra, az érzékenykedésre — mondjon ítéletet. De ne *elítéljen*. Képes volt olyan emberi viszonyok kialakítására, amelyek a legteljesebb őszinteségre kényszerítették őt éppen úgy, mint partnerét, s ezeknek az emberi viszonylatoknak a keretei között sem az ő címére elhangzó kemény kritika, sem az ő általa gyakorolt bírálat nem lehetett sértő, vagy kegyetlen.

Mert tévedhetetlen volt? Azért, mert az alapmagatartása volt félreérthetetlen. Az értékek felfedezésére, számontartására, népszerűsítésére törekedett. Az elsők között ismerte fel — miközben mások kulákideológiával vádolták — Mihail Solohov *Csendes Don*-jának alapvető értékeit; alig kedvelte Ehrenburg szkepszisét, de Heine művészetének értékeihez hasonlította a *Julio Jurenitó*-t; alig értette Mihail Bulgakov drámájának, a *Turbinék*-nak a többszörös és igazi jelentését, de megvédte Sztanyiszlavszkij színházát, amikor ellenforradalmisággal vádolták a dráma előadása miatt; nem kétséges, hogy túlértékelte a proletárirodalom egyik-másik képviselőjét, hiszen Gyemjan Bednij jelentősége aligha korszakos, Zsarov, vagy Utkin költészete sem olyan kimagasló, mint a pillanat láttatta Lunacsarszkijjal; ám pontosan látta Furmanov — és a másik irodalompolitikai pólusról — Iszaak Babel prózaművészetének korszaknyitó újdonságát; észrevette Jurij Tinyanov kulturált zsenialitását, Borisz Paszternak magányos művészetének súlyát is jól mérte meg. Általában, ha a húszas évek szovjet irodalmáról esik szó, nem csupán a szellemi életbe beáramló tehetségek óriási számáról kellene megemlékeznünk, nemcsak a forradalom és a párt kulturális politikája által biztosított lehetőségekről, hanem arról is, hogy minden, a korra jellemző szélsőség ellenére, a kritika is felnőtt ehhez a friss, fiatal irodalomhoz. Makszim Gorkij és Anatolij Lunacsarszkij egymást kiegészítő és támogató felfedező, nevelő tevékenysége nem kis szerepet játszott ezen a téren.

Leginkább azonban azzal mérhetjük minden kritikus éleslátását, irodalomértését, hogy miként látta a kor reprezentatív művészeit. Lunacsarszkij esetében tehát azt kell mérlegre tennünk: mit és hogyan látott meg Makszim Gorkij és Vlagyimir Majakovszkij nemegyszer eltérő irányú munkásságából?

A lényeget látta. Persze, Gorkijról „könnyebb" volt nyilatkoznia: kortársak voltak, realista művészete, forradalmisága, elkötelezettségének klasszikus formái jobban simultak Lunacsarszkij személyes eszményeihez. Azért említem a feladat látszólagos súlytalanságát, „könnyedségét" idézőjelben, mert olykor éppen ez a legnehezebb: a

kedvenc alkotóban a legfontosabb, a tehetség középponti jelentőségét felismerni. Lunacsarszkij ismerte fel elsőként a *Klim Szamgin életé*-nek az életművet meghatározó jelentőségét. „A *Klim Szamgin élete* című több kötetes regény (eddig az első három kötet jelent meg) Gorkij egyik legjelentősebb és legsokoldalúbb műve..." — Lunacsarszkij 1932-es tanulmányának már az indítása is sokatmondó. Nem *Az anyá*-t helyezi az életmű centrumába — erről egyébként sincsen különösebb véleménye —, hanem a Szamgint, a szamginizmus elemzését, s ebben a tükörben láttatja a forradalomra készülő, az 1905-ös forradalmat átélő orosz értelmiséget. A *Klim Szamgin életé*-nek problematikája alighanem Lunacsarszkij dilemmáit is tükrözte: persze nem Szamgin alakjában, hanem abban a környező világban, melynek Lunacsarszkij tevékeny részese, nevelője volt. Ezért támadhatja, boncolhatja ízekre magát a szamginizmust: „A szamginizmus főképpen az a kívánság, hogy önmagam legyek, egyszeri, senkihez sem hasonlítható személyiség... Szamgin rettenetesen szeretne eredeti lenni. Jelentékenyebb eredeti gondolatai azonban nem támadnak, ezért időnként maga is kétségbeesve állapítja meg, hogy egész felfújt eredetisége — zsigerek helyett idegen rongydarabokkal kitömött madárijesztő..." Az értelmes élet igénye fogalmazódik meg — fonákjáról, a negatív példa oldaláról. Az anti-szamginok igénye — a szamginok ellenében.

Lunacsarszkij az *intellektuális* Gorkijt fedezte fel, a tudatos alkotót, amikor sokan az autodidakta, vagy éppen a propagandista mellett törtek lándzsát. A *Klim Szamgin életé*-ről írott esszé — Lunacsarszkijnak azokat a legjobb tulajdonságait mutatja megvalósult állapotban, amelyek Bjelinszkij, vagy Csernisevszkij mellé emelik az orosz irodalom történetében. A műalkotás konkrét elemzését széles társadalombírálattal képes összekötni, a mű és a valóság összemérése révén, s mert a regényt magát is a valóság egy szeletének tekinti, a társadalmi tudat kifejeződésének, tehát erről írott beszámolóját, kritikáját — nem hivatali jelentésként, nem eleve csalhatatlan megállapítások antológiájaként értelmezi, hanem önálló alkotásként, amely nem tárgyában, csupán módszerében különbözik az elemzés alanyától.

Még izgalmasabb Lunacsarszkij és Majakovszkij viszonyának alakulása. A közös biliárdpartikat, Lunacsarszkij csaknem atyai gondoskodását már említettem. Ezek a vonások természetesen jellemzőek Lunacsarszkijra, a kapcsolat lényegét azonban más adja: a kritika és a méltatás ötvözete, a tehetség megbecsülése, a harc érette, a nyílt szókimondás, a késhegyig menő viták, melyekben senki fel nem fedezheti, hogy egy „párton kívüli" költő és egy magas pártfunkciót betöltő kritikus, egy lapszerkesztő és egy miniszter véleménykülönbségéről van szó.

1917 májusának végén érkezett vissza száműzetéséből Lunacsarszkij. Hamarosan személyesen is megismerkedik Majakovszkijjal, akiről így számol be egy feleségéhez intézett levelében: „rendkívül tehetséges, ifjú félóriás, telítve forrongó energiával...". Aztán rögtön a kritika következett, 1918 decemberében: „Ez egy rendkívül tehetséges ember" — írja, majd pedig: — „De riaszt engem a túlságosan elhúzódó kamaszkora. Vlagyimir Majakovszkij kamasz még..." Ez már a futurizmus kritikája volt. A csoport kritikája, amelynek vezére volt a költő. Ebből a csoportból sokakat nem szeretett Lunacsarszkij, de a személyes ellenszenvénél erősebb volt a tehetség tisztelete. Ez a tisztelet mondatja ki vele a formalizmus kritikáját: a LEF — Majakovszkijék folyóirata — Lunacsarszkij szerint „már csaknem elavult dolog. És bocsánatot kérek Majakovszkij elvtárstól, de amíg Majakovszkij elvtárs a LEF-hez tartozik — elmaradt ember...". A valóságtükröző irodalom nevében, a népnevelő irodalom nevében szól Lunacsarszkij kritikája. „Amikor Majakovszkij elvtárs támadni kezd, hogy nem értékelem a művészetet és kioktat, hogy a művészetre szüksége van a pártéletnek — ez egyszerűen nevetséges. Bárki, aki valamit olvasott tőlem, tudja, hogy amikor Majakovszkij elvtárs a féligtárgynélküli művészet, az ordítozás híve volt, de én már a szociális művészetről beszéltem. Amikor Majakovszkij saját démonának, Briknek a rosszindulatú hatása alatt kinyilatkoztatja, hogy a művészet természetesen az iparosodás felé halad, akkor ő valóban hátbatámadja a művészetet..." Egy 1925-ös vitafelszólalás szövegéből idézek. S ha bárki csodálkozna e kemény tónuson, érdemes Majakovszkij felszólalásából is idézni: „Én

már megmondtam Lunacsarszkij elvtársnak, hogy jobb az élő LEF, mint a halott Lev Tolsztoj..." Tehát Lunacsarszkij ebben az esetben a LEF művészetét védte — a LEF elmélete ellen. Persze, nem valószínű, hogy a LEF elméletei teljesen függetlenek voltak az orosz futuristák művészi eredményeitől, de túlzásaikban feltétlenül már alkotóik eredményei ellen fordultak.

És Majakovszkijnak természetesen arról is tudnia kellett, hogy Lunacsarszkij minden lehetséges fórumon kiállt tehetsége mellett. Például 1921 májusában is, amikor Lenin kifogásolta, hogy *a 150 000 000* című poémát 5000 példányban adták ki. „Nem szégyelli, hogy Majakovszkij *150 000 000*-jának 5000 példányos kiadására szavazott? Marhaság, ostobaság, hétpróbás ostobaság és kivagyiskodás. Szerintem az ilyen dolgokat, egyet a tíz közül, legfeljebb 1500 példányban kellene kiadni a könyvtárak és a csodabogarak számára..." Tanulmányok hosszú sora fejtegette már Leninnek Majakovszkijjal szemben érzett ellenérzéseinek okát. Azt is tudjuk, hogy volt Majakovszkijnak olyan költeménye is (az *Önagyonülésezők*), amely tetszett Leninnek, hasznosnak tartotta. Az ízlésnormák különbsége azonban nyilvánvaló. Mindebből számunkra a vita: Lunacsarszkij válasza a tanulságos. Mert jellemző ez a lenini gárda munkamódszerére, tehát Lunacsarszkijéra is. Tehát a felelet: „Nekem ez a dolog nem nagyon tetszik, de 1. olyan költő, mint Brjuszov, lelkesedett érte, és azt követelte, hogy 20 ezerben nyomtassuk ki; 2. amikor a szerző felolvasta a művét, nyilvánvalóan sikert aratott vele, és éppen a munkások között." E néhány szóban két tényező is feltűnhet. Az egyik: Lunacsarszkij, noha maga is irodalmár, szükségesnek tartotta további szak-, azaz versértők véleményének megkérdezését, ha állami döntésről volt szó. A másik: fontos volt számára a munkásság, illetve általában a közönség reagálása. Azt, ami általánosan megcsodálkoztatja az utókort, tehát, hogy Lunacsarszkij az adott esetben Leninnel „merészelt" vitatkozni — csak egy következő korszak, a személyi kultusz torzult közéleti erkölcse szerint tekinthetjük említésre méltó tettnek. Abban a népbiztosok tanácsában, abban a központi bizottságban, melynek normáit Lenin alakította ki, s amelynek 1929-ig Lunacsarszkij is tagja — mindez természetes, mi több, szükségszerű volt. Nem ez volt az első és nem is az utolsó eset, amikor kulturális részletkérdésekben Lenin, illetve Lunacsarszkij között vita alakult ki. Érdekesebb annak felderítése, hogy milyen alapon vitatkozott — Majakovszkijról, Lunacsarszkij. Lunacsarszkij 1930-ban három cikket-esszét is írt Majakovszkij halála alkalmából. Mély megrendüléssel fogadta az emberi tragédiát, magyarázatot is keres erre, írásainak alaptémája azonban tágabb a nap aktualitásánál. „Majakovszkij — állapította meg — a szó általános értelmében kora ifjúságától forradalmár volt... A költő céljául a világ átalakítását tűzte ki, s oly témákat választott, amelyek ennek az átalakításnak a kellős közepébe nyúlnak bele... Majakovszkij... munkás, építő akart lenni."

Lunacsarszkij Makszim Gorkijban az orosz irodalom klasszikus örökségének beteljesítőjét, a jelenhez való átmenet művészét értékelte. Majakovszkijban az új világ lehetőségeinek költőjét, mi több, az új embertípus kezdeményezőjét látta. „Talán nem minden ízében azt a költőt testesítette meg, akiről álmodunk, de óriási lépést tett feléje" — mondotta a Kommunista Akadémián tartott előadásában. A fenntartás arra a távolságra vonatkozott, ami Lunacsarszkij realista esztétikája és Majakovszkij tételes futurizmusa között feszült. Az elismerés a költőnek és az embernek szólt.

Ha egy kritikus ilyen pontosan látja korának két legjobb művészét — maga is klasszikussá lesz.

4

Mint ismeretes, 1929-ben Lunacsarszkijt felmentették népbiztosi tiszte alól. Egyidejűleg a Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottsága (így nevezték a parlamentet akkor) Tudományos Tanácsának elnöke lett. Tehát a kulturális élet irányításáról le kellett mondania. Már korábban, 1927-ben, időlegesen más területre helyezték: Lit-

vinovval együtt képviselte hazáját a Népszövetségben. 1933-ban végleg diplomáciai pályán jelölték ki a helyét: madridi követté nevezték ki. Útban Spanyolország felé halt meg a franciaországi Mentonban 1933. december 26-án, alig egy hónappal 58. születésnapja után.

Életének utolsó szakaszáról két élesen ellentétes véleményt ismerünk. Mihail Lifsic azt állítja: „csak életének utolsó szakaszában talált teljesen magára...". Illés Béla — Lunacsarszkij életének közeli tanúja — szerint azonban: „Életének utolsó esztendejéről, vagy másfél esztendejéről itt és most nem fogok beszélni. Sok keserűség fékezte akkortájt Lunacsarszkij munkakedvét..."

Az idén tették közzé Lunacsarszkij egyik levelét. A szóban forgó dokumentum 1931. december 30-a táján íródhatott, s ez mintha Illés Béla tanúbizonyságát erősítené. A levelet érdemes bőségesen idézni, hiszen a *Szovjetszkoje Iszkussztvo* szerkesztőségéhez intézett szöveg Lunacsarszkij életének talán legnehezebb periódusáról tanúskodik. „Kedves elvtársak — így ír Lunacsarszkij. — Az utóbbi időben sok szó esik az irodalom és a művészet elméletének területén elkövetett hibáimról. Az én múltamban ilyen hiba nem kevés található. Erről már beszéltem az Irodalmi Művészeti és Nyelvi Intézet pártcsoportja előtt. Ott arra a következtetésre jutottunk, hogy jó lesz, ha műveimet egy különleges brigád kritikailag átnézi, s munkáim pozitív, avagy negatív oldalát teljesen megvilágítja, s így nekem is lehetőséget nyújt (amennyire erőmből telik) többé-kevésbé kimerítően nyilatkozni ezekről a kérdésekről. Ennek a brigádnak egyik fontos dolgozója az Intézet igazgatóságában helyettesem, Dinamov et. többször kijelentette, hogy még nem tanulmányozhatta alaposabban műveimet. Ez azonban nem zavarta, hogy meghatározza »tévelygéseimet«, s tette ezt számomra teljesen elfogadhatatlan módon az Önök lapjának legutóbbi számában. Ez a cikk egész sor megalapozatlan, teljesen helytelen állítást tartalmaz, amelyeket — remélem — Dinamov et. kénytelen lesz visszavonni, ha figyelmesen tanulmányozza kritikájának tárgyát — műveimet... Ezt a levelet azért írom, hogy értesítsem az érdekelteket, a brigád munkájának befejezéséig semmiféle polémiába az általam elkövetett hibákról bocsátkozni nem fogok. Kérem, hogy hallgatásomat ne értsék félre: ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy belenyugszom az alaptalan vádaskodásokba, amelyekre oly szívesen vállalkozik egy-két elvtárs. Azt sem jelenti ez semmiképpen, hogy nem tisztelem az önkritikát, vagy hogy ne ismerném el hibáimat. Ellenkezőleg: az elvtársi kritikát nagyon tisztelem. Ismerem sok hibámat, és úgy gondolom, vannak olyanok is, amelyek kompetens és átgondolt vélemények után lesznek számomra is világosak..."

E szomorú dokumentum hátterét magyarázni kell.

A *Szovjetszkoje Iszkussztvo* című lap 1931 decemberében ismertette Szergej Dinamov (tehetséges fiatal filológus volt, főként az angol irodalommal foglalkozott, és 1939-ben a személyi kultusz áldozata lett) Kommunista Akadémián tartott előadását: *Sztálin elvtárs leveléről a Proletarszkaja revoljucia szerkesztőségéhez és azokról a következtetésekről, melyek a művészettörténet és az irodalomtudomány frontjára vonatkoznak* címmel. Sztálin *A bolsevizmus történetének néhány kérdéséről* című írásában, a *Proletarszkaja revoljucia* hasábjain a trockizmus elleni fokozott eszmei harcot sürgette. „Egyes bolsevikok — fejtegette Sztálin — azt hiszik, hogy a trockizmus a kommunizmusnak egy frakciója, igaz, olyan frakciója, amely téved, sok ostobaságot követ el, néha még szovjetellenes is, de mégiscsak a kommunizmusnak egy frakciója. Ebből ered az, hogy bizonyos liberalizmust tanúsítanak a trockisták és a trockista módon gondolkodó emberek irányában..." Sztálin levelét indokolta a politikai szükségszerűség, az viszont már mindenképpen különös volt, hogy a trockizmus elleni harc ürügyén éppen az ellen a Lunacsarszkij ellen indítanak ideológiai offenzívát, aki Trockij legszigorúbb kritikusai közé tartozott 1923—24-ben. Dinamov például megállapította, hogy „új módon kell tárgyalnunk Lunacsarszkij elvtárs munkásságát, amelyen a II. Internacionálé eszméinek, valamint az irodalmi és művészeti nézetek helytelen, nem marxista, nem leninista rendszerének erős hatása érezhető". Ez ellen tiltakozott Lunacsarszkij, s a helyzetre jellemző, hogy fentebb ismertetett levelét az érintett lap nem közölte.

Ebben a szituációban íródott Lunacsarszkij legvitathatóbb tanulmánya: a *Lenin és az irodalomtudomány*, a *Lityeraturnaja enciklopegyija* 6. kötete számára. Lunacsarszkij többször foglalkozott Lenin és a művészetek kapcsolatával, s aligha kétséges, hogy a legilletékesebb tanúk egyike ebben a problémakörben. Először 1925-ben vallott erről a témáról *(Lenin o nauke i iszkussztve)*, 1931-ben pedig Lenin szerkesztői munkásságát méltatta. A *Lenin és az irodalomtudomány* fontos elméleti kérdésekben foglalt állást. Elsőnek jelezte Lenin filozófiai rendszerének esztétikai jelentőségét, elsők között fejezi ki tudományos pontossággal a két kultúra elméletét és rendszerezi Leninnek az egyes orosz írókról írott-mondott véleményeit, majd a marxista irodalomtudomány aktuális feladatait ismertetve elsőként értelmezi Lenin *A párt szervezete és a pártirodalom* című cikkét. (Leninnek ez a cikke — mint ismeretes — 1905-ben íródott, s 1932-ig senki, a szovjet irodalomtudomány művelői közül nem említi. Később, 1938-ban, Nagyezsda Krupszkaja figyelmezteti a kutatókat: „Lenin *A proletár kultúráról, A párt szervezete és a pártirodalom*, valamint *Az ifjúsági szervezet feladatairól* c. cikkei *nem* szépirodalmi művekre vonatkoznak...") Lunacsarszkij megállapítja: „ez a cikk, noha megírása óta több mint negyedszázad telt el, mindmáig jottányit sem veszített jelentőségéből... *A párt szervezete és a pártirodalom*, amely a párt irodalompolitikai irányelveit tartalmazza, ismételten azt tanúsítja, milyen nagy szerepe lett volna Leninnek azokban a heves irodalmi vitákban, amelyek különösen halála után öltöttek nagy arányokat".

Az a tény, hogy Lenin cikkét először emlegetik, mint „a párt irodalompolitikai irányelveit", arra mutat, hogy a harmincas évek elején — szemben az 1925-ös párthatározattal — a pártvezetés részéről egyre határozottabban kívánták *közvetlenül* irányítani az irodalom életét. Lunacsarszkij fenti cikkén kívül több más tény is bizonyít. Az egyik figyelemre méltó körülmény az, hogy az irodalommal foglalkozó pártmunkások zömét újak váltják fel. Lunacsarszkij fokozatos háttérbe szorításáról már esett szó. Alekszandr Voronszkijt — trockista szimpátiái miatt — 1927-ben kizárták a pártból, s bár 1929-ben visszaállítják párttagságát, vezető szerepét végleg elveszítette. Vjacseszlav Polonszkijt, közvetlenül halála előtt váltották le a Novij Mir szerkesztői posztjáról. Az sem véletlen, hogy Sztálinnak, szinte minden irodalomra vonatkozó írása 1929—1934 között született. 1929-ben írja híres levelét Mihail Bulgakov ellen, ekkortájt nyilatkoztatja ki híres egymondatos véleményét Majakovszkijról. Sőt: a pártapparátus néhány munkatársával együtt (V. Kirpotyin, a KB kulturális osztályának vezetője, I. Gronszkij, az Izvesztyija és a Novij Mir főszerkesztője), a központi bizottság több olyan tagjának bevonásával, akik korábban irodalommal, elméleti kérdésekkel nem foglalkoztak (Kaganovics, Vorosilov és Molotov), Sztálin közvetlenül irányítja a Szovjet Írók Szövetségének szervezési munkálatait, illetve maga fogalmazza az 1932-es párthatározatot. (E szervező munkával párhuzamosan folyt egy rendkívül lényeges elméleti probléma, a *szocialista realizmus* meghatározásának kidolgozása. Ebben sem vettek részt azok a régi kommunisták, akik korábban rendszeresen foglalkoztak elméleti kérdésekkel, tehát sem Lunacsarszkij, sem Buharin, sem Radek, sőt még Bugyonnij sem, holott őt — Babel-kritikája okán — a párton belüli „szigorú vonal" képviselőjeként ismerték.)

A Központi Bizottság 1932. április 23-i határozata lényeges pontokban különbözött az 1925-ös határozattól. A legfontosabb különbség az, hogy az 1932-es határozatban nem szerepel az irányzatok szabad versenye, nem hangsúlyozzák a kommunista kritika szerepét, amelyen keresztül a párt irányítása érvényesülhet. Nem is hangsúlyozhatták, hiszen az irodalmi, a szellemi élet irányításának más módszerei kerültek előtérbe. Ezek a módszerek azonban idegenek voltak és azok is maradtak Lunacsarszkij számára.

Több kitűnő tanulmányát (többek között már méltatott elemzését a *Klim Szamgin életé*-ről) azonban ekkor írta meg. Ilyen értelemben igaza van Mihail Lifsicnek is, de a politikus, az irodalompolitikus Lunacsarszkij utolsó éveit Illés Béla portréja mégis jellemzőbben rajzolja meg.

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN

A KASSAI BATSÁNYI-KÖR ÉVKÖNYVE*

1965—1968

„Kassa mint kezdet, mint indíték, nem esetleges valami, de történelmi soron ismétlődő folyamatosság. Dévai Bíró Mátyás itt alapítja az első magyarországi lutheránus egyházat: bécsi börtön a büntetése. Kassa nemcsak »Rákóczi városa« volt, de ugyanúgy Bocskayé is, és Bethlen Gáboré, aki innen indította hadait a csehek megsegítésére. A németellenes szabadságharcok egyik kiindulópontja és jó katonája mindig Kassa volt. A legendás hírű negyvennyolcas vörös sapkás kassai kilences honvédektől a kassai partizánokig tart a sor...

Amikor 1945-ben egy új kezdet első állomása újra Kassa lett, az indítás már nélkülünk, kizárásunkkal történt. Mintha Kassa progresszív, magyar kezdetei sose jelentettek volna történelmet. Košice megtagadta Kassát...”

(Fábry Zoltán: A kassai kezdet)

„Košice megtagadta Kassát...” — kesereghettünk sokáig Fábry Zoltánnal, de lám, e jó híreket hozó évkönyv szerint vállalja ismét. Vállalja, ráébredvén bölcsen, hogy a „progresszív magyar kezdetek” a közös cseh—szlovák—magyar történelmi múlt kitéphetetlen tényezői, hogy jelen és jövő is mindig csak teljesebbé épülhet általuk.

Görcsös Mihály józan mértékű, tartalmas *Bevezető*-jéből megtudjuk, hogy a Kassai Batsányi-Kör még fiatal: 1965 februárjában alakult, és „tagjai elsősorban azt tűzték ki célul, hogy a helybeli és vidéki lakosság között terjesztik, népszerűsítik irodalmunkat, és ápolják haladó hagyományunkat”. A Batsányi emlékének zászlaja alá sorakozó kassai magyar népművelők így az egykori Kazinczy-Kör, majd az 1945-ben megszűnt Kazinczy-Társaság jogutódát hozták létre, szándékos névváltoztatással, hogy „a nagy forradalmi költő nevével és szellemében folytassák a két évtizeddel azelőtt abbahagyott munkát”.

A nemzetiségi lét parancsoló körülményei napnál világosabban magyarázzák, hogy a Kassai Batsányi-Kör eddigi kurtán fél évtizedes tevékenységéből üdítően hiányoznak a valahai magyar vidék művelődéstörténetéből olyan ismerős dilettáns társaságosdi ismertető jegyei. Okos fők, felelős férfiak küldetést teljesítő gyülekezete a Kassai Batsányi-Kör, hisz amit eddig végeztek is, mindenhol jó példaként világolhat. Pergessük csak a *Bevezető* lapjait végig! — Megemlékezés Batsányiról halálának 120. évfordulóján Keresztúry Dezső előadásával, amikor is a résztvevők irodalomtörténeti fontosságú nagyjelenetnek lehettek tanúi: „több mint negyvenévi levelezés után ekkor és itt találkozott először Illyés Gyula, Fábry Zoltán és... Forbáth Imre”. — Bartók-emlékünnepség a szlovák—magyar testvériség jegyében. —

* Madách Könyvkiadó, Pozsony 1969.

Népballada-est a legavatottabbak: Vargyas Lajos, Török Erzsébet és Jancsó Adrienne közreműködésével. — Németh László, majd Simon István kassai és stószi látogatása. — Arany János-emlékest (előadó: Kovács Kálmán). — Rákóczi-ünnepségek: emlékest Esze Tamás előadásával; ezt megelőzően 1967 „június végére készültek el a Rákóczi-domborműnek és feliratainak a Dóm északi falára való visszahelyezési munkálatai. Ismeretes, hogy az emlékművet a második világháború befejezését követő napokban meggondolatlan személyek eltávolították. Ez a sajnálatos tény — nemzetiségre való tekintet nélkül — azóta is sértette a város igazságszerető, tisztességesen gondolkodó lakosságát". — Találkozó az ungvári Kárpáti Igaz Szó szerkesztőjével; előadás a kárpát-ukrajnai magyarság kulturális életéről. — Ádám Jenő Kodály-megemlékezése. — Végezetül a legfontosabb nagyszabású rendezvény 1967. október 20—22-ig: a kassai Kazinczy Nyelvművelő Napok.

Íme az alig ötéves gazdag program: igazán nincs benne semmiféle nemzetiségi, kisebbségi kisszerűség; értékekre figyelő, egyetemes látókörről tanúskodik, Magyarországon is lefuthatna bárhol, bármikor.

A kitűnő rendezvények és találkozások rangos előadásanyaga önként kínálhatta a kéziratok kötetbe szerkesztését, emlékkönyvvé alakítását. S az emlékkönyv valóban szerves egésszé, jól megkomponált gyűjteménnyé formálódott. Forrásértéke jóval túlmutat Kelet-Szlovákia határain, anyagát a hazai tudományosságnak és irodalmi közvéleménynek is számon kell tartani. Elsősorban e szempontoktól vezérelve minősítenénk a következőkben a kötet egyes írásait.

A kötetnyitó Batsányi-ciklusból nem szabad, hogy Illyés kis epigrammája *(Batsányi emlékének)* „ittfelejtődjön". Fábry legjobb cikkei közül való *A kassai kezdet* is. Mily pompás ötlet már a kezdés („Mi volt kezdetben? Kezdetben vala az ige. De vita kél és perel: kezdetben volt a tett. Örök e feleselés, mert örök mindkettő egy igaza: a kettős egység valósága."), s mily bölcs summázásig szárnyal a korparancsérvényű, törvényt kimondó záróakkord: „A kezdet beteljesülése csak a megváltó, valósító, kollektív tett lehet. Törvény. Egyenlőség. Szabadság." Hogy *A franciaországi változásokra* című Batsányi-versből Fábry játszva bontja ki az antifasizmust, hogy e régi költő igazát Adyéval párosítja, az még nem meglepő. De hogy felkapjuk a fejünket a merész ötlet láttán, amikor az *Első Ulászló Szegeden* soraiból is fölöttébb aktuális figyelmeztetést csalogat elő: „1941 tavaszán a Jugoszláviával szemben elkövetett hitszegés idején röpcédulákon kellett volna terjeszteni a verset..." Amikor aztán Vargyas Lajos *A magyar népballada* c. fölényes biztonságú, példásan tömör összefoglalásában ehhez a mondathoz érkezünk: „... a germán szellem termékének tartott műfajról nálunk derült ki, hogy a francia nép alkotása", szinte várjuk a „Fábry-poént"; immár merész képzettársításainak módszere munkál bennünk, ha a magyar népballadáról olvasunk is, gondolatmenetünk akaratlanul is szuggesztív sugallatainak hatása alá került. Hasonlóképpen szépen formázott tömör felvilágosítás Keresztúry Dezsőé Batsányi minap előkerült költeményéről *(A viaskodás)*, s ugyanezt mondhatjuk Kovács Kálmán érett Arany-esszéjéről vagy a fábryasan szenvedélyes és zaklatott Ádám Jenő-tanulmányról, amely Kodály világát idézi meg.

A mai kassai költők verseiből közölt darabok viszont megtörik a kötet magas szintjét. Gyüre Lajos verseinek kivételével mintegy félszázados modorkésést tapasztalhatni a mostani kassai poézisben. A kassai költők közül még mindig Bocatius János a legjobb, de hát ő nem éppen mai verselő már: *A Kassa vidékét dúló kóbor tatárok*-ról több mint 400 éve, 1566-ban szerzette latin énekét...

A Kazinczy Nyelvművelő Napok anyagát laikus fővel is nagyon fontosnak ítéljük. Deme László, Teleki Tibor, Bárczi Géza és Végh József szaktanulmányait Romániában és Jugoszláviában is épüléssel tanulmányozhatják, mint ahogy van is internacionális célzatosság e kötetvégi ciklus írásaiban. Korom Tibor *A jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület munkájáról, terveiről és problémáiról* értekezik, megrajzolván a kisebbségi, nemzetiségi nyelvművelés egyik lehetséges szakszerű modelljét. Hasznos és korrekt adataihoz hasonlókat de szívesen vennénk másfelől is! *(„A Magyar Helyesírás Szabályai*ból körülbelül 10 000 példány, az *Értel-*

*mező Szótár*ból a kereskedelem útján 500 teljes, magánúton pedig bizonyára legalább még 100 teljes sorozat jött be. A *Magyar Nyelvőr*nek ma 65, a *Magyar Nyelv*nek 42, a *Magyartanítás*nak 140 előfizetője van Jugoszláviában". — Itt hát aligha sikerülne Értelmező Szótárt kalotaszegi párnára, bokályra, csergére cserélni...) A fent mondott szándékot teljesíti ki a *Kitekintés a testvéri kisebbségi irodalmakra* c. ciklus három tanulmánya: Herceg Jánosé Jugoszlávia, Czine Mihályé Románia és Balla Lászlóé Kárpát-Ukrajna magyar irodalmi életéről. Tömör összefoglalások ezek is: Herceg Jánosé hihetetlenül szerény, mármint hogy magáról egyáltalán nem szól, de bátran emlegeti a nemzetiségi irodalmak ismerős kísérő jelenségét, „a színtelen és ízetlen útitársak igen serény derékhadát"; Czine Mihályé remekmívű esszé, emlékezetesen egyéni és könnyed stílusfordulatokkal, efféle ügyekben szokatlanul merész igazmondással, elmélyedt tárgyismerettel (hogy ráérez pl. Kányádi Sándor elmélkedésének beépíthetőségére: a rövid tanulmányban ez a hosszú idézet a Czine stíljéhez hasonlatos hangvétel ízei, színei okán szervesen testvériesül a szerző textusával); Balla Lászlóé kissé száraz, kopogós, ráadásul kénytelen önmagát is jellemeztetni, s mivel magára szabott szövege csak szenvtelen biográfia, kitűnő írótársára több jut a fenntartásokból.

•

Szándékosan hozzuk szóba végül az évkönyv középső ciklusát, a *Mozaikok Kassa történelmi és irodalmi múltjából* címűt, hiszen itt fontos hozzátennivalónk is volna. Mohr Gedeon hangulatos emlékmotívumokkal telített írása — Kerekes György könyvei után talán az első érdemleges várostörténeti tanulmány — *A Bethlen-bástya* forgandó sorsát kíséri végig. Esze Tamás *Esze Tamás és Kassa* viszonyát tárgyalja. *A szegénylegény éneke* c. nevezetes kuruc kori verssel és az 1706-os kassai ostrommal kapcsolatos Esze-féle filológiai eredmények helyett, és mert mindegyre Fábry Zoltán szellemujja vezérel bennünket az olvasásban, hadd mutassuk fel írásából ezt a passzust: „A háromnyelvű és háromhitű városban mindenki a maga nyelvén, a maga hite szerint tette, illetve újította meg a szécsényi confoederatiora tett esküjét: »Ezen Kassa város elkövetkezendő obsidiojának idején fejem fennállásáig s utolsó csepp véremnek kiontásáig fegyverkezvén, Kegyelmes Fejedelmünk s hazánk hűségében megmaradunk.«" A további történeti tanulmányok a város „elkövetkezendő obsidió"-ira s tündöklésére vetnek fényt. Turczel Lajos Kazinczy itteni éveit fogja vallatóra, Botka Ferenc *A kassai proletkult* körül vizsgálódik (tanulmányát először a Tiszatáj 1965-ös évfolyamában közöltük!), Gömöry János pedig a Kassai Kazinczy-Társaság tanulságos történetét tekinti át.

A történeti összkép nyilván töredékes, s főleg a régibb századok, a XVI—XVII. évszázakbéli ragyogás fénye halovány így; ama nevezetes esztendőké, amikor Kassa — megint Fábryval szólva — „Bocskayé is, és Bethlen Gáboré". A kassai, tehát csehszlovákiai, szlovákiai vizsgálódót ma a múltnak is érthetően elsősorban azok a jelenetei érdeklik, amelyek a cseh—szlovák—magyar egymásrautaltság, testvéri sorsközösség példáit kínálják. Hadd említsünk fel most (további termékeny eszmecserék és remélhetőleg gyakorlatias megvalósulások bevezetőjeként) egy ilyen históriai mozzanatot a XVII. század első évtizedeiből, pontosabban 1619—20-ból, amikor Kassa Bethlen Gábor felső-magyarországi székvárosa. Köztudott, hogy Bethlen Gábor ez idő tájt szövetkezik a cseh protestánsokkal, kevesebb nyoma van viszont annak, hogy a korabeli irodalomban miként és egyáltalán kiknél tükröződik lelkes igenléssel a cseh—magyar testvériség eszméje!?

Szabad legyen e tárgyban szemérmetlenül saját portékánkat árulni: Kulcsár Péterrel együtt kiadott könyvünket, az Akadémiai Kiadónál a Régi Magyar Prózai Emlékek c. sorozat első köteteként 1968-ban megjelent Szepsi Csombor Márton Összes Művei c. kritikai kiadást. A régi magyar világi próza e pompás tollú mesterét, az első magyar nyelvű és európai rangú útleírás, az *Europica varietas* (Európai változatosságok, Kassa, 1620) ifjan elhunyt szerzőjét (élt: 1595—1622) úgy igyekeztünk feltámasztani e könyvben, hogy alapos levéltári kutatásokat végeztünk Kas-

sán is. A gazdagon feltáruló kassai anyagból és egyéb vizsgálódásokból kivilágiott, hogy Csombor Márton, a kassai skóla egykori igazgatója művében mily határozott törekvés Bethlen politikájának, kiváltképpen a cseh—magyar szövetségnek propagálása. Az *Europica varietas* rendkívül meleg hangú cseh fejezetét (ideje volna, hogy cseh vagy szlovák fordítóra találjon; az angolok és lengyelek már rég kiadták a rájuk vonatkozó részeket!) pl. annak a Magdeburger Joachim nevű kassai polgárnak ajánlja, aki tagja volt a Bethlentől Prágába küldött követségnek. De a szokásos földrajzi bevezetőt is megszakítva, Csombor Márton a cseh fejezetnek már mindjárt az első soraiban így ünnepli a szövetséges „frigyes" csehek felkelését: „...most is ez világ álmélkodására tyrannus fejedelmére, városinak háborgatóira feltámadván, szerencsésen magát mutogatja." Amikor e sorok íródtak és 1620-ban megjelentek, már a csehekkel szövetségben Bethlen Gábor is „feltámadott tyrannus fejedelmére" — az összefüggés teljesen világos. Hogy e 350 éves sorokban milyen aktualizálható Habsburg- és németellenes erő rejlik, azt nem kisebb személyiség ismerte fel, mint Gaál Gábor, a Korunk nagy szerkesztője. Igen, Gaál Gábort az *Europica varietas* nyílt politikai célzatossága, csehek és lengyelek iránti szimpátiái és erős németellenessége vezették el legkülönösebb filológiai tervének eltökélt végrehajtásához: Szepsi Csombor útirajzának 1943-as kolozsvári kiadásához. A Lepage kiadónál megjelent kiadvány bibliofil csemegeként keltett érdeklődést csupán, recenzorai nem tudták mire vélni a több mint három százada porladó ifjú kassai skólamester művének feltámasztását, holott Gaál Gábor az 1940-es évek legsúlyosabb kérdéseiben foglalt állást „a magyar Európa-szerelem első halhatatlan emléké"-nek életrekeltésével! Nemcsak a lezárt szellemi határokon tekintett ki véle a világba, ennél jóval többet kívánt mondani. Az *Europica varietas* „felfrissült soraiban" — írja Gaál Gábor a kötet fülére szorulva — „egy Európa megismerésére vágyó magyar ifjú vándorol egy inggel és egy imádságos könyvecskével végig a legfényesebb Európán 1618-ban, *a harmincéves háború küszöbén, hadak és világnézeti arcok között*". 1940-es szerkesztői ars poeticájában *(A Korunk éveinek margójára)* pedig ez áll: *„...a még mindig folyó, mai harmincéves háború küszöbén* megtanultuk... hogy ez a mi epokális időnk... milyen általános cél felé halad." Amikor tehát Gaál Gábor a XVII. századi harmincéves háború fenyegető jeleit észlelő Szepsi Csombort idézi, a fasiszta világégésbe taszított legfényesebb Európa sorsáért aggódik. Gaál Gábor szerkesztő volt, tőle való kifejezéssel élve nem tartozott a költők „munkásságának nyugtalan rágcsálói, a filológusok" közé; a szövegkiadás gondolatát nem cédulahalmazból hüvelyezte ki, hanem szerkesztő módjára: a puszta kézirat (az első kiadás) sugallatában. 1940—43-at írunk. Magyarország már hadba lépett a Szovjetunió ellen a fasiszta Németország oldalán... Az *Europica varietas* mely sorai fölött állhatott meg ekkor a tűnődő szem, és szabadulhattak el az asszociációk? Olvassuk, idézzük még egyszer a könyvet, mint mond az a Habsburg-ellenes támadását megindító Bethlen Gáborral frigyre lépett Csehországról: „Az én irigyeim és minden gonosz akaróim ellen, az mint felséges fejedelmünk oltalmazta külsőképpen az elmúlt 1619. [esztendőben] minden ellenségek ellen, oltalmazzátok az frigyes Csehországot írásomban." — „Ily kicsiny ország Németországnak majd a közepén lévén, csuda dolog, hogy maga tulajdon koronáját ily sok ideig megtartotta, és hatalmasan mindenfelé erejét mutatta, és most is ez világ álmélkodására tyrannus fejedelmére, városainak háborgatóira feltámadván, szerencsésen magát mutogatja." Nem sokkal lejjebb: „Nyelvük kétféle; német és cseh, de németül nem örömmel szólanak." Elhagyva a csupa rokonszenvtől átitatott „frigyes Csehország" leírását, lapozzunk Londonhoz: „Azki angliai királynak kertjeit, udvara népét és palotáját meglátta ez városban, semminek ítéli az Németországnak kelletlen muzsikáit." Íme a kulcskifejezés, ami köré egy Fábry-cikk épülhetne: *Németországnak kelletlen muzsikái!* Ezeket olvasta a szerkesztő a kéziratban, s akarta olvastatni a tyrannus fejedelemtől, a fasizmustól fenyegetett magyarokkal, csehekkel és lengyelekkel. Nem kétséges, mivégre: „városainak háborgatóira feltámadván, szerencsésen magát mutogassa." Ezért adta ki Gaál Gábor az *Europica varietas*-t. A kolozsvári Református Kollégium Könyvtárában porosodó útikönyv Bethlen Gábor koncepcióját vállaló Habsburg-ellenességére,

évszázadokon át időszerű politikai aktualitására a nagy szerkesztő érzett rá teljes biztonsággal — jó húsz évvel megelőzve a hivatásos interpretációt, az irodalomtörténetét.

*

Azért idéztük ily bizonyító részletességgel egy régibb Gaál Gábor-tanulmányunk, illetve a Szepsi Csombor-kritikai kiadás bevezető tanulmányának idevágó részeit, mert a Kassai Batsányi-Kör évkönyve elindította gondolatsort konstruktív javaslattal szeretnők zárni.

Ha Košice igazán vállalja Kassát, a „progresszív magyar kezdetek"-et, hagyományai sorába be kell iktatnia Szepsi Csombor Márton művét is, hisz Kassán megjelent *Europica varietas*-a az első rangos művészi híradás csehek, szlovákok, magyarok, tágabban: Közép-Kelet-Európa népeinek történelmi egymásrautaltságáról. Könyvünk a mai kassai helytörténésznek gazdag új anyagot kínál, többek között a házat is pontosan jelzi, ahová a kétnyelvű Szepsi Csombor-emléktábla kerülhetne. A híres Lőcsei ház ez, a régi Fő utca 69. számú, ahol 1626-ban Bethlen Gábor ülte lakodalmát Brandenburgi Katalinnal, és ahol a gótikus boltívek alatt ma is magyar étterem működik. 1615 és 1622 között e házban — az utcai rész földszintjén — rendezte be könyvnyomtató műhelyét Festus János nevezetes kassai tipográfus, aki 1620 tavaszán vagy nyarán (épp 350 éve!) itt bocsátotta ki az *Europica varietas*-t.

Emléktábla Kassán? Igen, és a szülőfaluban, Szepsiben is persze, hisz a Magyarországra eső szomszédos abaúji táj már méltóképp lerótta tiszteletét Szepsi Csombor előtt: a szikszói gimnázium tavalytól az ő nevét viseli, s amiként itt, Göncön, hazai tanulása helyén is márványtáblát kapott. Amikor a szikszói győzelmet ültük, a kolozsvári Korunk, a varsói magyar kolónia és Szepsi magyar iskolája egyformán elküldte üdvözletét: Szepsi Csombor Márton, a közép-kelet-európai népek természetes egységének és békéjének ez a korai spontán hirdetője széles körű érdeklődés fényében állt. Ha a csehszlovákiai tudományosság Csombor Márton művének cseh fejezetét fordítással becsülné meg, ha a Kassai Batsányi-Kör megismertetné közönségét műveivel, ha Kassa és Szepsi vállalkozna emlékének megörökítésére, a szikszói s gönci példákra még tágabb érvényességű szép tett következhetne: három nép: csehek, szlovákok, magyarok közös tisztelgése a történelmi, testvéri egymásrautaltság legderekabb XVII. század eleji képviselője előtt.

Hogy írta Fábry Zoltán? — „A kezdet beteljesülése csak a megváltó, valósító, kollektív tett lehet."

JÁSZ DEZSŐ

A KASSAI SZÉP NAPOK

Aki csehszlovákiai lapokat olvas, annak bizonyára nem kerülte el a figyelmét, hogy már nagyban folyik a *Sajtónap* előkészítése, ami — ez évben — egybeesik a csehszlovák kommunista sajtó ötvenedik születésnapjával. Nem tudnám megmondani: hány kommunista újság jelent meg 1920-ban Csehszlovákiában, csak arra emlékszem, hogy *Szlovenszkóban öt ilyen lap látott napvilágot,* köztük a *Kassai Munkás,* amely elsőként állt át a csehszlovákiai munkáslapok közül a Kommunista Internacionálé irányvonalára.

1

A *Kassai Munkás*-t Botka Ferenc emelte ki a feledés homályából. Diószegi Andrásnak, Illés Lászlónak és József Farkasnak is jelentős része van abban, hogy ma már nincsenek „fehér foltok" a lap történetében. De talán mégsem esik kifogás alá, ha — a rend kedvéért — előrebocsátom a következőket:

A *Kassai Munkás* eredetileg hetilap volt; 1920. február 15-én alakult át napilappá. A szerkesztés szálai — kezdetben — Surányi Lajos kezében futottak össze. Ő volt a lap felelős szerkesztője. A belpolitikai rovatot Fried Jenő vezette, az irodalmi mellékletért Mácza János volt felelős. Én a helyi rovatot vezettem. Seiden Ármin írt ugyan héba-hóba egy-egy cikket, de nem tartozott a lap kötelékébe. Ez Goldhammer Gézára is áll, ami a lap fennállásának első korszakát (szóval az 1922 előtti helyzetet) illeti.

Surányi Lajos az áprilisi nemzetgyűlési választások alkalmával képviselő lett, ezért többet tartózkodott Prágában, mint Kassán. Távollétében Gyetvai János szerkesztette a lapot (ő március elején kapcsolódott be a szerkesztőség munkájába).

Gyetvai Jánost május végén kiutasították Csehszlovákiából. Utódja Háy László lett (aki kifelé a kiadóhivatal alkalmazottjaként szerepelt). Amikor Surányi Lajos kivált a szerkesztőségből, Mácza János neve került a lapra felelős szerkesztőként. Ezzel azonban csak látszólag változott a helyzet: a lap politikai irányvonaláért továbbra is Háy László volt felelős a pártvezetőséggel szemben. V. I. Lenin kiemeli a Párizsi Kommünnel kapcsolatban, hogy a közhivatalnokok fizetése — a Kommün idején — nem lehetett magasabb a munkások átlagos jövedelménél. Ezt a megoldást tartottuk szem előtt mi is, amikor úgy döntöttünk, hogy a lap belső munkatársainak havi fizetése nem haladhatja meg a nyomdászmunkások keresetét.

A *Kassai Munkás* az első magyar nyelvű kommunista napilap volt (az európai kontinensen) a Tanácsköztársaság leverése után. 1921-ben — amikor a Csehszlovákiai Kommunista Párt hivatalos magyar nyelvű közlönye lett — 25 000 példányban jelent meg. Ez akkoriban óriási példányszám volt.

2

Milyen szempontokhoz igazodott a szerkesztőség tevékenysége?

Stratégiai célunk a *szocialista átalakulás* volt. Nyíltan lándzsát törtünk a III. Internacionáléhoz való csatlakozás mellett, ami egyértelmű volt számunkra az önálló — egységes — kommunista párt megalakításával. Ezért azon voltunk, hogy „balra toljuk" a lapot. Ez az igyekezetünk eredménnyel járt, sőt mi több, a kezdet nehézségein hamarabb átestünk, mint hittük: három hónap múlva, amikor Gyetvai János került a szerkesztőség élére, a marxizmus lett az uralkodó szellemi irányzat a

lapnál. Természetesen nagy súlyt helyeztünk arra is, hogy minél változatosabbá tegyük a lapot (tartalmilag és műfajilag egyaránt).

A lenini álláspont szerint, az a munkáslap, amelynek hasábjai nem hozzáférhetőek a dolgozók számára, „fityinget sem ér". Azt hiszem: nekünk sikerült elkerülnünk ezt a hibát. A *Kassai Munkás* már 1920-ban széles társadalmi levelezői hálózattal rendelkezett, amely egész Szlovenszkóra, sőt Podkarpatska Rusra — Kárpátaljára — is kiterjedt. (Kárpátaljáról — Zsatkovics Gergely királyságából — Illés Béla küldte a legtöbb tudósítást. Minden héten legalább hármat vagy négyet. Ezt azért jegyzem meg, mert ezeket a tudósításokat — amelyek között nyúlfarknyi cikkek is vannak — név nélkül hoztuk. Valószínűleg ezért nem jelentek még meg kötetben. Ideje volna már pótolni ezt a mulasztást.) V. I. Lenin elvárta a munkáslapoktól azt is, hogy foglalkozzanak „a munkások mindennapi életével, az őket érdeklő kérdésekkel". Ami a *Kassai Munkás*-t illeti, a munka harcterének eseményei nagyon széles teret foglaltak el a lap hasábjain. Sok vitára adott már okot az irodalmi berkekben az a felfogás, amely a „népi" írók érdemének tudja be a szociográfiai mozgalmat. Diószegi Andrásnak igaza van: *ennek az irányzatnak a gyökerei sokkal mélyebbek.* Azt hiszem: a *Kassai Munkás*-ban 1920—22-ben megjelent szocialista riportok is szolgáltatnak néhány adatot a kérdés tisztázásához.

A magyarországi viszonyokat állandóan figyelemmel kísérte a *Kassai Munkás* Ez sok — éles — vitát váltott ki a Keresztényszocialista Párttal, amelynek szemében Horthy-Magyarország a „rend bástyája" volt. A keresztényszocialisták „magyarellenes", „hazafiatlan" magatartásnak minősítették az emigráns magyar kommunisták Horthy-ellenes álláspontját. Persze ez nem akadályozott meg bennünket abban, hogy újból és újból szóvá tegyük a fehérterror rémségeit. Emiatt — egy ízben — a rendőrséggel is meggyűlt a bajunk.

Kassai vendégszereplésemet egy (másfél íves) Horthy-ellenes röplap kiadásával kezdtem, amelyet egy eperjesi nyomda állított elő (5000 példányban). A vállalkozásnak nagy sikere volt: a munkások egymás kezéből kapkodták a röplapot. (Ehhez bizonyára hozzájárult az is, hogy a polgári újságok következetesen hallgattak a fehérterrorról. Egy óra elteltével megváltozott a kép: a detektívek a „rikkancsokat" egytől egyig letartóztatták, azon a címen, hogy „nincs hatósági engedélyük a röplap utcai terjesztésére"... (Ami a rendőri önkényt illeti, a *naša republika* a korlátlan lehetőségek hazája volt).

A Horthy-fasisztáknak az volt a célja, hogy visszaszerezzék a kettős monarchia összeomlása után elveszített területeket. Főleg a Felvidékre vásott a foguk. A Csehszlovákia elleni irredenta aknamunka 1920 nyarán oly nagy méreteket öltött, hogy a csehszlovák vezérkar nem zárta ki a Horthy-hadsereg fegyveres beavatkozásának a lehetőségét sem.

Az osztályharc szempontjából az akkori idők legfontosabb kérdése a *munkásegység* volt. A balszárny felülkerekedése a szociáldemokrata párton belül (mind Szlovenszkóban, mind Ruszinszkóban) kedvező feltételeket teremtett a magyar revíziós törekvések elleni harc számára; a balratolódás arányában erősödtek a kapcsolatok is a cseh munkássággal. A Kommunista Párt megalakulása egyre jobban előtérbe került. A *Kassai Munkás*-nak jelentős része volt abban, hogy a szlovenszkói magyar munkások megismerték *az ellenforradalom természetrajzát.*

3

Sokan leszögezték már, hogy a *Kassai Munkás* a haladó magyar irodalom fontos tűzhelye volt a Tanácsköztársaság leverése után. Ez igaz. De sietek hozzátenni, hogy nem szorítkoztunk a száműzetésben élő haladó magyar írók — Barta Lajos, Gábor Andor, Illés Béla, Hidas Antal, Juhász Andor, Kassák Lajos, Révész Béla és mások — népszerűsítésére, hanem mindent elkövettünk, hogy egyúttal a haladó cseh írók műveit is hozzáférhetővé tegyük a szlovenszkói magyar munkások számára. Petr Bezruč, Karel Čapek, Jaroslav Hašek, Antonin Maček, Michal Marek, Jaroslav Seifert és Jiři Wolker a *Kassai Munkás* hasábjain szólaltak meg először magyarul.

Nem túlzás azt állítani, hogy a cseh—magyar kulturális közeledés alapjait a *Kassai Munkás* fektette le a magyar proletárdiktatúra megdöntése után. Nagy súlyt helyezett a szerkesztőség az olvasók nemzetközi — irodalmi — tájékoztatására is. Ezt többek közt — Gyemjan Bednij, Maxim Gorkij, Walt Whitmann, Martin Andersen-Nexö, Henri Barbusse, Romain Rolland és Ernst Toller cikkei bizonyítják. Vladimir Majakovszkij szintén a *Kassai Munkás*-ban jelent meg először magyar nyelven. Ez a kezdeményezés annál inkább figyelmet érdemel, mert egyetlen magyar nyelvű világnézeti folyóirat sem jelent meg a húszas évek elején Szlovenszkóban.

A szocialista világirodalom népszerűsítése Mácza Jánosnak szívügye volt. De kivette a részét ebből a munkából Fried Jenő is, aki Besztercebányáról került Kassára. Még nem volt egészen huszonegy éves, amikor bekapcsolódott a szerkesztőség tevékenységébe. Kitűnő újságíróként lépett ki — 1920 elején — az ismeretlenség homályából. Hat idegen nyelven beszélt: oroszul, németül, angolul, franciául, csehül és szlovákul. Tőle származik Karel Čapek *A rovarok élete* c. darabjának nyersfordítása is. (Az irodalmi változat Mácza János műve.) A darab hónapokon át szerepelt a kassai Proletkult-rendezvények műsorán, de színre került a Nemzeti Színházban is.

4

Mácza János a kassai éveket „élete legszebb szakaszának" tartja. Ez velem is így van, pedig sok országban megfordultam szlovenszkói vendégszereplésem óta. Több mint két évet töltöttem a Hernád partján; egy pillanatig sem éreztem magam idegennek a szlovák, cseh és ruszin elvtársak között, akikkel közösen építettük a szocializmus hadállásait Csehszlovákiában. Mi sem érthetőbb: *elsősorban kommunisták voltunk, ők is, mi is.* Nem ismertünk sem nyelvi, sem nemzetiségi különbséget; így nagyon jól kijöttünk egymással.

Szeretnék hozzátenni valamit ehhez a kérdéshez. Mi tagadás: nem egy elképzelésünk papírkosárba került az utolsó fél évszázad során. Az élet — sokszor — rajtunk is kifogott. De renegát, áruló egy sem akadt a magyar kommunisták között, akik — 1920-ban — ott álltak a *Kassai Munkás* bölcsőjénél. Ami engem illet, ennek a ténynek legalább oly jelentőséget tulajdonítok, mint annak a négy-ötszáz cikknek, amit az 1920—22-es években a lapba írtam.

KOVÁCS VILMOS—BENEDEK ANDRÁS

MAGYAR IRODALOM KÁRPÁT-UKRAJNÁBAN

I.

A sajtó kárpátaljai magyar irodalomként emlegeti. Bár ez a közkeletű elnevezés félreértésre adhat okot, mert eleve regionális jelleget és ennek megfelelő irodalmi mértéket sugall, jobb híján maradjunk mégis ennél, a probléma ugyanis nem lokális, hanem a magyarországi és a kisebbségi magyar irodalmak közötti viszony egyik tisztázatlan kérdése.

A kárpátaljai magyar irodalom létezését nagyjából ugyanazok a feltételek szabják meg, mint az egész szovjet irodalomét. Ez a *kötöttség* sorolja a szovjet nemzetiségi irodalmak közé. Ugyanakkor hagyományos és haladó nemzeti *kötődése* az egyetemes magyar kultúrához kapcsolja.

Ez a kötöttségből-kötődésből adódó *kettőssége* az egyik, mélyebb oka annak, hogy nem tud sem a szovjet, sem az egyetemes magyar irodalom szerves részévé válni. De nem tudott gyökeret verni az egyetemes magyar köztudatban sem, mivel — a közös könyvkiadás hiányán túlmenően — a könyvek sajtóvisszhangját és az egyre gyakoribb publikációkat figyelemmel kísérő olvasó alig ismeri Kárpátalja sorsfordulókkal terhes történelmét és mai életét, így elmarad a tudatrögzítő képzettársítás.

Rövid történelmi áttekintés. Kárpátalja a honfoglalástól (egyes szovjet történészek szerint a XII—XIII. sz.-tól) 1918-ig a magyar állam kötelékébe tartozott. Az 1910-es — ma vitatott hitelességű — népszámlálás szerint területét fele-fele részben magyarok és ukránok (ruszinok) lakták. A rövidlátó nemzetiségi kormánypolitika következtében, úgyszintén a lengyelellenes galíciai ukrán megmozdulások hatására a századfordulóra megerősödtek és szervezett formát öltöttek az ukrán lakosság nemzetiségi törekvései, amelyek részint az Ukrajnához való csatlakozást, részint egy független állam létrehozását tűzték ki célul.

1918-ban a Károlyi-kormány a négy, ún. ruszin vármegye (Bereg, Ung, Ugocsa, Máramaros) ukránok lakta részén megalakította a Ruszka Krajna autonóm területet.

1919-ben a békeszerződést diktáló hatalmak egész Kárpátalját Csehszlovákiához csatolták. Az ismert indítékokon kívül formális ürügyül azt a népszavazást használták fel, amelyet a General Motors Zsatkovics nevű ügyvédje rendezett meg az Egyesült Államokban élő ruszin emigránsok között.

1938 szeptemberében, néhány héttel az első bécsi döntés előtt, a csehszlovák kormány megadta Kárpátaljának a trianoni békeszerződésben előírt autonómiát. Megalakult a Bródy-kormány.

1938 novemberében, az első bécsi döntés értelmében Magyarország megszállta Kárpátalja nagyjából magyarlakta részét.

Közben magyarbarát politikája miatt megbukott a Bródy-kormány. Helyébe a nácibarát Volosin-kormány lépett, s 1939. március 14-én Kárpátalja megszállatlan részén, Karpatszka Ukrajina (Kárpát-Ukrajna) néven bábállamot hozott létre huszti székhellyel.

1939. március 15-én a magyar csapatok átlépték az új állam határait. A csehszlovák katonaság Romániába távozott. A magyar csapatok megtörték az ukrán nacionalista szics-gárdisták fegyveres ellenállását, és megszállták Kárpátalja egész területét. Kárpátalja zömében ukránok lakta része közigazgatási és kulturális autonómiát kapott, élére kormányzói biztost neveztek ki (Kozma, Tomcsányi stb.).

1944 októberében a szovjet hadsereg egész Kárpátaljáról kiűzte az ellenséges haderőket. Egy hónapig tartó katonai és Técsőn székelő csehszlovák polgári közigazgatás után, ez év november 26-án, Munkácson összeült a nemzeti bizottságok I. kongresszusa, amely a hatalom egyedüli képviselőjének nyilvánította magát, Zakarpatszka Ukrajina (Kárpátontúli Ukrajna) néven államot hozott létre minisztériumokkal és egyéb hatalmi szervekkel, egyúttal kérte a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsát, hogy vegye fel Zakarpatszka Ukrajinát a Szovjetunió kötelékébe.

1945 júniusában, Moszkvában, a Szovjetunió és Csehszlovákia szerződést kötött, amely rögzítette Kárpátalja kiválását a Csehszlovák államból.

1946 januárjában ratifikálták a szerződést, s Zakarpatszka Ukrajinát az Ukrán Köztársaság megyéjévé szervezték át, Kárpátontúli terület néven.

Az egymilliós lakosságnak ma mintegy 18 százaléka vallja magát magyar nemzetiségűnek. Az asszimiláció — kivéve a korábban magát magyar nemzetiségűnek valló zsidó lakosságot — alig számottevő, a kivándorlás gyér és nem jelent értékveszteséget, a népszaporulat megnyugtató.

Tájegység, tájélmény. A történelmi Kárpátalja az örök természeti szépség és az örökös emberi nyomorúság tökéletes kontrasztja. Túl a fizikai tájélményen, amely a legnevesebb írókat is megihlette (Gvadányi, Petőfi, Mikszáth, Szabó Dezső) — itt minden egy évezredes történelem szellemét idézi: a Vereckei szoros a honfoglaló ősöket és Batu kán országdúló hordáit, az ungvári vár a meghódolt Laborc szláv fejedelmet és Anonymus költői képzeletét, a huszti várrom a kún betöréseket, a beregszászi domonkos rendi kolostor az itt időző Erzsébet királynét, Zsigmond magyar és Erik dán királyt, II. Ulászlót és II. Lajost, nagytemplomának felirata II. Rákóczi Györgyöt és a lengyel-tatár betörést, templomtere a zászlóbontó Rákóczi fejedelmet és Esze Tamást, a munkácsi vár Zrínyi Ilonát, a szerednyei romvár és pince a törökverő Dobó Istvánt. Földvárait, ősi kastélyait és kápolnáit legendák lengik körül.

A sok évszázados együttélés, a közös történelem, a keveredés, az állandó kölcsönhatások egészen sajátos, a tájjellegen túlnövő szellemiséggűvé formálták Kárpátalja magyar és ukrán lakosságát, az immár fél évszázados kisebbségi életforma pedig még jobban elmélyítette és elhatárolhatóvá tette a kárpátaljai magyar szellemiséget.

A gazdag történelmi telítettségű fizikai és szellemi tájélmény sorsszerű átélést sugall és egyformán szolgált a két világháború közötti irodalom hamis vagy a realitásokkal is számotvető töltetéül.

Irodalmi előzmények. Három erősen különálló részre tagolódnak: az 1919 előtti, az 1919—38-ig és az 1938—44-ig tartó szakaszra.

1. 1919 előtti irodalmi előzményekről kizárólag regionális szempontból beszélhetünk, mivel Kárpátalja addig Magyarország kötelékébe tartozott.

Az irodalmi tevékenység első megnyilvánulásait a XVI. sz. elején találjuk, a katolikus reformáció és az első reformátorok korában. Figyelmet érdemel *Komjáti Benedek,* aki a nagyszőllősi Nyaláb-várában lefordította a biblia egy részét (fordítását 1533-ban nyomtatták ki Krakkóban), úgyszintén *Radán Balázs* (?—1533) beregszászi református lelkész, énekszerző, és az ungvári *Görcsönyi Ambrus diák Históriás éneke Mátyásról* (1577), de ide sorolhatók *Tejfalvi Csiba Márton, Kecskeméti János, Tarpai András, Czeglédi István* és *Debreceni Péter* református prédikátorok hitvitázó iratai is.

Az ellenreformáció idején *Tyukodi György,* az ungvári jezsuiták kollégiumának igazgatója tűnt ki *Égi zengés* c. írásával (1667).

A naplók és emlékiratok korából *Pálóczy Horváth Ádám* (a Pálóczy-Horváth család 1622—1790-ig íródott naplóját 1881-ben adta ki s az ő nevéhez fűzte az MTA) és *Kazinczy András* naplói, valamint *Bercsényi Miklósnak Leveles könyve és más, emlékezetre méltó írásai* maradtak ránk.

A XVIII. századi Kárpátalján született a kuruckölteszet, amely magán viseli az ungi, beregi tájjelleget.

A reformkorban jelentkezett az első költő: *Bay György* (1792—1849), Bereg megye alispánja, alnádor.

Paulikovics Lajos huszti orvos, tanár és író *Hét vár* c. regényében (1854) jelent meg első ízben a kárpátaljai tájegység történelme.

Mészáros Károly (1821—1890) ungvári ügyvéd — Kossuth titkos írnoka — volt az első író, aki kifejezetten kárpátaljai probléma felé fordult: megírta *A magyarországi oroszok történeté*-t (1850), majd kiadta *Ungvár története a legrégibb időktől máig* c. könyvét (1861). Jogtörténeti írásai közül legjelentősebb az *Eszmék, az élet czéljairól* (1842).

A XIX. sz. végén tűntek fel az első műfordítók: *Csopey László, Finczickzy Mihály, Lehoczky Tivadar, Romanecz Mihály, Szabó Ede* és *Sztripszki Hiador*, akik tökéletes kétnyelvűségük segítségével számos nagy orosz és ukrán irodalmi művet fordítottak magyarra. Külön figyelmet érdemel közülük *Lehoczky Tivadar* (1830—1915) régész, történész és műfordító, akinek háromkötetes *Bereg vármegye monographiája* mindmáig a legteljesebb ilyen tárgyú alkotás, de az ő nevéhez fűződik a szolyvai lovas sír feltárása, s az ő régészeti gyűjteményén alapul a Területi Tájismereti Múzeum is (l.: MIL).

A századfordulóra kialakult kisvárosi életforma Kárpátalján is kitermelte a maga literátusait és provinciális társulásukat, a *Gyöngyössi Irodalmi Társaság*-ot. Nevesebb alapító tagjai: *Beskoviczy István, Berzeviczy István, Fülöp Árpád, Romanecz Mihály* és *Vidor Marcell* voltak. (Fülöp Árpád nevéhez fűződik a negyvenezer soros *Hunyadiász* megírása.) A Társaság zömében a vidéki polgárság sivár lelkivilágát és életérzését fejezte ki dilettáns szinten. A csoport jellegzetes képviselője *Magyar Bálint* ungvári katolikus pap-költő volt. (1911—30 között öt vers- és egy műfordítás kötete jelent meg; a MIL ismertetéséből kimaradt: *Fehér köntös a vérmezőn.* Költemények, Ungvár, 1915.) *Közeli nász* c. versének zárósorai mintha csak a hangadó középosztály érzelmi világát és beállítottságát fejeznék ki: *És felhangzik a nagy óra: / Győzelem a győzők csókja. / Csókja magyar s germán népnek: / Fiuk, lányuk nászra léphet.*

2. Ez a lelki nyomor, politikai eltájoltság és kilátástalan dilettantizmus képtelenné tette az ún. alkotó értelmiséget arra, hogy Kárpátalja Csehszlovákiához történt csatolása után a kisebbségi sorsra kényszerült magyarság szellemi életét az új történelmi viszonyok között megszervezze.

A lecsatolás váratlanul érte a magyar lakosságot, s a megrázkódtatást csak nehezen tudta kiheverni. Az értelmiség jelentős része kivándorolt, az állami alkalmazottak ezrei — arra hivatkozva, hogy a békeszerződés még nem lépett életbe — nem voltak hajlandók letenni a hűségesküt az új kormányzatnak, két évtizedig állás nélkül tengődtek, szélsőséges nemzeti pártokba tömörültek, nagyhangú irredentizmusukkal az egész kisebbség ellen kihívták a hatóságokat, és gátolták a szükségszerű kibontakozást. Érzékeny veszteséget jelentett az erőszakos reasszimiláció és asszimiláció, úgyszintén a zsidó lakosság különválasztása (az 1921. évi népszámláláskor külön nemzetiségnek tüntették fel a 80 ezer kárpátaljai zsidót. Ez azért hatott ki súlyosan a magyar kisebbségre, mert a hatóságok csak ott ismerték el az anyanyelv használatának a jogát, ahol a nemzetiség lélekszáma elérte a 20 százalékot).

Kárpátalján a nemzetiségi kultúra alakulásának erősen sajátos gazdasági és politikai feltételei voltak. Itt a magát történelmi igazságszolgáltatásnak álcázó nemzetiségi elnyomás még a dél-szlovákiai magyarságénál is súlyosabb volt, mert nemcsak a csehek és szlovákok részéről nyilvánult meg, hanem kijátszották a magyar kisebbség ellen az ukrán lakosság nemzeti érzelmeit is. A 20-as években végrehajtott földreformból kihagyták a nincstelen magyar parasztságot; színmagyar falvakba és vidékekre hegyilakó ukrán családokat telepítettek, ingyenes földhöz, házépítési és jószágvásárlási állami kölcsönhöz juttatták őket, iskolákat, helyenként még templomot is építettek számukra; a magyar falvakban cseh és szlovák tannyelvű iskolákat nyitottak, amelyekbe ingyen tankönyvekkel, ruházattal és élelem-

mel toborozták a tanulókat; közben egész Kárpátalján egyetlen magyar középiskola volt: a beregszászi reálgimnázium.

E viszonyok közepette a 20-as évek elején két ellentétes irányú kísérlet is történt az irodalmi élet megszervezésére. Az egyik a már említett Gyöngyössi Társaság nevéhez fűződik, amely a magyar ellenzéket és a 19 utáni Magyarország hivatalos irodalompolitikáját képviselte. Mivel azonban a Társaság nem volt hajlandó módosítani programját, a hatóságok felfüggesztették tevékenységét. (Ennek ellenére 1944-ig jelentek meg évkönyvei.) A másik irányzat képviselői az 1922-ben megjelent *Ruszinszkói almanach*-ban és a *Kárpátaljai Magyar Almanach*-ban (1924) jelentkeztek. A csoportosulás hibája, hogy összetévesztette a szellemi örökséget a Gyöngyössi Társaság magyarkodó szólamaival, és annak ellenpólusaként a semmiből akart teremteni valamiféle teljesen különálló kárpátaljai magyar irodalmat, kirekesztve belőle még a szlovákiai magyarságot is.

A 20-as évek mindenképpen az átmenet, a konszolidáció és a sokat emlegetett I. köztársaságbeli polgári demokrácia kibontakozásának az időszakát jelentették. Az átmenet korlátjait fokozatosan áttörték a legkülönbözőbb politikai és szellemi irányzatok. Egymás után tűntek fel az írók is, egyelőre még csak a polgári életszemlélet kifejezői. Elsőként *Rácz Pál* jelentkezett. Igen termékeny és népszerű író volt, 1921—34 között két elbeszéléskötete és öt regénye jelent meg (l.: MIL). Történeteinek hordozói — amint azt második elbeszéléskötetének címe is mutatja — furcsa emberek, akiknek sorsát az író mikszáthos derűvel szemléli, és esettségüket az olvasó is csak szánni tudja, hiszen nem a társadalmi kór áldozatai ők, és sebeik nem a kisebbségi kitaszítottságban üszkösödnek. Közéleti szerepe negatív, mint az Ungváron megjelenő *Kárpáti Híradó* c. ellenzéki lap szerkesztője fokozatosan a szélsőjobboldal politikáját teszi magáévá. *Nátolyané Jaczkó Olga* 1925—37 között megjelent két elbeszéléskötete és három regénye (l.: MIL) érdekes színfolt a magyar irodalomban. Görögkatolikus pap felesége, megtestesítője a monarchiabeli magyar kultúra és a pravoszláv beütésű világszemlélet keveredésének. Jaczkó Olga könyveiben jelenik meg először a verhovinai ruszin falu. A paplak ablakából kilesett kép ez, amelynek hitelén még csak ront a szentimentális hangszerelés és művészi tökéletlenség, ennek ellenére egzotikuma megkapta a korabeli olvasót, és zavarba ejtette a kritikát is. *Simon Menyhért* az első kifejezetten kárpátaljai kisebbségi költő. 1922—37 között hat verskötete jelent meg, az első Kassán, a többi Munkácson (l.: MIL). Újságíró-költő, innen didaktikus hangvétele, az avantgarde vidékre már fáradtan érkező hulláma is megcsapja; így — bár hallja — nem tudja a költészet rangjára emelni a kisebbség hangját. A kisebbségi életforma szorítójából sem tud kitörni, küldetéstudata póz: provinciális messianizmus, ellenzékisége az irredenták táborába állítja. Költői hagyatéka híven tükrözi a 20-as évek, az átmeneti időszak tévútjait és hamis alternatíváit.

A 30-as évek elejére nagyjából konszolidálódott a helyzet az I. köztársaságban. Az állam berendezkedett, s akárcsak országszerte — a félfeudális kárpátaljai magyar és a még elmaradottabb ukrán falvakban agrárpárti kormánybiztosain keresztül gyakorolta a hatalmat, a városokban pedig a jól megfizetett nagyszámú hivatalnoki karra támaszkodott. Nacionalista nemzetiségi politikája liberalizálódott, a cseh nagyhatalmi sovinizmus és szlovák nacionalizmus lekötötte egymást, s elvonták közös figyelmüket az ukránság elszakadási törekvései és önkormányzati követelései is. A kormánynak támaszra volt szüksége a magyar kisebbség körében, hogy politikáját beékelhesse az igen befolyásos kommunista és a szélsőséges nemzeti pártok közé. Természete szerint a középosztályban keresett és talált támogatásra, amelyet megvesztegetéssel, liberális szólamokkal és engedményekkel nyert meg. Ide sorolható Masaryk elnök kulturális célokra tett egymillió koronás alapítványa, az ún. *Masaryk-akadémia*, amelyet azonban az államhű aktivisták kezére játszottak s a többi csoportosulás alig részesült belőle. 1933-ban színházi szövetkezet alakult Ungváron, amely állami támogatással színikoncesszióhoz jutott, így az addig nyomorgó *Kárpátaljai Magyar Színtársulat* anyagi helyzete is rendeződött. A szellemi pezsgést mutatja az *RMKE: Ruszinszkói* (Kárpátaljai) *Magyar Kultúr*

Egyesület megalakulása is, amelynek itt húsz fiókja működött. Jellemző, hogy 1934-ben Kárpátalján 79 újság és folyóirat jelent meg, ebből 37 magyar nyelven. E sajtóáradat határértékeit a félfasiszta és egészen irredenta munkácsi lap: *Az őslakó* és a kommunista *Munkás Újság* jelzi.

Ebben a felengedő, de tisztátalan légkörben a 30-as évek elejére és elején kinevelődött értelmiség felkészülten, jó politikai érzékkel és európai történelmi szemlélettel fordult a magyar kisebbség problémái felé. Nem fűtötte lokálpatriotizmus, nem akarta megosztani az akkor még Técsőtől Pozsonyig csaknem egységes etnikai tömbben élő magyarságot, felismerte, hogy a Kárpátalját Szlovákiától elválasztó közigazgatási határ nem jelent szellemi határt, szívesen települt át Beregszászból, Munkácsról és Ungvárról Kassára vagy Pozsonyba, ahol a hagyományok, nyomdaipar és egyéb anyagi feltételek együtthatójaként törvényszerűen kialakultak az egész csehszlovákiai magyar kisebbség kulturális központjai. (Meg kell jegyezni: a központosulási folyamat azzal a veszedelemmel járt, hogy Kárpátalja fokozatosan szellemi perifériává süllyed. Egyik kihatása az az irodalomtörténeti archaizmus, hogy az akkor rövidebb-hosszabb időre Szlovákiába áttelepült, de kárpátaljai élményanyaggal dolgozó írókat még ma is szlovenszkói magyar írókként emlegetik. A „szlovenszkói" jelölésbe egyébként Kárpátalja is beletartozik.)

A prágai és pozsonyi magyar diákság kezdeményezésére és részvételével megalakult a *Magyar Munkaközösség*, s Munkácson, Móricz Zsigmond köszöntőjével megindult a vele rokon elvű *Magyar Írás*. A folyóirat a legjobb erőket akarta egyesíteni (s kezdetben egyesítette is) a társadalmi haladás érdekében, vállalkozása azonban elbukott a baloldal gáncsoskodásán és a szélsőjobboldal intrikáin, s 37-ben megszűnt. A Kassán helyébe lépő *Tátrá*-t (szerkesztője Tamás Mihály volt) ugyanazok a körülmények buktatták meg másfél év után.

Az új nemzedék egészséges erőinek előretörését azonban már nem lehetett meggátolni.

A beregszászi *Tamás (Tvaroska) Mihály* volt az első író, aki teljes bonyolultságában látta és mutatta meg a kárpátaljai valóságot. Időálló novelláiban és regényeiben kibontakozik a szociális bajok és kisebbségi életforma közepette zúzódó-őrlődő csonka nemzettest valós képe, ugyanakkor felvillannak a reális mentő-óvó fogódzók is. Tehetsége a mítoszmentes magyarságtudattal párosul. Kisebbségi regénye, a *Két part közt fut a víz* (1934) az első művészi eszközökkel megírt hiteles kárpátaljai kordokumentum. 1923—36 között két novellás kötete és hét regénye jelent meg (l.: MIL). Írásaira olyan kortársak figyeltek fel és szóltak róluk az elismerés hangján mint Fábry Zoltán, Féja Géza és Németh László. Irodalompolitikai tevékenysége és publicisztikája is jelentős. Programja ma is aktuális: „Mi nem szlovenszkói irodalmat akarunk; ez a meghatározás provincializmust, enyhébb elbánást, egzotikumot és alacsonyabbrendűséget jelent. A mi ideálunk: dúsan termő magyar irodalmi élet Szlovenszkón, melynek eredményei, ha magukon hordják is az együtt élő népek egymásra hatásának... szellemi nyomait, mégis osztatlan részei a velünk kiteljesedő magyar irodalomnak." Irodalmi hagyatéka megérdemli a kritika és az egész nyelvközösség figyelmét.

Sáfáry László-nak (1912—II. világháború) mindössze két verskötete jelent meg Munkácson: a *Lendület* (1931) és a *Verhovina* (1935), összegyűjtött költői hagyatékát azonban (*Korforduló*. Versek. Bp. Szépir. K. 1969) a magyar irodalom becses értékei közé sorolja a kritika. Balladai hangszerelésű és expresszionista szabad verseiben egymás mellett állanak a puliszkás álmú Ivánok és földhözragadt Jánosok; hazájuk Kelet-Közép-Európára tágul, sorsuk a világot emésztő problémák parányi része. A pesti diákévek, a falujáró *Sarló-mozgalom* (1928—32), kommunista meggyőződése és rendkívüli tehetsége munkálják ki benne az új szintézist, amelyet Győry Dezső átköltött szavai fejeznek ki legpontosabban: Európát érzem, de Kárpátaljáért fájok.

A Sarló-mozgalomban nevelkedett *Ilku Pál* is. Beregszász környékén tanítóskodott, számos publicisztikai írása jelent meg, színműveket is írt, legjelentősebb azonban *Lendület* c. ifjúsági regénye (1936. l.: MIL).

A munkácsi *Herpay Ferenc*-nek egyetlen könyve jelent meg *Mozgóképek* címmel (regényrészletek, novellák, útleírások). Sem a könyvnek, sem a folyóiratokban közölt novelláinak nincs ugyan sok közük a kisebbségi valósághoz, nagy műveltsége és tehetsége azonban a legjobb kortársírók sorába állítja.

A beregszászi *Bellyei (Zapf) László* (1910—) egyik értelmi szerzője volt a Magyar Munkaközösség-nek. Számos jó novellája, értékes irodalomtörténeti és kritikai írásai jelentek meg a korabeli lapokban, drámáját és színműveit *(Nagy érzések; Taníts meg hinni és szeretni; Bujdosók)* a Kárpátaljai Magyar Színtársulat is előadta. Úttörő irodalomtörténeti munkája: *A magyar tudományos és szépirodalom fejlődése Szlovenszkón 1918 óta napjainkig* (egy része a *Bujnák-emlékkönyv*-ben jelent meg) sohasem látott napvilágot, a jobboldali negativista ellenzék ugyanis felháborodva utasította vissza demokratikus állásfoglalása és illúzióromboló értékelése miatt. Ennek ellenére a kézirat nagy hatással volt a kortárskritikusokra s megállapításaira mindmáig hivatkoznak. Szépprózai és irodalomtörténeti hagyatéka összegyűjtésre és kiadásra vár.

A tudományos irodalom legjelesebb képviselője *Sas Andor* volt. Alapvető munkássága Kárpátaljához fűzi (l.: MIL). Jelesebb munkái: *Szabadalmas Munkács város levéltára 1376—1850* (Munkács, 1927) és *Egy magyar nagybirtok történetéhez* (Bp., 1931) és *Egy kárpáti latifundium a hűbériség alkonyán* (Bratislava, 1955).

A Masaryk-alapítvány anyagi ösztönzésére megindultak a szociológiai felmérések is; egyik szép eredményük *Mónus Gyula—Szerényi Ferdinánd: Bene község jelene és múltja* c. könyve (Bratislava, 1932).

A szellemi pezsgés, a polgári demokratikus sajtószabadság és a tőkés magánvállalkozás televényében kitermelődött az irodalom — különösen az induló irodalmak — mindenkori velejárója: az egy könyvben élő-haló dilettánsok nyüzsgő tenyészete is (Vaskó István — regény, Ják Sándor, Sütő Kálmán — verskötet, stb.)

Minden arra mutatott, hogy a 30-as évek végére a Kárpátaljai magyar kisebbségnek is sikerült intézményesítenie magát; megvoltak az érdekvédelmi szervezetei, fórumai, sajtószervei s a szellemi élet egyéb feltételei. A megindult fejlődést, a kiteljesedést azonban újabb államfordulat akasztotta meg.

3. Kárpátalja magyar lakosságának zöme indokolt örömmel fogadta a 38-as visszacsatolást, de nemzeti érzelmeiből fakadó lelkesedése hamarosan megcsappant. A háborús hangulat, a gazdasági romlás, a rohamosan fasizálódó rendszer, a megtorlások, különösen pedig az „anyaországi felsőbbrendűség" durva megnyilvánulásai — ellenérzést és egyre mélyülő ellenszenvet váltottak ki a lakosság körében, amelynek az eltelt húsz év alatt demokratizálódott a gondolkodásmódja és magatartása. Szembe kell nézni azzal a paradox ténnyel, hogy a visszacsatolásban eltöltött hat év jóval nagyobb rombolást vitt véghez a kárpátaljai lakosság magyarságtudatában, mint a kisebbségi sorsban leélt két évtized. A tudattörést pontosan fejezik ki a közszájon forgó korabeli szállóigék: „Nem ezeket a magyarokat vártuk", „Minden drága, vissza Prága."

A visszacsatolással szükségtelenné váltak és megszűntek a kisebbségi intézmények, fórumok, sajtószervek. A helyükbe lépő *Új Magyar Múseum*-ba (a felvidéki irodalmi társaságok folyóirata) betörtek a hangadó harmad-negyedrangú tollforgatók és dilettánsok. A könyvkiadás visszaesett, a megjelent könyvek irodalmi értéke silány volt (*Ónody Zoltán: Kelt Prága, 1939...; Kiss László: Nincs megállás* és *Magányos csillag*, versek, 1940, 1944). A jelentősebb írók szétszóródtak vagy elhallgattak; csak elvétve publikált Bellyei (Zapf) László és Herpay Ferenc; hallgatott az 1940-ben Beregszászba áttelepült *Győry Dezső*, az I. köztársaságbeli magyar irodalom vezéralakja; az illegalitásba kényszerült kommunista párt hangja is alig jutott el a lakossághoz, így nem volt, aki a kárpátaljai magyarságot felkészítse az újabb, negyedszázad alatt immár a harmadik államfordulatra, életének legnagyobb sorsfordulójára.

(Folytatjuk.)

DRÁMA

GYURKÓ LÁSZLÓ: AZ EGÉSZ ÉLET

A régi nagy mitológiák drámai történetbe fogták az emberiség fölismert alapigazságait; a mítosz megjelenítése a színpadon — vagy bárhol — már mindjárt színházat jelentett: végsőkig élezett konfliktusokban a tiszta gyűlölet és a tiszta emberség mérkőzhetett meg, az ember a „sorssal" szemben is megmutathatta heroizmusát, s ha elbukott, bukása felemelő volt. Mindazokat megtisztította, akik részt vettek az előadásban, mely valamiképp közösségi kultusz is volt, egykor kifejezetten vallásos jelleggel. Érvényes ez még — némi módosítással, illetve behelyettesítéssel (például mitológia helyett beszéljünk mítizált történelemről) — a shakespeare-i színházra is, elsősorban azért, mert az Erzsébet kori színház nézője minden reneszánsz életvitelével együtt hiszékeny maradt, azaz „vallásos". A színház nagy újkori válsága a nézőtér vallásos-hiszékeny mentalitásának eltűnésével kezdődik: a néző egyre kevésbé hisz istenben-ördögben, abszolút tulajdonságokban az író „esendő" embereket hoz a színpadra, de az esendőségből sosem lesz igazi dráma.

Gyurkó László három színpadi művével, melyeket *Az egész élet* cím alatt most kötetben egybegyűjtve is olvashatunk, háromféleképp próbál kiutat találni az „esendőség" csapdájából. A *Szerelmem, Elektra* a görög mitológiához nyúl vissza, hogy azt a marxista eszmeiséget, amit az író ki akar fejezni, a mitológia „nagy sorsainak" segítségével általánosítsa és hevítse drámává; a *Fejezetek Leninről* a teljes szenvtelenség, a csupasz dokumentumok mellett dönt — mert Lenin sorsa már eleve „nagy sors", azaz a dokumentumanyagban rejlik a dráma; s végül *Az egész élet* című „didaktikus játék" megkísérli a lehetetlent: egy *mai* férfi és nő alakját, sorsát emeli a „nagy sors" patetikus örökérvényűségébe azáltal, hogy a két hős a szerelem — vagy a szerelemnélküliség — *rendkívüli* állapotait éli át. Azt is mondhatnánk, hogy a *Szerelmem; Elektra* az emberiség gyermekkorába, a „meséhez" nyúl vissza a drámai általánosításért, a *Fejezetek Leninről* a tegnaphoz, a történelemhez, *Az egész élet* viszont mai hétköznapjainkból emeli ki az általánost — a szerelem *különössége* által.

De mindhárom műben közös az író vonzalma az oratórikus forma iránt: a Lenin-darab mellett, melyet maga az író keresztelt el „dokumentum oratóriumnak", mind a *Szerelmem, Elektra*, mind *Az egész élet* dramaturgiája fontos szerepet juttat a kórusnak. Nem nehéz ebben felfedeznünk, hogy Gyurkó egyfajta „látványosság" ellen tiltakozik az oratórium „mozdulatlanságával": bizalmát főképp a költői szöveg *belső* drámaiságába helyezi, s nem a színpadi megjelenítésbe. A „látványosság", ami ellen tiltakozik, mindenekelőtt talán a hamisan ható fordulatos cselekmény és a valóságot *lemásoló* színészi játék; s ezzel Gyurkó is a mai színház nagy dilemmájáról vall, a színpadi realizmus korszerű igényéről, mely szakít a naturalisztikus színházzal.

Amikor a századforduló naturalizmusával szemben az új színház hívei meghirdették a színpadi realizmust, ezen elsősorban a színpadi figurák és jelenetek életszerűségét értették. (Még Sztanyiszlavszkij is, akinek elmélete messze túlmutat ezen, ezt tekintette kiindulópontnak.) Ma már viszont kevésnek, azaz külsődlegesnek érez-

zük az „életszerűséget", mely legtöbbször épp a kor mélyebb, filozófiai felismeréseit fedi el, tehát egyszerűen nem felel meg a mai néző komplexitásigényének. Brecht színházideálja, melynek lényege a tudatos színészi játék és az ábrázolt figura filozófiailag is megfogalmazott elidegenítése, ezt a dilemmát kívánta megoldani: a brechti színházban hatalmas lehetőségek nyíltak a mélyebb összefüggések ábrázolására.

Gyurkó is ebben a brechti „vonalban" áll, csakhogy őt nem annyira az inszcenizálás, a színpadra állítás — végső fokon rendezői-színészi — problémája érdekli, hanem az írói eszme drámábafogalmazhatóságának kérdése. És ami hiányérzetünk van Gyurkó három drámai művével, e három kísérleti felelettel kapcsolatban, az elsősorban abból ered, hogy a kérdést, mellyel szembenéz, nem fogalmazza a kellő teljesség igényével, azaz nem veszi szemügyre az érem mindkét oldalát (a színházi realizálás oldalát is!), ami a megoldás érvényével ható *új* keresésekor föltétlen szükséges volna. Lehetséges, hogy mire e sorok megjelennek, Budapesten már megnyitja kapuit a Gyurkó László vezetése alatt működő Huszonötödik Színház, mely bizonyára lehetőséget nyújt az író számára a színházteremtés gyakorlati-technikai kérdéseinek alaposabb vizsgálatára is.

Annál inkább, mert az inszcenizálás eddig sem volt hatástalan az író további alkotómunkájára. Sokat jelez ebből már az is, ha csak a kórus szerepeltetését figyeljük meg a *Szerelmem, Elektrá*-ban és *Az egész élet*-ben. A *Szerelmem, Elektra* az egyéni igazság és a történelmi igazság megütközésének drámája: Elektrának azért kell elpusztulnia, mert az abszolút igazságosságot képviseli (mindenkit meg kell büntetni, aki — akár csak passzivitásával — bűnös Agamemnón halálában), a történelem viszont tisztességes kompromisszumot követel: hisz Gyurkó László művében egyedül Elektra figurája rendelkezik abszolút tulajdonságokkal, mindenki más „esendő", azaz dialektikusan értett és ábrázolt *ember*. Elektrában tehát a mitikus hős bukik el, nem tudván felvenni a harcot a történelem dialektikájával, de — megismételhetetlen paradoxon — a mitikus hős tragédiája e „társadalmi drámának" a mitológiai dráma általános érvényűségét kölcsönzi. Vagyis ez a darab többek közt a mítosz haláláról is szól, s mint ilyen, fölöttébb megköveteli az író demitológikus álláspontját. Ezért veszti el a kórus hajdani patetikus hangvételét, nevetséges, parodisztikus szerepet kap, aminek funkciója épp e demitológizálásban rejlik. De a nevetséges kórus méltatlan a mitikus Elektrához is, a történelem dialektikáját fölismerő Oresztészhez is, nem partner többé, legfeljebb jelzés egy társadalom hanyatlásáról, s így bár valamit ábrázol, a drámának mégsem lesz szerves része.

Érezhette ezt Gyurkó László is, amikor *Az egész élet*-ben fordított a „módszeren": a kórus visszakapja régi, fennkölt szerepét (mindig többet tud a dráma szereplőinél), amit a szerelem rendkívülisége indokol, a szerelemé, mely biológiailag-pszichikailag megrázza az embert, vagyis a *teljes* embert olyan rendkívüli szituációba helyezi, ami önmagában hordja a drámaiságot. A kórus szerepét épp az határozza meg ebben a műben, hogy mindig többet tud a szerelemről, mint a Nő vagy a Férfi, azaz magát a természetet jeleníti meg rendíthetetlen törvényeivel, amiben ott a drámai végzet lehetősége. Csak épp az egyéni sorsokat nem látjuk, melyeken e végzet beteljesülne: a Nő és a Férfi színpadi figurája — a kitűnő, élethű dialógusok ellenére — absztrakció marad.

A *Fejezetek Leninről*, mely még tovább lép az oratórikus forma felé, azaz már annyira sem játék, mint *Az egész élet*, épp ettől az antidramatikus absztrakciótól mentes: a lenini „nagy sors" minden általános érvényűsége mellett egyéni is, akárcsak Elektra sorsa, de izgalmasabb, hisz a lenini sors már nem régi, hanem mai igazságokat foglal magában, s így ritka lehetőséget kínál annak a dilemmának a feloldására, melyet bevezetőül vázoltunk. A kérdés csak az, hogy a dokumentumok szenvtelen, felolvasásszerű előadása képes-e valósi közösségi színházélmény létrehozására, vagyis hogy a hamis teatralitás kiküszöbölésén fáradozva, Gyurkó nem esett-e az ellenkező végletbe, ahol az intellektuális színházból eltűnik a színház (a játék), és csak az intellektualitás marad meg.

Ennek vizsgálata azonban már meghaladja e könyvkritika kereteit, s konkrét színházi előadások szemügyre vételét igényli. De ha a Gyurkó-drámák inspirálta elmélkedésünkben meg is állunk itt, annyit megállapíthatunk, hogy — a fentebbi kérdőjelek ellenére — az utóbbi évek egyik legizgalmasabb drámakötetét veszi kezébe az olvasó ezzel a gyűjteménnyel. *(Szépirodalmi Könyvkiadó 1970.)*

PÁLYI ANDRÁS

PRÓZA

BERTHA BULCSU: ÁT A STYX FOLYÓN, TŰZGÖMBÖK

A ló a fogságot legkevésbé tűrő állat. Életfeltétele a vágtatás, a szabadság, akárcsak az embernek. A világ viszont kemény és zárt, s mindent a maga helyére akar állítani, oda, hová a szükséglet rendeli. A derest is, Bertha Bulcsu egyik novellájának *(Elveszejtett bakák tánca)* „főhősét" is minduntalan a karámba kényszerítik, megfosztva minden szabadságától. A deres természetesen nem tűri jogainak korlátozását, s kitör. A csábító szabadság felé vágtató állat nyilvánvalóan jelkép, miként Albert Lamorisse világhírű filmjében, a *Fehér sörény*-ben is az.

Nem véletlenül időztem ennyit az író hatodik kötetének egyik motívumánál. Az ember erejével, akaratával felszabadítja önmagát. Ez Bertha Bulcsu nevezetes tézise, mely szinte minden írásában (a korábbiakban is) jelentkezik. Ez aztán hol jól (ld. az előbb említett novella), hol rosszul *(A bajnok élete* c. regény) valósul meg. A kötet tizennégy novellája közül a legtöbb különböző szimbolikus eszközöket használ, s e szimbólumok többnyire valóságos funkciót is kapnak. Ezt azért kell hangsúlyozni, mert Bertha korábbi novelláinak legfőbb művészi fogyatékossága éppen a formális szimbolizmus volt. Legújabb írásai sem ún. cselekményes novellák, a cselekmény helyett sokszor már-már költői eszközökkel megformált részeket kapunk. Ezek különösen természetleírásaiban tűnnek ki. Márpedig Bertha novelláiban szinte mindennél nagyobb szerepe van a természetnek. A természet misztériumának és az emberi léleknek összefonódása, természet és ember ilyen nagyfokú egybeolvadása nem lenne baj, hiszen az erdők, hólepte hegyek nagyon kemény és szikrázó környezetet teremtenek hősei számára. De az emberi alakok és tettek valahogy túlságosan beleasszimilálódnak ebbe a környezetbe, s önálló cselekedeteik elmosódnak, nem elég kontúrozottak (pl. *Mese a téli erdőről*).

„... azokról írok" — mondja az író — „akik a középszerűség kényelméről szívesen lemondanának egy eszméért, vagy derengő messzi célért." Ha ennek az írói ars poeticának tükrében vizsgáljuk meg a kötet novelláit, egy mindegyikben domináló erkölcsi indítékra jövünk rá. Az utcán táborozó hippitársaság villanásnyi képe *(Az ékszerteknős)* éppúgy reprezentálja ezt a moralizáló tendenciát, mint *A szarvas* két fiatal hősének kicsit könnyelmű vándorútja a pesti éjszaka nihiljéből a távoli havas falucskába. „A galeri megérezte, hogy a szabadsággal, amit kiverekedtek maguknak, valami baj van. Amíg extra öltözékükben virítanak az esti padokon, kimaradnak az életből." — De nemcsak a galeri, az író is töpreng. „A világ minden gondja a nyakunkba zúdul. Történik valami valahol, és mi percek múlva tudjuk. Mindenről tudunk. Párhuzamosan zajlanak az események. Lelkiismeretünk most már az egész világért remeg. Nehéz embernek lenni."

Bertha Bulcsu novellái — kisebb-nagyobb fogyatékosságaiktól eltekintve — jelentős alkotások, mai novellairodalmunk szerves értékei. Sajnos, nem mondhatjuk

el ugyanezt a kötet címét adó kisregényről. Az *Át a Styx folyón* a Tanácsköztársaság hanyatlásának, illetve bukásának idején játszódik. Kívül az antant, belül az ellenforradalmár tisztek fenyegetik a proletárállamot. S a Tisza mellett, e veszélyeket sejtve, de a belső árulás nagyságáról még mit sem tudva készül egy század — Elek főhadnagy vezetésével — a harcra. A vöröskatonák kacsasütögető idilljéből csakhamar Elekre irányul a figyelem, s lassan kikerekedik a tanárból lett főhadnagy dilemmája: kételkedés a forradalmi terror jogosságában. Idealista forradalmár ő, s humanizmusa sem más, mint engedményeket tevő, vértől irtózó polgári humanizmus. Kétkedő, töprengő alkatából, nomeg egy sajátos írói módszerből következik, hogy kissé hasonlít a francia klasszikus tragédiák elemző, önmaguk, s mások vívódásait szüntelenül kommentáló raisonneur-figuráihoz.

A mű struktúrája két, jól elkülöníthető részre bomlik. — Az egyik: az Elek belső monológjaiban bemutatott elmélkedések lazán burjánzó szövevénye, melyből Elek tájékozottsága, széles történelmi látóköre bontakozik ki. A párbeszédek ugyanezt erősítik. A másik szál azonban a főhős utolsó heteinek történetével, bukáshoz vezető útjával ad megmagyarázhatatlan kérdőjelet. — Ha ugyanis Elek annyira tájékozott és tudós ismerője az adott történelmi szituációnak, akkor mért bukik el? Miért maradnak megoldatlanul saját helyzetének legelemibb kérdései is? — Elek az ország helyzetének alapos ismeretében is megmarad osztálybékét prédikáló magatartása mellett, s bár végül felismeri nézeteinek helytelenségét, ez a bukás tényén mit sem változtat. Mindehhez egy nem éppen szerencsés írói módszer is csatlakozik. A főhős belső monológjai, az inkább színpadra kívánkozó végtelen párbeszédek szüntelenül lelassítják, elaprózzák a cselekményt. Eleknek a kínzatás vad naturalizmussal leírt jelenetében is elsődleges feladata az elemzés. Patetikus — a belső monológok módszerét folytató — szónoklata pszichológiai lehetetlenség, amit még akkor sem lehet elfeledni, ha az író ezzel éppen a főhős bukását akarja érzékeltetni. Szerencsére szép, emlékezetes lapjai is vannak a regénynek. Elek izgalmas kémelhárítási akciója az érdeklődést kelti föl. Egy valószínűtlenül légies szerelmi idill balladai tömörséggel előadott szertefoszlása pedig elsősorban érzelmileg hat az olvasóra.

A *Tűzgömbök* — a felszabadulási regénypályázat díjnyertes műve — is a magyar közelmúltban játszódik. Korfordulóról, történelmi jelentőségű időszakról szól ez is, akárcsak az *Át a Styx folyón*. — De ez a korforduló már éppúgy személyes élménye Bertha Bulcsunak, mint többi kortársának, s a közvetlen élmény fokozottan hagy nyomot. A regény első szempillantásra azokhoz a nemrég megjelent művekhez kapcsolódik, melyek egy-egy kort egy kisgyerek, vagy kamasz szemszögéből ábrázolnak. (Somogyi Tóth Sándor: *Gabi*, Mezei András: *Kezdetben* stb.) Pedig nehéz és veszélyes tájon jár az, aki gyerekről akar írni. Hiteles képet csak annak sikerül adni, aki a gyerekkortól eltávolodva is megőrzi annak tisztaságát, mindent felfedezni akaró szenvedélyét.

A regényben az egyes szám első és harmadik személyű előadásmód dominál. A cselekmény tehát egyrészt a kamaszkorba éppen csak belecseppent főhős (Thali Ambrus), másrészt az író előadásában bontakozik ki. Ambrus a problémákat adja s értelmezi, s ebbe az értelmezésbe az író is besegít. A gyerek szüntelenül figyel, s ha nem ért valamit, kérdez, bár a felnőttek válaszai legtöbbször egyáltalán nem elégítik ki. A megfejthetetlen dolgok egyre jobban elhatalmasodnak benne, s megkezdődik egy-egy gondolat rögeszmés eltúlzása. — Íme a pszichológiai séma, melybe az írónak most már „csak" életet kell lehelni. Milyen kérdések kerülnek Ambrus elé? —: a vallásos falusi környezet (Miért rángatja le a pap az oltárról a terítőt? Hogyan bújt Czimber Rozi testébe az ördög? stb.); személyes sorsának rejtélyei (Ki ő? Kik a szülei? — s innen a képzelgés: hogy tudniillik ő lelencgyerek, „folyami tatár"); Ambrus életkorának megfelelő sajátosságok (Egyelőre még csak a másik nemmel való ismerkedés: „kalandjai" Czimber Rozival, a menekült lánnyal, a szökött kommunista lányával stb.); a háború, a megszokott kerékvágásából kizökkent környezet talányai (Miért esznek haláluk előtt a katonák? Mért nem tiszteleg a német tiszt a magyar nyilasnak? stb.).

A *Tűzgömbök* is két, egymással összefonódó síkra épül. Az egyiket a valóságos cselekmény alkotja, a másikat a valóság elemeinek Ambrus álmaiban, képzelődéseiben való továbbélése. Az első síkban bemutatott elemek külön életre kelnek a másodikban, a gyermek éles megfigyelőképessége által bevilágított valóságanyag azonban a lehető legszabadabb asszociációkban jelenik meg — torz, zűrzavaros, mitikus képzelődésekben, melyek mégis egy uralkodóvá váló rögeszme köré csoportosulnak. Ambrus álmai és képzelődései zavarosak, de hát a körülötte levő dolgok is zavarosak. S mégis ebből tör föl a „valaki más akarok lenni" naiv, de nagyon heves vágyódása. Berthának egyébként is különös tehetsége van ahhoz, hogy a titkokban rejlő feszültséget megszólaltassa. Kezdetben az istent és embert egyaránt szerető Ambrust a bűn értelmezésének vallásos mozzanatai veszik körül. Igazi remeklés a kis falu háborús atmoszférájának érzékeltetése — a rózsafüzérrel vonuló öregasszonyokkal, a toronyszobában zongorázgató titokzatos Orsolya nénivel, a babona, a fanatikus istenfélelem melegágyaival. De az isteni jóságban való hit és a borzalmak közötti konfliktus nem fő téma. A mítosz egyre jobban a háború mítosza lesz, s az apokaliptikus víziók eszköze. („A beszakadt tetők horpadásaiban fűrészfogú óriáshalak laktak... A füstben kígyókkal együtt úsztak...") A gyakran előbukkanó lómotívum például — melyre már korábban is utaltam — *Az eltévedt lovas* Adyját idézi. Bertha mítoszteremtő erejével vetekszik nyelvi ereje. Sűrítő, tömörítő képessége néhol költői erőre vall: például: „Csupa lebegés, vaszuhanás volt a hajnal."

A *Tűzgömbök* sajátos alkotóeleme a humor. De mennyire „füstszagú" és kesernyés ez a humor! A háború árjába sodródott kisemberek vergődései, félig mosolyogtató, félig szívbe markoló kálváriái, de különösen a Gilmesi család rajza megannyi alkalom az írónak, hogy az egyetemes zűrzavarban megbomlott kis emberi zűrzavarok humoros oldalát felvillantsa. Néha persze Bertha is enged a háborús regény csábításainak. Tomboló nyilasparancsnoka például bármelyik, erről a korról szóló regény lapjairól leléphetne. Ő az abszolút rossz, s bár ebben a funkciójában tökéletesen betölti szerepét, sajnos nem több egy rutinosan megrajzolt figuránál. — A *Tűzgömbök* nem háborús regény, hanem regény a felszabadulásról. Nem a nagy, átfogó történelmi tabló igénye ösztönzi. Egy gyerek miniatűr világa szabadul föl itt az éppen nem miniatűr borzalmak alól, mintegy érzékeltetve azt a fölszabadulást, ami nem egy ember, hanem egy egész nép viszonylatában ment végbe. S éppen ezért tud hiteles képet nyújtani erről a korról. Amikor Bertha nem elégszik meg a kor kalandregényesítésével, amikor nem a kész sémákra támaszkodik, könyve kifejezetten élményt nyújt. *(Szépirodalmi Könyvkiadó 1969, 1970.)*

OLASZ SÁNDOR

HORVÁTH MÁRTON: HOLTTENGERI TEKERCSEK

„Nem heroizálásra és nem deheroizálásra — az igazságra van szükség. Szerényebb leszek: legalább az igazságnak arra a töredékére, amire képes vagyok. Nincs más közös nyelv, ami párbeszédet tenne lehetővé az új generációval."

A *Holttengeri tekercsek* c. regény szerzője ugyanaz a Horváth Márton, aki a *Lobogónk: Petőfi* (1950) szemellenzős, ellentmondást nem tűrő cikkeit és irodalmi tanulmányait is írta. Ugyanaz, de már mégsem egészen ugyanaz, mert új munkájá-

ban valóban tárgyilagosan, az igazsághoz híven igyekszik felidézni a félmúltnak és a közelmúltnak azokat az eseményeit — köztük jelentős történelmi sorsfordulókat —, amelyeknek aktív hőse, tanúja, vádlottja és bírája egy személyben.

A történet hőse Pálfi Károly építészmérnök, aki a felszabadulás előtt az illegális kommunista mozgalom funkcionáriusaként tevékenykedett, számtalan veszélyes feladat végrehajtásában vett részt, vállalva a börtönt, az életveszélyt. A felszabadulás után újabb fontos pártmegbízatást kap, de olyan területen, amely nincs összhangban egyéni elképzeléseivel, vágyaival. A személyi kultusz évei nála is elvégezték a maguk jellemromboló szerepét, egy időre leszoktatták a kételkedésről és a gondolkodásról: „A megnyert szabadságomat elvesztettem — mondja —, és másoktól is elvettem. Hősből szolga lettem, és hatalmaskodó szolgákból hősöket emeltem magam fölé." 1956-ban nem külső kényszerre, hanem belső, lelkiismereti parancsra visszavonul az aktív politikai tevékenységtől, mert úgy érzi, megbukott és felelős az elkövetett bűnökért, „melyek sohasem szükségszerűek, és nincs az a történelmi távlat, mely igazolhatná azokat". Ezután építészként dolgozik, lakóházakat, középületeket tervez, ám hamarosan súlyos betegség — zöldhályog — támadja meg, lassan teljesen elveszti látását, s kénytelen nyugdíjba vonulni. De ekkor sem szakítja meg kapcsolatát a külvilággal, rendszeresen találkozik és vitatkozik fiatal kollégájával, Tiborral, felújítja baráti kapcsolatát nemrég hazatért öreg harcostársával, Král Ferivel, megismerkedik ennek görög származású nevelt lányával, Zétával... És nem utolsósorban ekkor kezdi el — belső kényszertől indíttatva — magnóra mondani visszaemlékezéseit: saját életéről, harcostársairól, a kommunista mozgalom múltjáról, jelenéről és jövőjéről. Ahogyan a holttengeri tekercsek az ősi zsidó szektáról, úgy tudósítanak ezek a magnótekercsek Pálfi Károly küzdelmes életéről és a magyar munkásmozgalom történetéről. Horváth Márton szerencsésen elkerüli a múlt krónikásainak leggyakoribb hibáit: az egyoldalú szemléletmódot és a szenzációhajhászást. Úgy véli, hogy önvizsgálat és az események „újra átgondolása" nélkül hiú ábránd az igazságkeresés, hogy „az ellentmondásokkal teli múlt olyan mértékben válik tanulsággá, amennyire képesek vagyunk azt a kritika mérlegére helyezni". Így aztán érthető, hogy művében nemcsak hősökkel találkozunk, hanem kisebb-nagyobb hibáktól korántsem mentes emberekkel, köztük akarnokokkal, jóhiszemű és gonosz ostobákkal, szektariánusokkal, akik szubjektív vágyaikhoz igazították a valóságot, ahelyett, hogy az adott valóság elemzésére építették volna forradalmi harcukat.

Horváth Márton regényének mindenekelőtt a gondolatisága és az „üzenete" érdemel megkülönböztetett figyelmet. Ebből a szempontból még a leíró részeknél is fontosabb néhány párbeszéd. Talán elegendő itt a saját erkölcsi fölényét állandóan éreztető, magabiztos Lakner Zoltán és a nagy szeretettel ábrázolt, gazdag élettapasztalattal rendelkező, rokonszenves Král Ferenc vitáira, továbbá az elbeszélőnek az öreg Krállal és a mindenre „rákérdező", mindig vitára kész Tiborral folytatott beszélgetéseire utalnunk. De a *Holttengeri tekercsek* művészi erényei sem lebecsülendőek, bár a mű színvonala távolról sem egyenletes. A regény szerkezete, felépítése ellen nem emelhető kifogás. Szerencsések az időbeli váltások is, amelyek soha nem hatnak zavarólag, és összhangban vannak a vallomástevő részletekben feltörő emlékeivel. Meg kell azonban őszintén mondanunk, hogy a bőbeszédűség, az elméleti fejtegetések eluralkodása, különösen a második részben, és az itt-ott felbukkanó érzelgősség éppen úgy nem válnak a mű javára, mint a képzavarok — akkor sem, ha ezekkel a zavar állapotát óhajtja érzékeltetni a szerző — és a szerencsére csak ritkán előforduló pongyolaságok, magyartalanságok („... az *egy* jó börtön." 34. l. — „...fenntartva magamnak azt a jogot, hogy szükség esetén *szót vegyek*." 129. l.).

Egészében azonban nem csupán érdekes, de a történetet egyes szám első személyben elmesélő, sokoldalúan ábrázolt és szavahihető hősével — akinek életútját 4—5 fontos mellékalak sorsával együtt követhetjük nyomon — jelentős és tanulságos mű is Horváth Márton regénye. *(Magvető Könyvkiadó 1970.)*

BENKŐ ÁKOS

KŐRIS EMIL: VAKMELEG

A könyv „szerzője vidéki tanító. Túl van már negyvenedik életévén. Nem ez az első írása, de még egy sora sem jelent meg nyomtatásban" — ennyit mond szűkszavúan a fülszöveg az íróról. De bennünket végül is a mű érdekel.

1849. augusztus 13-a. A vesztett debreceni csata után Borgói Tamás századával délnek halad, semmi összeköttetése, híre. A kapitányban egyre kínzóbb a bizonytalanság; teste-lelke már békét szomjúhozik, agyában emlékek, gondok, kétségek kavarognak. Borgói Tamásban már csak a felelősség lelkiismerete és a legénység „Kossuth-reménye" él, ez tartja foglyul, emiatt kénytelen paranccsal dönteni, kimerültsége, fájdalmas fáradtsága talán Júdássá tenné a babitsi „legyen vége már" értelemben. Szinte jólesik neki, hogy nincs összeköttetése, hogy pihenőt kényszerül vezényelni a századnak (lovak, emberek rászolgáltak), míg valami bizonyosat megtud. Legalább addig nem kell éreznie a bizonytalanságbani parancsolás felelősségét, legalább addig *ember* lehet, és nem *katona*. Nem gyávaságról, megalkuvásról van itt szó — csak beléfáradásról, megérthető emberi érzésállapotról. És ez az ember, aki mindenre gyanakszik, mindenben kételkedik, szinte hitetlenné vált — a mű végén, mint gerillavezér áll a század élére, pedig tudja a megváltoztathatatlan igazságot: hogy a szabadságharc elveszett, Világosnál Görgey letette a fegyvert. Honnan ez az „önmegváltódás", ez a mindenre elszántság, ez az újracselekedtető pálfordulás? Ezt fejti, boncolja, vizsgálja a könyv, lélektani elemzéssel. Mondhatni klasszikus szabályok övezik egységgé az írást: egy hely (kivétel a Gyulára merészkedő Bozóky hadnagy földerítése) — a mályvádi erdészház, huszonnégy óra: kora reggeltől kora reggelig, egy cselekmény — ha ugyan ezt a látszólagos cselekménynélküliséget lehet annak nevezni: hisz, noha a szabadságharcról van szó (amelyről annyi kardcsörgést, ágyúdörgést olvastunk-hallottunk már), de a regényben egy öngyilkos fegyver dörrenésén kívül más „harci esemény" nem játszódik a szemünk előtt. Itt alszanak a legények, gulyást főznek, Borgói tejet iszik, sült almát eszik, Bozóky kétszer is megfürdik nagy tócsát hagyva maga után, esznek háromszor is „fenséges falatokat", beszélgetnek, eresz alá húzódnak a kitörő vihar elől és kémlelnek. Nyugalom van, ahogy mondani szokták: békebeli. A kezdet is szinte „ideális": hajnal, jóleső fürdés a folyóban, a lovak isznak-legelnek, a legények frustokolnak. A feszültség bőrön érezhető megjelenése inkább csak a vihar egyre elkerülhetetlenebb közeledésében szimbolizálódik, a bénító hőség, a pattanásig „táguló" levegő, az ítéletet meghozó „vakvihar" leírásával.

Tehát nem *regényről* van itt szó, jobban illenék rá a *dráma, drámai szituáció* műfajmegjelölés. Ez a tény viszont már kötelező megformálási föladatokat követel.

Másik alappillérnek érzem a szélsőségesség egyidejű meglétét: a szabadságharcban hatalmas hadsereg — itt egyetlen század; Szenczy Kolos — aki mindenét áldozta volna a győzelemért, és öngyilkos lesz; Bozóky hadnagy örökkön torzót sejtető alakja, vagy Borgói Tamásé, aki tehetetlenségében valószerűtlen reményt kohol. De — mint említettem — a szereplő időjárás is ezt ötvözi szimbólumba.

Arról szándékkal nem szólok, hogy miként „váltja meg önmagát" Borgói — ahhoz az egész művet kéne elmesélnem. Viszont szólni akarok ennek a föladatnak a sikerességéről, illetőleg eredményéről. Jó regény — tiszta, világos, megbonthatatlan. Főként a szerkezeti fölépítés természetadta összeforrottsága tartja erős kézben a mondanivalót. Az ötlet, ti., hogy összbenyomású képet adni egy nagy sorsfordulóról úgy, hogy a közismert tények ne befolyásoljanak — illetve az egész szabadságharc valósága (a „totum") hogyan jelenítődik meg egy század harcok utáni reménytelen, tehetetlen hányódásában (a „pars"-ban) —, szerencsésen oldódott meg a regényben. A lélekábrázolás, a feszültségfokozás stádiumai világosak — néha szinte túlon-túl is, majdnemhogy receptszerűek itt-ott. Azt a rutint sejteni az írásból — hogy az írónak „nem ez az első írása", de az sajnos kitűnik, hogy még „egy sora sem jelent meg nyomtatásban" — azaz, kellő mértékben nem ismeri objektívan az írás önállóságát, öntörvényét. Persze ez mind szépséghibákban bukkan csak föl.

Általában az írás egyik legnagyobb erénye — ítéletem szerint — a *hitelesség,* úgy mint ember-, történelem-, társadalom- és népismeret. De az írás nem csupán *hiteles,* hanem *valószerű* is — azaz általános, aktualizálható, mégsem olcsó parabolatörténet. Föladattal útnak indított történelmi regény — méghozzá jó regény, akkor is, ha kifogásaimat kénytelen-kelletlen el kell mondanom. (Mindenesetre nagy mű lehetőségét érzem benne — kár, hogy már nem lehet rajta dolgozni.)

A hibák jelenlétét bizonyos túlbuzgóságban vélem fölfedezni. Nem súlyos probléma ez, de szembeszállt-bogár bosszúságú nüansz. A fülszöveg „kiérlelt stílusművészt" propagál — ez igaz is annyiban, hogy ennek minden biztató nyoma megvan a könyvben. A stílus valóban tiszta, szűkszavú, lényeget mutatni akaró, valamelyest filmszerű (ez utóbbit nem mindig éreztem egyetlen, legjobb megoldásnak). De sok helyütt lel az ember túlírtságot. magyarázást vagy akaratlanul ferdült „eredetiséget", ami az egyéni stílus kialakításakor az erőltetettség kérdőjelezhető hasznát eredményezte csupán. Általában jelzők egymást kiegészítő halmozásakor vagy jelző határozóval megerősített kapcsolatakor, illetve szinonim fogalmak hellyel-közzel nem megfelelő alkalmazásakor érezni ezt a túlírtságot. S talán nem ártott **volna, ha** még fegyelmezettebb, „szűkebb" lett volna a terjedelem.

Összefoglalón: jó könyv, jó regény — szépséghibákkal. A második mű — bízom benne — kétséget kizáróan bizonyítani fog. *(Magvető Könyvkiadó 1970.)*

ÖRDÖGH SZILVESZTER

VERS

BIHARI SÁNDOR: MINDEN NAP ÉLNI

„Minden nap élni", fölébredni s közben az emberi evidenciákat verstémává avatni: lehet költői modorosság, banalitás, lehet a realitások előtti alázat, és lehet az igényes ábrázolás feladata. Bihari Sándor diáriumköltészetében tulajdonképpen ezek a hajlamok és törekvések mind kapnak egy-egy hangot vagy árnyalatot. A születés és halál közötti esetlegességeket körülveszi szemlélődéssel, a párhuzamokra-ellentétekre fogékony alkat reflexióival: „Micsoda szerencse, nem-szerencse — szeszélye lett törvényszerű —, hogy ideszülettem, ebbe — az időbe, mely veled lett drága és keserű?" *(Magyarországi futamok).* Majd ugyanaz a gondolat, az ismétléssel is jellemezve szerzőjét: „Véletlenül költő és véletlenül magyar, — de mégis törvényszerint így — tiéd, amit a közhely-mindenség s az agy kavar — a bölcsőtől a sírig."

Nyugodt meditációval értelmezni akarja a kinti-benti történéseket és a jelenségekből kiolvasható tanulságot önmaga szándékaival egyeztetni: „A mértéktelen örömök kora után — lejárt a mértéktelen szomorúságé. — Készül a délből a délután —, magányosan, kitartón, míg az árnyék — fényesedni kezd s jégcsap-fehérségű lesz a *halánték.*"

Ha a fölmutatás aktusát elégtelennek érzi, tágabban fogalmaz. Ilyenkor hosszabb lesz a vers, mint valóságos tartalma: *A hegy, a szél, a ragyogás, Száz sor a megváltásról.* Élete térképén külön földrész a szerelem, amely „szikrázó csonttal" hajlik „torkig jégben álló" életéhez. Bihari Sándor azt a magunk szerelméből kinövő, ambivalens érzelmet írja le sokfelől közelítve, amelyben győzni se, elbukni se lehet, csak viselni próbáltatásait, ünnepelni fogyhatatlan csodáit, himnuszt énekelni hozzá, aki által végbemegy az önkiteljesítés mindig-új szertartása: *Ítélet, Magdolna, A számlák.*

A költő spektrumának kitágítását a látványosabb kozmikus összefüggések álmetafizikai irányába kissé szándékoltnak, erőltetetten teljességre törekvőnek érezzük. Célba venni azt, „amiért aki élt, már néhányszor belepusztult" — ez sem hálás költői

program. Pallérozottságára jellemző viszont, hogy pátosza ezekben a megcélzott, igénybejelentő témákban általában visszafogott; gondja van rá, hogy a magasrendű tartalom közvetítését ne zavarja az individuum nyomatékos jelenléte.

A fonák vagy békítő öniróniának is szentel egy kis huszadik századi műgondot: „Híg napfény cirógatja ezt a verset — s hegyi házam, a borosüveg — köré patinás leveleket hord — a lengő szél, béke van, béke van, — az őszt se bánthatom, mert láthatóan — nagy gondja, hogy e vers minden sora — belebotoljék valamibe, mi által — joggal költőinek nevezhető" *(Alkalmi őszi vers).*

Szája valaha „romantikától volt sebes", de aki kinevezte följebbvalójának a reményt, elveszítheti-e magát végleg? A tapasztalás ikertestvére a bánat, így az öröm tartósítása csak a *Boldog kéz*-zel kísérelhető, amilyen *Az ő keze,* anyjáé volt, mely a halálon is áttetszik és fölfogja a zuhanót; a költő hátra se fordul, de hallja anyja fejfájának felkiáltójelként kiabáló intelmét és aszerint cselekszik: „két kezem, mint a krumpliföldbe, az űrbe markol, — már egészen áttetsző és kérges a daltól" *(Litánia).*

Emeltebb tárgyain is többnyire az „észjártató, tényrendező" szándék uralkodik. Kötete ötvenhat verse mintha azt sugalmazná: nem kell meghökkenteni, elkápráztatni sem, csak érthetőbbé és ezáltal elfogadhatóvá tenni a lét jelenségeit, homály és titokzatosság nélkül megkeresni és közvetíteni a törvényszerűt. *(Magvető Könyvkiadó 1970.)*

NIKLAI ÁDÁM: SZERETŐK

Alapállása hangsúlyozottan közéleti. Vonzzák a monumentális történések. Antik mintára, mai kontextusban, kórusra és szólóra írott *Rapszódia két hangra* c. drámai dialógusa a tizenkilences forradalmat és tanulságait foglalja össze. A téma kínálta lehetőség mindegyikét, az aktuális epikumot és kultúrhistóriát kupolaszerűen építi *Egy buddhista lány halálára* c. versébe. Kitünteti a leíró módszert. Nem a feszültségteremtést, hanem a világmagyarázat és az intelem továbbadását ítéli fontosnak: *Rembrandt, anno 1642, Férfiakhoz szól, Szerda.*

Látványtalan pillanatokat is bensőségesen megörökítő költő Niklai: az őrház, távíróoszlopok, vasúti talpfák fölé kiterülő csöndé *(Vers egy őrház mellől).* A közrendű fölravatalozott némaságát hét hasonlattal, hét szituációval érzékelteti, ezek mindegyikében sokadalom előtt jelenik meg a magánember, mint egy nyilvános aktus főszereplője vagy részese: *Szertartás.* Láthatatlan és hangos tragédiákra egyként nyitva tartott szem és szív, készenléti állapot az átélésre — ihlete egyik forrása. Közérzetét az önmaga iránti részvéttel is edzi. Mint Bihari Sándornak, neki is visszatérő gondja a vers funkciója, létjogának széles körű tudatosítása, formailag önmaga meggyőzését célzón, lényegileg az olvasó „rábeszélését". A nehéz életűek, a közönyösek asztalára szánja versét, ajándéknak, hozzájárulásnak életükhöz, bár tudja: éppen ez a réteg kapcsolható legkevésbé a vers áramkörébe. Közhasznú eszközök egymás mellé illesztésével is szívesen szerkeszt. E módszer egyik eklatáns példája a tartalmánál nem több *Naplójegyzet.* Két roskatag öregasszony ügyetlenkedik a „lomha lapáttal", a költő ablak mögötti védettségben meditál, míg azok terelik a havat:

Lusta vagyok? Sose voltam! Tán közönyös? No, az aztán
éppen nem. Csak — igen! még mindig nincsen az egyik
emberhez testvéri közelben a másik; olyan sok
ósdi szokás köt még és életforma-különbség —
lám, míg itt tűnődöm, a két öregasszony a munkát
félbeszakítja. A déli harangszó bronz-hava hull most —
ballag a két megfáradt, hónuk alatt a lapáttal.
Látom-e őket még? S ez a vers mentségem-e nékem?

E metrumokba kalapált vers fárasztóan vonszolódik a végkifejletig. Klasszikusokon iskolázott versépítő kedvvel mutatja be az ágat, mely „kimondta kis rügyeit", „Madarakat kiáltott szét", majd a vak ember támaszaként, fekete gumival a végén „kezet virágzik". A költő fölösleget is illeszt mellé: „Most szebb!" Néha szándékosan kerüli a megmerevedett formákat, máskor, mondandójától függetlenül is, kihívóan vállalja. Új kötetében minden vershelyzetre és formára akad példa: szabad és prózaversre, impresszionisztikus magánbeszédre, még verssé tördelt, majdnem tárca jellegű színes pillanatképre is. A Nyugat-nemzedék gondolati líráját folytatja a *Virrasztó, Diárium, Feleségemnek, Szonett a trambulin tövében.* Mestereként elsőnek Illyés említhető, de szép *Sírvers*-ében Shelley híres *Dal*-ának hangulata szökken föl, bár tematikai azonosság nem észlelhető. Az ábrázolás emlékezetes pillanataiban a versen átlengő fájdalomtöbblet a nagy lélegzetvételnek nyit kaput. Hangulatában és kifejezőeszközeiben a korszerűnek minősülő versigény is kielégülhet: *Hasonlat, Zajt!, Monoszkóp, Teendő, Például, Néha, Dimenziók.* Szeretné a nyomor érzelmi következményeit, szenvedéseit kiegyenlíteni, és szégyenkezik, mert csak verseit „farigcsálja". Az aktuális világesemények átélésére való hajlam — és kommentálásuk — ihlete másik főforrása.

Szótára konvencionálisabb, mint előző kötetében, költői attitűdje puritánabb, a nekifeszülés íve új kötete első felében alacsonyabb. Több a tematikus, tartalmilag kivonatolható vers, az elragadtatás torkot szorító pillanatai ritkábbak. Világképe, hanghordozása, rezignáción is átsütő morális indulata mégis kialakult karaktert láttat. Műveltség és illetékességtudat, mesterségbeli jártasság, kimunkált versbeszéd, kollokviális témakibontás (gyakran a köznyelvi stílusrétegek indokolatlan túladagolása), elérzékenyült (olykor a romantika pozíciójába szorult) pátosz is jellemzi. A klasszikus vershagyományokat prolongáló darabok számaránya körülbelül fele a gyűjteménynek; ezek átforrósult retorikája dobogón mozgósító erejű lehet. *(Szépirodalmi Könyvkiadó 1970.)*

SERFŐZŐ SIMON: NINCSEN NYUGALOM

Ösztönös költő, a csönd költője. Kötetnyitó versében fejlett tudatossággal regisztrálja besötétedését az „alászálló alkonyatokkal", virrasztásait szeme világánál, vereségei „időjárásában lecsupaszodását a gallyakhoz", míg kényszerű rádöbbenéseiből törvényt fogalmazhat, a jelenségek mögötti értelmet neki magának kell kibogoznia, létezése törvényeit fölfedeznie, megszerkesztenie: „Ráismerni bogárra, fényre — a csöndet meghallani. — Az ott a Nap, emitt a béke. — Nem szabad bántani" — mondja halkan. Gyermeki áhítat és rácsodálkozás, és a megbizonyosodást segítő kételkedés ösztönzi a tárgyi világ leltározására. A legtöbbet idézett helyszín a tanya: szeleiben mozduló vagy elhúzó eseményfejezetei mögé húzódva kivetítheti belső világát; a messziről nézhető gyerekkor száll, mint egy porszem, növekszik, „házat lehetne építeni rá, ültetni fát", egyre mitikusabb, éppen tárgyi realitásai miatt, valamit át kellene emelni belőle, megjavítani az „eltévedt madarak iránytűjét", idementeni a visszahódíthatatlan szelídség régvolt alkalmait. De fölnevelték a szerszámok, gödörnek süllyedt a lélek, magára hagyta a világ „beszorított az idő egészen" — mondja —, nem tulajdona senkinek, gazdátlanságában csak védekezik „ajtóval, fedéllel, szuronyos puskával vigyáz" önmagára. Az *Eső*-ben „Eszméink az égen fényesednek, ám lent a tapasztalat". Megfogyatkozásainak tragikus katalógusköltészetét gyerekrajzokat idéző könnyedséggel, de távlatba helyező nyugalommal vési föl: „... nyomorúságom szagolom, összehúzódom az üdvaron bujkáló kővel, szánalmasnak látszom, elferdülök a gallyal, a gondot gondtalanná szégyenítőktől lesoványodok, a tisztességesek káromlóitól megüttetek... mennyezetem már megaláz, magasságának fölényével".

Visszaszorított lélegzettel vár a majdan érkezőre, aki hangjával „fölhangosíthatja ezt a házat... ne higgye megszomorodottnak", mégha földhöz ütődött madárhoz hasonlatos is leáldoztatásában, mégha boldog se akar lenni, ne sejtse kipusztíthatónak, hiszen érte védi magát... *(Ahová eljöhet).* Lázadása nem hangos, világnézeti harsog-

nivalói sincsenek, de a versek hátterében munkáló változtatásigény állandó; belenyugvása nem kényszerű hozzátörődés adottnak látszó sorsához, inkább a tudomásulvétel felszínre gesztustalan, de mélyében a meg nem szűnő zaklatottság állapotát visszahangoztató mélyvilág nyugtalanító számvetése, azé, aki a letaroltatás csöndjében a „magányhoz csúnyul", virág nem vidítja, és neki se visz, aki *Idegen arc*-ot lát, mikor (a költő) karjába, „mintha hideg tóba jönne...".

Serfőző a néma önvizsgálat folyamatát közvetíti, jelzi, hogy ez a tortúra falak között megy teljesedésbe, az emlékezet mégis úgy rögzítette, mintha szabad ég alatt élné férfikorát is, ahonnan gyerekkorára mint messzibe süllyedt, de valamikor megszakítatlannak remélt ünnepségre pillantana vissza. Szertartása már-már kultikus áhítattal idézett kellékei: ásó, kapa, a tanya fölé kifeszülő napos vagy fergeteges égbolt, háta mögött a szélverte fák, folyamatosan hallatszó madárszárnysuhogás, verébricsaj; ezután elkövetkezik a szerelem zöld ideje, az pipaccsal, gallyakkal „tolakodik az éghez". Serfőző is ég fele nyújtózik, és nem haza vágyik, hanem el; esze parancsára kimenne a tájból, de az nem ereszti, holott „lábam alatt válok rommá, árnyékkal húzódzkodok össze. Föl kellene gyúlnom a világgal! Jaj annak, kinek szívében nincs szándék, csak alázat". Ő tehát marad, fegyvertelenül vonul át szűkösre méretezett lehetőségei világán, belső kiterjedése tágulásával vigasztalja magát és keze vasszerszámával, mely örökségül marad az utánajövőknek. Elvágyódása csak néha csap magasra. Eszköztárát kötete egészében a természetből kölcsönzi. A megőrzött gyermekáhítat ökörnyálként, alig láthatóan úszik férfikora fölött. Versbeli énje a valóságoshoz mindig közel áll, bajait egy hangyára testálná, „tájékát elkerülte az idő", észre se vette őt. Mi maradt, „ha mégis megtévedne az ember?" a szerszámok, a fejsze, mely „a dolgokról szól".

A hagyományos versformákat nem kultiválja. Áttetsző, artisztikus tónusát disztelen, érdes disszonanciákkal ellenpontozza; csak a belső dallamra látszik figyelni, irtózik a tiszta rímtől, egyívű dallamvezetéstől. A XX. századi zene szerkesztésköveteléményeit igyekszik (a könyv kétharmadában sikerül is!) megvalósítani. A kassáki, weöresi hatást szerencsésen hasonlította sajátjává. Érzésárnyalatait, apró benyomásait, világnézete kivetítését mindig a „cselekvő" növény- és állatvegetációra bízta. Robotoló élőlényei az alvilágnak: tetűk, rovarok „rombolnak, zabálnak" a záróversben, ahol az ember megint csak szerszámmal műveli tovább a világot, mert van-e más lehetősége? Serfőző akkor is költő, ha rossz verset ír, mert: mintha életformája lenne a versbe áttett létezésforma és nem program. A válogatás kifogástalan. *(Szépirodalmi Könyvkiadó 1970.)*

SOLYMOS IDA

MINDENNAP FORRADALOM

NYERGES ANDRÁS: VALAKI GYŐZÖTT; SIMOR ANDRÁS: PARTIZÁNERDŐ

Két verseskönyv kevesebb okkal is egymás mellé kerülhetne. Nyerges és Simor alkotói elkötelezettsége egyaránt hangsúlyozottan közéleti. Személyes tapasztalataik, sorsuk kiszabta élményeik ugyanúgy érvül szolgálhatnak e párhuzamba állításra, mint a figyelem, amelyet új köteteikkel keltettek.

Nyerges András biztató sikerrel valósítja meg célkitűzését, hogy az általános, a felszínes helyett nemcsak a hétköznapok fogható, hanem égető dolgaival viaskodjon. „Hát hogyan készülsz fel, / ha már szavaid is / megzavart csapatokként / hátrálva menekülnek" — kérdez a kötetnyitó vers. E sorok a felismerés melegében, heurisztikus szenvedéllyel mondják ki költői hitvallását: őszintén, nyíltan, pontosan fel-

tárni napjaink fő igazságát ma már inkább művészi tisztességesség, semmint bátorság kérdése.

A kötet nem tematikus elrendezésű. A dialektikus szemlélet természetesebb rendszert kíván meg. A rendszerező elv az alkotó ember világlátása, a művészi magatartás vezérfonala; jelen esetben a szocializmus kibontakoztatása, a forradalmárakarat. Ez fűti sokszor félelmetessé a költő iróniáját.

Milyen témák férnek hát bele Nyerges András művészi világlátásába? Ami csak a ma gondolkodó emberének fontos és izgalmas. Vietnamtól Dél-Amerikáig ér tekintete a térben, az időben is addig, amíg megérthet valami lényegest a történelemből, hogy vele jobban bevilágítsa napjainkat. Az *Átmeneti himnusz*-ban ügyes válogatással rakja egymás mellé az utóbbi egy évszázad magyar közhelyeit, hogy bizonyítsa, mennyi förtelemben megfürödtünk. De nemcsak a miénket, Európa szégyenét is célba veszi e gyilkos gúny. A *Quod erat demonstrandum* többet mond München lényegéről, mint akárhány történelemkönyv. E témakörhöz kapcsolódik az elütő hangnemű *Lenin 1907* című szonett. Az évszámon a hangsúly! Az első orosz polgári demokratikus forradalom bukása már tény. S „most nő fel forradalmi élcsapattá / Leninnel egy maroknyi bolsevik". A történelmileg meghaladott, helyre rakható dolgokkal — azt lehetne hinni — könnyű bánni, s hadakozni is könnyű. Ám ugyanez a harci kedv kikezd tabu életformákat, helyre tesz eleven tévedéseket (*Torzók*).

A költő iróniája mindig hozzásimul a tárgyhoz. Nyilván ez a fölös erőfeszítéstől való mentesség (melynek reprezentánsa a kötetben *Az emberiség szempontjából* is), ez a mérték adja lírai énjének különös jelenlétét a versekben. Gyakran ír harmadik személyben önmagáról, vagy jelképes történeteket mesél, s a játék értelme egyszer csak kiderül, robban egy jól időzített, váratlan villanásban (*Vízben, Energia, Kísérlet, Krimi*). E költemények ihletője nagyrészt a modern nagyváros emberének magánya, sőt az egyénnek a milliárdokra duzzadt emberiséghez viszonyított magánya. Mégsem tekinti alkalomnak az individuális türelmetlenségre, hanem arra a különös feladatra vállalkozik a költő, hogy torzítás nélkül megmérje önmagát a világban, s eközben mérje föl emberi felelősségét, az egyéni felelősséget általában is felmutatva. Ebben áll a kötet elsősorban említendő érdeme. A *Szociológia* vagy a *Tiszta lappal* a verseknek éppen az ilyen szemléletből fakadó művészi rangosság biztosít eszmei rangot is. Hiszen a társadalom ügyeskedő vámszedőiről, a türelmetlen ifjúságról lényegest mondani, jót, igazat írni nem fontosabb, mint az alkoholizmusról — éppen Magyarországon. A *Kocsma* hatásában mégis elmarad az előbbiektől, nyilván azért, mert nem vibrál benne oly természetesen az a fintor, amely amazoknak a varázsát adja. Új kötete nyelvében is figyelemre méltó. Kifejezőeszközei kiváltképp a kötet második felében válnak pontos foglalatává mondanivalójának.

Simor András harmadik kötete érlelődő költőt reprezentál. Számára minden történés természetes abban az értelemben, hogy adott. Nem azt keresi, miért van valami, hanem azt, hogy jó-e. Ebből a szemléletből származik alkotói vértezete, efféle természetességgel méri önmagát és tetteit a világhoz, biztosítva lírája pátosztalanságát s erejét.

Költészete magától értetődően közéleti. A kötetnyitó *Nap ne süss fel* című költeménye utalásaiból Vietnam jut eszünkbe, noha név szerint nincs egyetlen ország sem említve. Ezért marad különös erénye a versnek, hogy a földkerekség valamennyi fekélyére képes utalni a mai ember világnyira tágult tájékozottságának gondjait hordva magában. Az internacionalizmus itt már nem definícióként, hanem működő eszmeként van jelen. Innen indulva tárul elénk a *Partizánerdő* egészének eszmeisége. Önmagában szokatlan, hogy Budapesthez művészi hőfokban mérve is ily közel essenek Szerbia, Spanyolország, Vietnam vagy Bolívia hegyei. Kötetében igen sok név zsúfolódik egymás mellé Radovan Zogovićtól Ernesto Che Guevaráig. Simor Andrásnál ez természetes, ugyanis a költő életérzése példáiul választja e forradalmárokat. A tárgykörbe sorolható versei közül a siratóénekek megrendítő egyszerűségével emelkednek ki a *Guillermo Lobatón Milles*-ről, a *Javier Heraud*-ról

írottak. Eszmei vitából növekszik több szólamú szép vallomássá a *Fegyvert, rosszkedvet, követ, haragot* című, harcosan szocialista költeménye. Vallomásra, önmegmérésre többször is sikerrel használja föl az efféle témát *(Változat egy Radovan Zogović-versre)*, s a méltán kötetcímmé emelt vers is ide tartozik, a *Partizánerdő:* „partizánerdő, nyilak, bambuszkarók, karabélyok erdeje — erdőm! / járható út a kor dzsungelében, puskagolyók útja — utam!

Amilyen otthonossággal figyel Simor a világban zajló eseményekre, csak természetes, hogy környezetéből eredő élményei is felbukkannak költészetében. Érdekes azonban, hogy a két tárgykör elkülönítésére a hangnem kétfélesége kínálkozik a legbiztosabb egyedi módszerül. Tudniillik az együttérző csodálat hangja hirtelen gúnyossá, szatirikussá lesz. Ez azzal van összefüggésben, hogy mai életünkre, közérzetünkre térve szinte kizárólag a negatív jelenségeket veszi célba. Mégsem borítja fel az egyensúlyt Simor alkotói világában ez a tény. Mert gondoljuk csak el, ha épp fordítva volna! A számonkérés olykor csak alig bicsaklik gúnnyá *(Aggodalom)*, olykor pedig, mint az öntudatlan ünneplők lelketlenségét a lírában, újszerű utánmondással ostorozó *Évforduló*-ban találóan gyilkos szatírát teremt. Egyaránt kellő biztonsággal használja a klasszikus epigrammát és állatmesét, vagy az újabb keletű songot. De előfordul, hogy sírverset vagy népi rigmust idomít könnyedén a gúny éles kifejezőeszközévé. Ötletességével kiemelkedik *Song a hajdani árulóról* című szatírája, amelyben szenvedélyesen ítéli el az osztályáruló példáján a gyávaságot. Erejében ehhez mérhető az álforradalmár ügyeskedőt bemutató *Portré, A borbély,* mint korunk egyik nyárspolgártípusának találó gúnyrajza, vagy a szomorúságával is fojtogató *Tragédia.*

A költő magába nézésének legőszintébb lírai pillanataiban átcsap azért a komoly, sőt a meghatott hangnembe is. Itt elsősorban *A csönd is szólhat* című verse említendő. Vele záródik Simor költői kitárulkozásának áramköre. *A pusztában* világölelő indulatával mintha kívül esnék ezen, különösen, ha *Az eladó és a részeggel* mérjük össze, amely sokkal inkább sajátja. *(Szépirodalmi,* illetve *Magvető Könyvkiadó 1970.)*

LOVRITY ENDRE

KALÁSZ LÁSZLÓ: PARTTÓL PARTIG

Amikor 1967-ben megjelent Kalász László első kötete *(Szánj meg idő)*, a költő már „teljes fegyverzetben" lépett az olvasók elé. Szalonnai elvonultságában egy sajátos élménykör ihletésében alakította ki egyéni, össze nem téveszthető versmodorát. Mondanivalója azért becses, mert valóban a táj szólal meg benne, a borsodi domboldalak, bányatelepülések életteli lüktetése. Kalász László tudatosan vállalja ezt a tájat, a táj magáénak érzi a költőt. Eleve más ez a „tájköltészet" azonban, mint volt — mondjuk — Tompa Mihályé. Az analógia önkényes és csak arra jó, hogy Kalász László intellektualizmusát, verseinek feszültségét kiemelhessük. Nem „szelíd" költő Kalász László. Verseinek feszültsége éppen a táj „szelídségének" és a költő belső indulatainak a konfliktusából fakad. A költő amikor mozdulatlanul szemléli a tájat, vagy éppen a hegy oldalait, erdeit járja be, bensejében végigéli a „kinti" világ ellentmondásait, és ezt vetíti vissza a tájra. Milyen ellentmondásokat érzékel? Mindenekelőtt a gyermek- és kamaszkor vágyainak, tiszta eszményképeinek és a valóság kontrasztjait. Valami mást várt: tisztábbat, egyértelműbbet, egy iramodással elérhetőbbet. *Ezt* nem kapta meg az élettől. S ez kap hangot most kicsit kiábrándultan, fanyaron, rekedtesen a második kötetben: a *valóságé,* ahogyan a felnőtt látja.

Szépen fogalmazza meg ars poeticáját *Végtelen rét havában* c. versében:

No beste kölyke
Córingáló lass dologhoz
önnön-fényű mást világíts
aranymarkú másnak is szórj
mókuskedvű bút nevettes
fennlovagló szállj apádhoz,
gyémántszemű nézz magadból
napjaidból lass jövőnkbe

Úgy marad hű a nehéz sorsú apa emlékéhez, az ifjúkor eszményeihez, hogy most is a kétkezi munkásokért, azok helyett, azok nevében beszél. De Kalász Lászlónak nem kenyere a „direkt" beszéd. Mondanivalója, indulatai áttételesen kapnak hangot. Eszköze a kép. Ez mindig természeti nála. Kedvencei a felhők, az ég *(Megdől az ég, Hull az égből, Az égen)*, az évszakok, napszakok *(Szirom-szín hajnal, Hajnal, Délben, A nappal nyakán kés, Nyár)*. A kijelentő versmondatok a táj képei után a meglepetés erejével hatnak a csattanók. Különösen emlékezetesek azok a versei, amelyeket a gondolkodó, tépelődő ember indulata hevít át. Különösen az öndicsérő pöffeszkedés, a hazug fontoskodás és ostobaság szítja fel dühét *(Nagyranőtt, Szarvuk hegyével, Akkor Krisztus, Minden szamár, Itt ülsz, Harcolt ő, Levágják alattunk)*, csak itt-ott oldódik fel a keserűség egy-egy derűsebb színfoltban. Menekülés a szerelem is, pihenő, erőgyűjtés, felejtés. *(A tányérok, Ledobom ruhámat)*.

Ha van kifogásolnivalónk a kötettel szemben: az a ciklusok beosztása. Nem szerencsések, indokolatlanul tagolják, széttördelik a kötetet. *(Magvető Könyvkiadó 1970.)*

HORPÁCSI SÁNDOR

KÁLDI JÁNOS: A VILÁGÍTÓ KAPANYÉL

A költő az otthoni kamrában téblábolva, ráakad halott édesanyja rozsdás kapájára, melynek egyszerre kigyúl a nyele:

Csak álltam ott
és néztem sokáig a sugárzó kapanyelet.
Valójában csúnya volt, görbe és kopott.
Fölvettem és megcsókoltam,
ahol legvakítóbban világított.

A kötet címadó versének utolsó szakasza ez, tehát a versben ábrázolt költői érzelemnek az a forrpontja, ahol a művészi hatást illetően minden vesszó sorsdöntő lehet. Az a forrpont, ahol a költő művészi ökonómiából is vizsgázik, ha ugyan nem elsősorban abból. Ezért zavar oly különösen a harmadik sor „valójában"-ja: ez a talán kellően meg nem fontolt szó egyszerre feloldja a vers drámaiságát, megsemmisíti a felfokozott érzelemintenzitást. Hisz a rozsdás kapáról minden versolvasó tudja, hogy a nyele *valójában* csúnya, görbe, kopott. Káldi költői ereje épp abban rejlik, hogy elhiteti a rozsdás kapáról, hogy ott, „ahol ő fogta, az Édes", tündöklő fénnyel világít a nyele. Ez a leírt „valójában" azonban kijózanít, lefokozza a költői látomást: könnyű érzelgősségbe fordul a kapanyelet megcsókoló költő gesztusa.

Ez az egy példa rámutat Káldi verseinek legfőbb buktatójára: az érzelem újra és újra érzelgősségbe csúszik át — a kellő tömörítés, művészi ökonómia híján. Pedig legszebb versei mégis az érzelmi hangütésűek, különösen amelyekben halott édesanyja emlékét idézi *(Otthoni feljegyzés, Tegnap, álmomban)*; van egy finom, fegyel-

mezett, lágy hangú meditatív költeménye, melyet *Anyai nagyszüleim képe alá* írt; s a kötetet néhány tájképbe fogalmazott fájdalmas sóhaj zárja (*Március, Téli hegyek közt*), ezekben felcsillan e meditatív-érzelmes líra biztató perspektívája is: az ábrázolt táj igazi metamorfózison megy át, hogy a költő lelkiállapotáról valljon.

S ezzel már szóltunk is Káldi János verseinek világáról: a dunántúli táj és a táj embere áll szívéhez közel. Őszinte nagyrabecsüléssel szól a kétkezi munkásokról, akik „megteremtik a végtelen-zokogású viharban is az értéktöbbletet", de őszintesége és egyszerűsége túlzó egyszerűsítésekbe csúszik, következtetései nemegyszer jelentéktelen, felszíni igazságokhoz vezetnek, s ezért patetikus gondolati-filozófáló alkotásai néha egyszerűen banálisak (*Válasz, Kérdező, A rendszeres kocsmázók asztalára*). Igazabban hangzik, ha a lelkében érő háláról és köszönetről vall (*A révfülöpi parton*) vagy ha — mint az *Egyszerű beszéd*-ben — a közösség, a társ keresését gyónja meg. (*Magvető—Jelenkor Könyvkiadó 1970.*)

P. A.

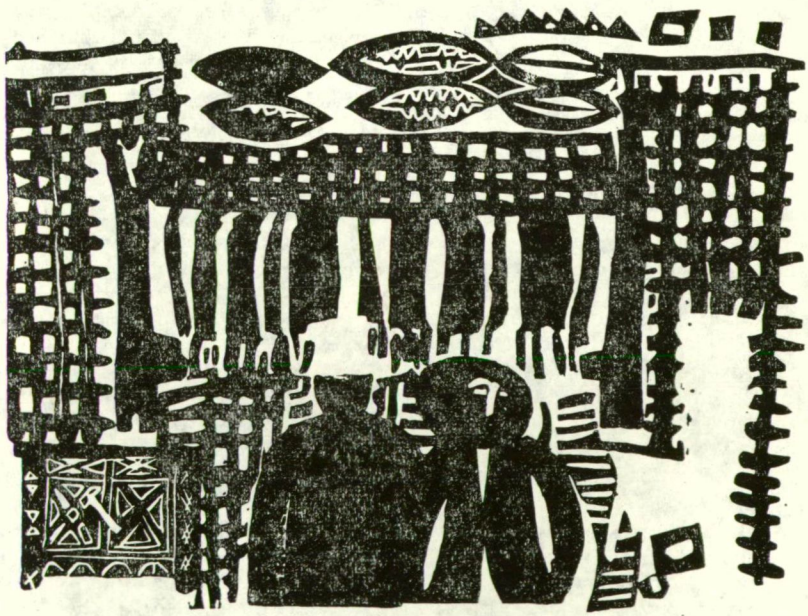

KOPACZ MÁRIA: HAVASI PÁR

SZEGEDI ÜNNEPI HETEK — 1970

ÖKRÖS LÁSZLÓ

RENDKÍVÜLI NYÁR

Utoljára halála előtt két héttel találkoztunk. A klinikán látogattam meg, de nem ágyban találtam: a folyosón cigarettázott. Nem látszott betegnek, hazafelé készülődött, a terveiről beszélt, mi mindent kell még csinálnia. Aztán haza is ment. De nagyon rövid időre: ismét be kellett szállítani a klinikára. Néhány nap múlva aztán megszólalt szerkesztőségi asztalomon a telefon. Horváth Mihály, a helyettese szólt át, hogy dr. Tari János, a szegedi szabadtéri igazgatója meghalt.

Tulajdonképpen gyászolni sem volt időnk. Jött az árvíz. Mi, szegediek, heteken át a folyót lestük, a tengerré vált sötét, hideg, fekete vizet, az ország a jelentéseket hallgatta. Nem tudtuk, lesz-e az idén szabadtéri; nem is igen érdekelt senkit. A szervezők járták ugyan az országot, szervezték, illetve szervezték volna a közönséget, de sehol sem álltak velük szóba. Nem kellettek a jegyek, még a korábban megváltottak sem, a szervezőirodára ezerszám küldték vissza őket.

Egy héttel az ünnepi hetek kezdete előtt, Budapestről hazafelé jövet, Dabas határában egy ostobán vakmerő Fiat szabálytalan előzése miatt felborult a szabadtéri Volgája. A sofőr lábát törte, Horváth Mihály igazgatóhelyettes, tényleges ügyintéző, a csigolyáját. Hat héten át súlyos gipszmellénybe és gipszsapkába öltözve, mozdíthatatlan nyakkal és fejjel dolgozott; úgy nézett ki, mint egy sebesült partizán a második világháborúból.

Végül mégiscsak megkezdődtek a dóm előtti játékok. Illetve kezdődtek volna, ha az eső el nem mossa mindjárt a nyitó előadás, a *Háry* premierjét. Aztán nem tudta megtartani egyetlen főpróbáját a novoszibirszki balett; az eső félbeszakította. Jött a harmadik premier, a *Trójai nők*. Az időjárás ezúttal kegyes volt: ezt az előadást nem mosta el az eső, csak egy órára szakította félbe. A következő bemutatót, a *Parasztbecsület* és a *Bajazzók* premierjét viszont szintén nem lehetett megtartani. A majdnem nyolc óráig, az előadás kezdetéig derült ég hirtelen elfeketedett és olyan égzengéses-villámlásos égiháború tört ki, amilyet még ez az idei megveszekedett nyár sem tudott sem addig, sem azután produkálni. Ennyi zűrzavart, mint az idén, egyetlen nyáron sem okozott az eső.

Mint a kísértetjárás, olyan valószerűtlen volt mindez. S bár a szabadtéri mozgásba lendült műszaki és művészeti apparátusa e kísértetjárás közben is kitűnően dolgozott — az előadások előkészítésében minimális zavart sem okozott ez a sok sorscsapás, sőt technikai rekordok születtek — ki tagadhatná, hogy mindez mégis nagyon kedvezőtlenül hatott nemcsak a lebonyolítás zavartalanságára, hanem a végeredményre is.

Időbe telt, amíg a szabadtéri összeszedte magát. Az idei esztendő nemcsak abban számít kivételesnek, hogy rendkívüli körülmények között készültünk rá, hanem abban is, hogy — minden más esztendőtől eltérően — határozottan és megkülönböztethetően két részre oszlott. Első fele — körülbelül az első két hét — hangulatában, atmoszférájában alig emlékeztetett a szegedi szabadtéri megszokott ünne-

pélyességére. Erre a két hétre esett egy tulajdonképpen majdnem érdektelen előadás és egy bukás; a nézők száma ekkor volt a legkisebb. A második két hétre aztán valahogyan normalizálódott a helyzet és a hangulat, s ha a produkciók művészi színvonala változatlanul hullámzó maradt is, ebben az időszakban már érezhető volt a szabadtéri sajátos atmoszférája, légköre. Végül az idei előadásokat 65 ezer ember nézte végig. Volt már a szabadtérinek rosszabb esztendeje is. 1964-ben mindössze 52 ezer jegy kelt el.

A játékok struktúrája idén is a hagyományos szerkezetet követte: egy népszerű daljáték, egy próza, egy balett, egy opera és egy népi együttes. Ezen a konstrukción sokat vitatkoztak. Eljött-e az ideje a változtatásnak, nem jött-e el? — most ne bonyolódjunk bele e messzire vezető kérdések tárgyalásába. Annyit azonban mégis megjegyezhetünk, hogy a szabadtéri struktúrája formai keret. Minden attól függ, milyen művek kerülnek a színpadra e szerkezetben. Az elmúlt 12 évben nagyon izgalmas előadások is születtek e konstrukcióban. Elég a csakugyan felejthetetlen *Turandot*-ra utalni. Nem a struktúra a legfontosabb tehát, praktikusabb az a két tapasztalat, amely a 12 szabadtéri évad előadásaiból összegezhető. Az egyik a művek kiválasztását, a másik a művek előadását szabályozza. E szerint csak olyan mű kerülhet a dóm elé, amely amellett, hogy nagy formátumú, monumentális, mondanivalójában mindenképp, esetleg megjelenésében is stb. bizonyos értelemben és módon újszerű. A *Háry* előadása annak idején kitűnő ötlet volt. Többszöri megismétlése már kevésbé. Az idei évadra aztán teljesen kifáradt a produkció. Érdektelenség, közömbösség vette körül. A nem is régi nagy siker, amelynek ismétlődését várták a felújítástól, elmaradt. Nem véletlenül, törvényszerűen maradt el; ezt kell tudomásul vennünk. S ezzel együtt azt is, hogy a művek színrehozatalában annak az állandó ismétlődésnek, amely a szabadtéri műsorait eddig jellemezte, a jövőben meg kell szűnnie. A nagyság és a monumentalitás mellett az újdonság varázsát, mint műsoralakító tényezőt kell számítani. Az újdonságot természetesen Dóm téri értelemben kell gondolnunk; itt az újdonság, ami még nem szerepelt a színpadon.

A sajátos előadás a másik hangsúlyozandó alapelv. Amióta újrakezdtük a szabadtérit, több mint egy évtized telt el. Százezrek nézték végig a dóm előtti előadásokat. Megszokták, hogy itt valami egészen más színházi stílussal találkoznak, mint a kőszínházban. A közönség ma már érti és érzi ezt a sajátos stílust, néha jobban, mint a kritikusok; gondoljunk a kitűnő *Trójai nők* nagy sikerére és néhány fanyalgó, értetlen kritikára. Ez a tapasztalt közönség természetesen azt is azonnal észreveszi, ha az előadás stílusa nincs szinkronban a Dóm tér követelte kifejezésmóddal. A novoszibirszki balett *Csipkerózsika* előadása végül is azért nem aratott sikert, mert a kitűnő szibériai táncosok nem ismerték fel, hogy itt nemcsak méretekről van szó, hogy a szegedi szabadtéri nemcsak abban különbözik a zárt kőszínházaktól, hogy nagyobb, hanem mindenekelőtt abban, hogy a stílusa, a kifejezésmódja, a fogalmazása, a nyelvrendszere más. A novoszibirszki *Csipkerózsika* szabályos kőszínházi előadás volt, illetve egyáltalán nem volt szabályos; az előadás második fele, azon a ponton túl, ahol az eső félbeszakította az egyetlen próbát, még mint kőszínházi előadás is gyengének bizonyult. A szabadtéri kitűnő világítási apparátusa mintha felmondta volna a szolgálatot: szürke, mindenféle értelemben színtelen jelenetek következtek. A kitűnően formált egyéni teljesítmények és a nagyszerű tánckar valósággal elveszett ebben a szürkeségben. A hatást nem a tánc színessége, hanem a színpad színtelensége határozta meg. A szabadtéri kezdeti korszakában, amikor még az itteni normák nem voltak ilyen világosak és határozottak, ez a rosszul transzponált produkció talán sikert arat. A kudarc azt az egyébként nem új tanulságot hangsúlyozza, hogy a szegedi szabadtéri „külön szakma", a színházcsinálás különös módja.

A szabadtérin a külföldi szólisták meghívásának nem a legjobb hagyománya alakult ki. Évente négy-öt külföldi művész szerepel a dóm előtt, s közreműködésüket majdnem mindig csalódás kíséri. A 12 év alatt elég sokan énekeltek már itt.

Hánynak a nevére emlékszünk? Csak néhányéra, a karcsú Margaret Tynesre, a vörös hajú Peter Glosopra. Ki tudná folytatni a sort? Nem sokan. A csalódás és az elfelejtés persze megint csak nem véletlen, s nem sznob nagyképűség és nem a szabadtéri közönségének rossz emlékezete az oka. A dóm előtt szereplő külföldi művészek jelentékeny többsége ugyanis nem a nemzetközi élvonalhoz, hanem inkább a derékhadhoz tartozott. Hasonló kvalitású művészeket határainkon belül is találhatunk. Van-e így értelme külföldi művészeket szerződtetni? Teljesíti-e a külföldiek közreműködése azt a funkciót, amit a közönség érthetően és jogosan vár, biztosítja-e a magasabb színvonalat, amiért az egész történik? Nem. Pedig a külföldiek szerepeltetésének ez adna értelmet. E tekintetben valóban strukturális változásra lenne szükség. S amiatt, hogy ebben a dologban nem az elhatározásoknak, hanem a pénznek van elsőrendű szerepe, azt a nagyon egyszerű gyakorlatot kellene követni a jövőben, hogy négy-öt közepes szólista helyett egyetlen élvonalbeli művészt szerződtessünk. Ha azt a pénzt, amit négy vagy öt közepes énekesnek fizetünk ki, esetleg kicsit megtoldva, egyetlen világnagyságnak szánnánk, talán sikerülne megnyerni ilyen művészeket is a szabadtéri ügyének.

Ha jól meggondoljuk, az idei operabemutató, a *Parasztbecsület* és a *Bajazzók* is ezért nem vált kiemelkedő produkcióvá. Pedig minden úgy indult, hogy a szabadtéri történetének legsikeresebb operaelőadását láthatjuk majd idén a dóm előtt. Amikor azonban meghallgattuk a külföldi énekeseket, nyilvánvalóvá vált, hogy a produkció minden értéke ellenére sem emelkedik a középszint fölé. A dóm előtti színpadon ugyanis nem elég a szép hang. Az énekesnek át kell fognia a teret, hangjának nemcsak egyszerűen szépnek, hanem nagy formátumúnak kell lennie, olyan értelemben, mint maguknak a műveknek; a szép hang elveszhet a Dóm tér körülményei között. Az idei külföldi énekesek hangjából ez a nagy formátum hiányzott — vigyázat: nem azonos ez a hangerővel! — még a román Ohanesian leginkább ide való hangjából is. Ha kőszínházban énekelnek, előadásuk biztosan sokkal nagyobb hatású. Erről magától értetődőleg a világnagyságok szerződtetésekor sem szabad megfeledkezni. Van olyan világsztár, akinek hangjából hiányzik ez a többlet, aki ezért a szabadtérin éppúgy csalódást keltene, mint a derékhad képviselői.

A csalódás, amelyről a *Parasztbecsület* és a *Bajazzók* előadása kapcsán beszéltünk, nem elsődleges tartalma volt a bemutatónak. Csak egy elképzelt és kívánt színvonalhoz, egy operai utópiához képest volt csalódás ez az előadás. A szabadtéri korábbi énekesi teljesítményeivel összevetve, a hatásban a jó középszint dominált. Azzal a többlettel együtt, amit Mikó András rendezése, Vaszy Viktor zenei vezetése és Varga Mátyás színpadképe jelentett. Mikónak az az ötlete, hogy a két művet a rendezés szempontjából egy műnek fogta fel, oly módon, hogy a *Parasztbecsület* cselekménye délelőtt, a *Bajazzók*-é este játszódik, ugyanazon a napon és ugyanabban a kisvárosban, olyan egységet és folyamatosságot teremtett, amely még a ténylegesen egy helyszínű operák előadásában is ritkán tapasztalható. Varga díszletei ennek az egységnek teremtettek eszményi színpadi keretet, Vaszy pedig az érzelmi terjengősség száműzésével járult hozzá a drámai folyamatosság kialakításához.

És az ünnepélyesség, a sokat bírált átlós felvonulások? — kérdezhetnék sokan. Nem uralták-e ezt az előadást is? Bizony uralták. Méghozzá nemcsak az átlós és ünnepélyesen lassú felvonulások, hanem olyan „külsőséges" látványosságok is, mint például a lovas kocsik bevonulása. Mit csináljunk ezekkel? Jogosultak-e a szegedi szabadtérin? Dürrenmatt mondja valahol — nem a szegedi szabadtériről, hanem az irodalmi színházról —, hogy az igazán jó színház filozófia és cirkusz vegyüléke. Mégis — tekintve, hogy Dürrenmatt nem közölte pontosan, mit ért cirkuszon —, ha azt az ünnepi menetet, amit Mikó a *Parasztbecsület*-ben rendelt el, mondjuk, a *Trójai nők*-ben láttuk volna, felemelnénk szavunkat. De romantikus operákban ezt a megoldást, a fogalmazásnak, a kifejezésnek ezt a rendszerét nemcsak kifogástalannak, hanem színvonalasnak és követendőnek tartjuk. Az ünnepélyes felvonulás eszköz, önmagában nem értékelhető, attól függ, hol, milyen körülmények között, milyen műben látjuk. A *Tragédiá*-ban, a *Hamlet*-ben, a *Trójai nők*-ben rossz lenne.

De nyilvánvalóan kitűnő lehet a *Turandot*-ban, az *Aidá*-ban és a *Parasztbecsület*-ben.

A Néphadsereg Művészegyüttesének vendégjátékában nem örültünk a Tóbiás című tánckomédiának. Nem „ünnepélyes, átlós felvonulásai" miatt, mert ilyen megoldásokat nem láttunk benne, hanem jelentéktelensége miatt. Alapos félreértés volt ezt a darabot a dóm előtt műsorra tűzni. Még kőszínházban is csalódást keltene, igazi helye a tábori színpad. Kár, hogy az együttes vezetői ezt nem ismerték fel. Az együttes bemutatkozásának első két része bőségesen kitöltötte a műsoridőt; a *Tóbiás* felesleges és szükségtelen ráadásnak bizonyult. Jól sikerült a néptánc-összeállítás, és ha színpadilag nem is teljesen megoldott, mint zenemű jelentékeny munka az ősbemutatóként előadott Szokolay-darab, a *Vitézi ének*.

Mindabból, amit eddig elmondtunk, végeredményben az derül ki, hogy az előadások színvonala váltakozó volt és legfeljebb a jó középszintet érte el. Szerencsére, az idei szabadtéri nemcsak ennyi volt. Láthattunk egy előadást, amelyik a Dóm téri színpad legnagyobb művészi és közönségsikereire emlékeztetett, láthattuk a Vámos László rendezte *Trójai nők*-et. Ez volt az idei nyár nagy produkciója, önmagában ezért is érdemes lett volna az idei játékokat megrendezni. Magáról az ismert drámáról nincs okunk külön szólni. A Sartre-féle átdolgozásról sem. Tudjuk róla, hogy mennyiségét tekintve minimális, de a mondanivaló szempontjából nagyon lényeges. Sartre fogalmazásában az eredeti görög történet mai üggyé, politikai üggyé vált, s Vámos rendezésének erénye, hogy ezt hangsúlyozta. De nem a legfőbb erénye; ez a dráma első olvasására nyilvánvaló. Vámos *Trójai nők* rendezésének az a jelentősége, hogy ezzel az előadással vált világossá: a *Hamlet* és a *Tragédia* szabadtéri rendezője új stílust, új nyelvrendszert teremtett a Dóm téri színpadon. A *Hamlet* még kísérletnek, próbálkozásnak tűnt, a *Tragédia* egyszeri telitalálatnak; ne tagadjuk: nem vettük észre a folyamatosságot. A *Trójai nők* kellett ahhoz, hogy ez a felismerés megszülessen.

Mi ennek a stílusnak a lényege? Végleges elszakadás a kőszínházak zárt dobozszínpadától. Amióta a dóm előtti színpad létezik, ennek az elszakadásnak a vágya mindig hajtotta a rendezőket. Nagyon sok szép megoldás és előadás született e törekvés eredményeképp. De az elszakadás mind a mai napig nem vált teljessé és véglegessé, azaz nem vált stílussá, nyelvrendszerré, fogalmazási apparátussá. A dobozszínpad ott kísértett a legtöbb szabadtéri előadásban. A három Vámos-rendezés teremtette meg ezt a — most már utánozható — új stílust. Ráadásul ez a fogalmazás kimondottan erre a térre való, ebbe a környezetbe illik. Más természeti adottságok között, mondjuk a fás-virágos Margitszigeten, biztosan veszítene sajátos hatásából. Ezt a hatást Vámos rendezéseinek látványelménye hangsúlyozza először. Geometriai díszletformáival, különleges, minden irányból érkező reflektorfényeivel külön világot teremt ez a rendezés a színpadon. Emlékszem a tavalyi *Tragédiá*-ra. Mi, nézők, mintha kihullottunk volna a világból, s mintha valahol a kozmoszban űrutasként néztük volna végig Madách *Tragédiá*-jának előadását. Ez a fogalmazás talán kissé felfokozott. De aki látta az előadást, tudja, a túlzás nem nagy. Vámos *Tragédiá*-jának világa csakugyan különleges hatású volt. Ilyen különleges volt a *Trójai nők* is, azzal a különbséggel persze, hogy itt a köznapi — költőien köznapi — realitás a mű anyagából következően érthetően nagyobb szerepet kapott magában a látványban is. Anélkül, hogy elveszett volna a lényeg, az, ami ebben a stílusban a legfontosabb, az általános hangsúlyozása. Vámos színpadán mindig élet-halálról van szó, az utolsó pillanatról, s a rendező furcsa módon nem a köznapi kiemelésével, hanem annak elfelejtésével, háttérbe szorításával és az általános hangsúlyozásával teszi ennek az élethalál-küzdelemnek a részesévé a nézőket. A színpadon világtörténelmi jelentőségű pillanatok zajlanak. Mi közünk hozzá? Az általános figyelmeztet rá. A szövegben görögökről beszélnek. De a ruhák már maiak, s az egész színpadi világ azt sugallja, hogy mindaz, ami a színpadon történik, nem görög ügy, nem görög

irodalomtörténet, nem is csak feketék és fehérek, barbárok és felvilágosultak dolga, hanem mindenkié.

Négy kitűnő művész kiemelkedő teljesítménye röpítette az előadást további magasságokba: Sulyok Mária megrendítő Hekabéja, Ruttkai Éva súlyos Kasszandrája, Latinovits Zoltán sokszínű Hírnöke és Ronyecz Mária tragikus Andromachéja.

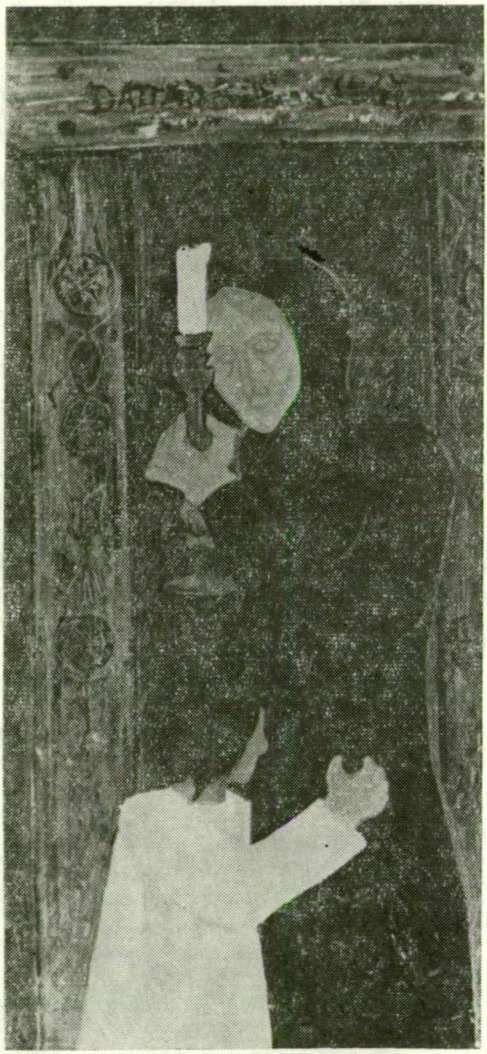

DOHNÁL TIBOR:
BAKONYI MADONNA

KIÁLLÍTÁSI NAPLÓ

A nyár Szegeden a kiállítások ideje: az ünnepi hetek alatt az idén is 13 kiállítás nyílt a városban, ebből 8 kulturális jellegű. Nyári kiállításaink fokozatosan sorakoztak fel a szabadtéri játékok mellé az elmúlt tíz év alatt, s az idei nyáron a kulturális kiállításokat összesen mintegy 62 000 látogató nézte meg.

SZEGEDI NYÁRI TÁRLAT

A nyári tárlat az idén második évtizedébe lépett. Az idei tárlat meghirdetése ugyanúgy indult, mint korábban: a rendező szervek a színház, a zene, tánc és irodalom ihlette képzőművészeti alkotásokat várt a művészektől. S mennyiben realizálódott a várakozás? A katalógus előszavában Rozványi Márta művészettörténész, a kiállítás rendezője azt írja: „... egyre több a zenélő-, mesélőkedv, és az elmélyült líra vagy a drámai feszültség a tárlat anyagában. A színek, formák, vonalak ritmusával muzsikálás, mesélés teszi igazán széppé, sokatmondóvá a képet, szobrot, grafikát. Ennek értése, igazolása mintha a szokottnál fokozottabban jelentkezne ezen az országos kiállításon."

Úgy érezzük, hogy a tárlat az idén is teljesítette feladatát. A bírálók, kritikusok általában az egységességet követelik, ez a tárlat viszont igen sokféle műfaj és kifejezési forma szempontjából. A korábbi kiállításokhoz viszonyítva az idén a kifejezési formák még jobban differenciálódnak. Ez a sokoldalúság a szegedi tárlatra éppúgy jellemző, mint a ma képzőművészetére. S mivel a kiállítók az ország legkülönbözőbb városaiból, korosztályaiból jönnek össze, mindez természetes. A szegedi tárlat éppen azért válhatott országos jelentőségű kiállítássá, mert kezdettől szereplői voltak az idősebb nagy mesterek, az erős középgeneráció és az ifjú, erőteljesen hangot adó tehetségek.

Műfaj szempontjából is változatos az anyag: 96 festmény, 63 grafika, 41 szobor, 37 érem és 14 egyéb műfajú (kerámia, tűzzománc, faintarzia, gobelin) mű került bemutatásra; összesen 137 művész 251 alkotása.

Meg kell még említeni, hogy a szegedi művészek igen színvonalas munkákkal jelentkeztek a kiállításon. 24 szegedi művész műveit láthattuk a kiállításon, s díjazottak közül is ketten: Papp György és Zombori László a szegedi alkotókat képviselik.

SZEGEDI MŰGYŰJTŐK KIÁLLÍTÁSA

Tavaly ősszel alakult meg a Bartók Művelődési Központban a Szegedi Műgyűjtők klubja mintegy 30 résztvevővel. A műgyűjtésnek Szegeden komoly múltja van. A századfordulón — Szelesi Zoltán kutatásai alapján tudjuk — a Zsótérok, Kárászok, Enyedi Lukács és Bach Bernát családja komoly műgyűjteménnyel rendelkezett. Anyagukból már 1917-ben kiállítást rendeztek, amelynek katalógusához Móra Ferenc írt előszót, s szavai ma is érvényesek: „A Műbarátok Körének első lépése nem lehetett más, mint összeszedni amink van, mind kihozni a napvilágra az elzárt családi szobák kincseit... A végső cél az, hogy Szeged egyéni arcába egy olyan vonást is belevigyünk, amelyet eddig a hiánya tett érezhetővé." Évtizedek óta nem volt kiállítás a szegedi műgyűjtők anyagából, pedig a mai szegedi gyűjtőknek is értékes anyaga van. Az új műgyűjtő klub első kiállítását az ünnepi hetek alatt rendezte meg a művelődési központban. A gazdag anyagból csak ízelítő bemutatkozás volt ez a kiállítás.

Időben a századfordulóval kezdődik a festészeti anyag. A nagy alföldi művészeket Tornyai, Koszta, Nagy István, Rudnay munkái képviselik. A sok régi szegedi művész — Nyilasy, Dinnyés, Szöri, Károlyi és Heller — mellett a ma alkotó sze-

gedi művészek: Dorogi Imre, Erdélyi Mihály és Vinkler László műveit láthattuk. A festészeti anyagból egy korai Derkovits-művet és egy Iványi-Grünwald-képet kell még kiemelni. A szobrászatot Medgyessy és Tápai Antal művei képviselik.

A következő alkalommal — úgy tervezik — a mai szegedi művészek magángyűjteményekben levő alkotásaival mutatkozik be a klub.

RITKASÁGOK KIÁLLÍTÁSA A SOMOGYI-KÖNYVTÁRBAN

Tavaly nyáron rendezte meg a könyvtár első ízben régi anyagának bemutatására szolgáló kiállítását. A törzsanyag a híres Somogyi-hagyaték. A kiállítás megnyitásán dr. Kovács Máté egyetemi tanár hangsúlyozta, hogy ilyen mennyiségű alapítvánnyal egyetlenegy könyvtár sem indult hazánkban, még a Széchényi-könyvtár sem.

A 43 000 kötetből az idén a barokk és a felvilágosodás anyagának egy része került kiállításra. A barokk anyagot La Fontaine, Molière műveinek korabeli kiadásai, a magyar Faludi Ferenc, Pápai Páriz Ferenc, Bod Péter és Bél Mátyás művei képviselik. A tudomány fejlődését Descartes, Hobbes, Newton, Bacon és Galilei művei. A felvilágosodást Voltaire és Rousseau, a nagy francia mesterek műveinek korabeli kiadásai mellett a magyar felvilágosodás írói: Bessenyei György, Batsányi János és Kazinczy Ferenc írásai reprezentálják. Az irodalmi részt gazdag növénytani anyag egészíti ki, melyből elsősorban Linne műveit és a két gyönyörűen illusztrált növénykönyvet (*Icones Plantarum rariorum* és a *Hortus Romanum*) kell megemlíteni, melynek képeit külön dianézőn lehetett látni. A tavaly már bemutatott legrégebbi anyagból ízelítőként a legértékesebbeket az idén is kiállították, így Vesalius nagy anatómiáját (1555) és a Prágai Missalé-t (1492).

A kiállítás a tavalyinál is jobban sikerült. Az időrenden belül tematikailag csoportosítva láttuk az anyagot, s mivel mindezt lezárt tárlókon keresztül szemlélhette a látogató, sok kiemelt fotóanyag került a tárlók mögötti paravánokra. A rendezés Papp János és Tóth Béla, a Somogyi-könyvtár tudományos kutatóinak munkája.

HARC A TISZÁVAL

Alig fejezte be a város az idei árvíz elleni védekezés kellékeinek eltakarítását, a Somogyi-könyvtár és a Móra Ferenc Múzeum közös rendezésében a kupolacsarnokban elkészült a kiállítás az idei árvíz dokumentálására. A kiállítás Tóth Béla és dr. Csongor Győző munkája. Az anyag egy része a 91 évvel ezelőtti árvizet idézi. Vágó Pál nagy képe, a hozzá készült vázlatokkal, rézkarcok és rajzok elevenítik fel az 1879-es árvízi napokat. Kiállítottak még számos kiadványt az 1879-es nagy árvízről és az újjáépítésről. Az idei árvíz anyaga sajtócikkekből és fotókból állt össze, s jól egészítik ki az árvíz ihlette képzőművészeti alkotások. A kiállítás nagy érdeme az eseményekre való gyors reagálás.

HUNOK, AVAROK, MAGYAROK

Az idei ünnepi heteket a Móra Ferenc Múzeum is új állandó kiállítással köszöntötte. A *Hunok, avarok, magyarok* címmel elkészült kiállítást dr. Ortutay Gyula akadémikus nyitotta meg. A közönség előtt eddig ismeretlen anyagot mutat be a rendező (Bálint Csanád) a hunoktól a magyar államalapításig terjedő idő emlékeiből. A kitűnően rendezett kiállítás nem követi az időrendet, hanem három egyenlő életformájú lovas nomád népet mutat be.

Eddig még ki nem állított avar és magyar arany ékszerek kerültek a tárlókba, s különösen nagy érdeklődésre tarthat számot a nagyszéksósi fejedelmi aranylelet teljes készlete. A kiállítás egyik érdekessége a Nagy Károly-kard rekonstrukciója.

A Kárpát-medence leggazdagabb IX—XI. századi aranyleletének, a nagyszentmiklósi aranykincsnek másolatát is láthatjuk. Ezenkívül fontosabb kiállítási darabok (mind Csongrád megye múzeumaiból) a bojárhalmi magyar asszony félkilónyi ezüst ruhadísze és a legújabb ásatási anyagból a bizánci kereszt, festett edények a székkutasi avar temetőből és az eperjesi honfoglaláskori sírok mellékletei.

KOVÁCS ÉVA ÉS PUSKÁS IMRE KIÁLLÍTÁSA

A Képcsarnok Vállalat évek óta megrendezi kiállítását neves iparművészek alkotásaiból az ünnepi hetek alatt. Az idén a kerámia és a textil művésze találkozott: két igazán kiváló művész alkotásait láthattuk.

Puskás Imre szegedi származású művész. Színes, figurás faliszőnyegeivel rendkívül nagy sikert aratott. Különösen érdekesek a népi alakok, amelyek megjelenítése teljesen egyéni ötlet. Szépek a hagyományosabb, de színeiben gazdag szőnyegek is — s a siker bizonyítéka, hogy mind gazdára leltek.

Kovács Éva alkotásai használati tárgyak. Különféle készletek és tálak képviselték a művészt. Sötét, ünnepélyes, szolid színek, geometrikus formák vallottak a sokoldalú művészegyéniségről.

LACZÓ KATALIN

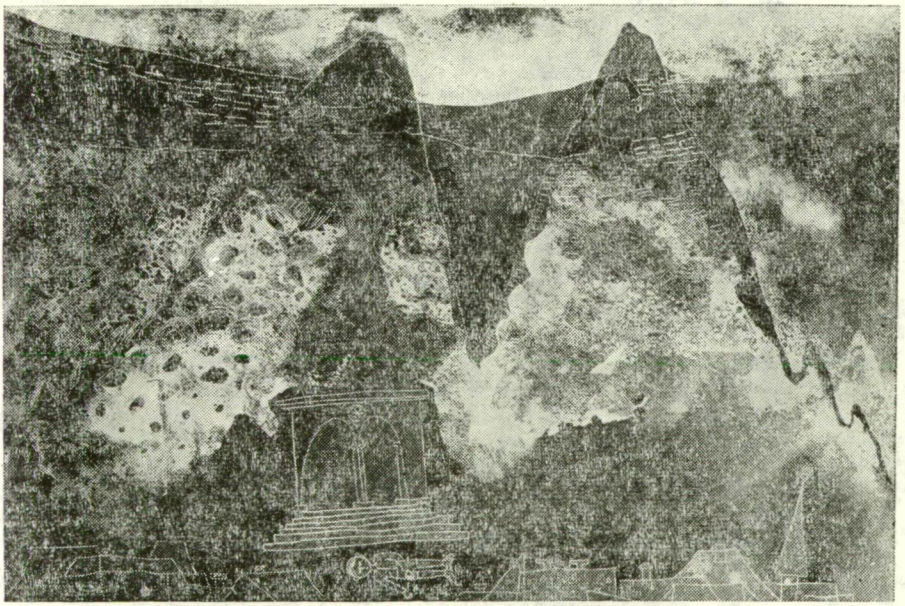

KOPACZ MÁRIA: HAJNALI BOMBÁZÁS

FELAVATTÁK AZ ORSZÁG ELSŐ NYOMDAMÚZEUMÁT GYOMÁN

1970. augusztus 30-án új múzeum nyitotta meg kapuit Békés megyében. Az ország első nyomdamúzeuma méltán talált otthonra Gyomán, a világhíres nyomdászcsalád, Knerék hajdani lakóházában.

A községi kultúrotthon nagytermében rendezett avatóünnepségen az elnökség tagjai között foglalt helyet dr. Ortutay Gyula akadémikus, Enyedi G. Sándor és Zalai György, az MSZMP Békés megyei bizottságának titkárai, Nagy János, a megyei tanács vb-elnökhelyettese, Botyánszki Pál, a Kner Nyomda igazgatója, Haiman György, az Iparművészeti Főiskola tanára, valamint Szántó Tibor művészettörténész.

Ünnepi beszédet dr. Ortutay Gyula akadémikus, a Kner család régi tisztelője, Kner Imre jó barátja mondott. Beszédében többek között kiemelte, hogy bár a Knernemzedék áldozatkész, magas művészi színvonalú tipográfiai munkája nyomán világhíressé lett gyomai üzemet a második világháború lerombolta, Kner Imrét elpusztította, a család tagjait szétszórta, ma, 1970-ben a Kner Nyomda mégis új, modern formában, hatalmas nyomdaüzemként él és dolgozik. A magyar könyv története elválaszthatatlan a vidéktől, a gyomai Kner család nevétől, Békés megyétől. Éppen ezért — mondotta dr. Ortutay Gyula — fejleszteni és támogatni kell a vidéki nyomdaipart, hiszen kár lenne temetni a könyvet, amely örök útitársa marad a tanulni, művelődni vágyó embereknek. A kis vidéki gyomai nyomdából a felszabadulás után naggyá nőtt Kner Nyomda ma már évente 360 tonna könyvet, 600 000 kötetet készít Knerék szellemében. A gyár termékei ma is világszínvonalon állanak, s a magyar könyvművészet Knerék alapozta hírnevét öregbítik szerte a világon.

A Kner Nyomdamúzeum megalkotói éppen ezt a fejlődést kívánták a kiállítás anyagán keresztül reprezentálni. Az öt kiállítási terem felöleli egész Békés megye nyomdaiparának fejlődését Réthy (Schlotterbeck) Lipót 1846 szeptemberében létesített szarvasi kis nyomdai üzemétől Dobay János 1860-ban megnyílt gyulai műhelyének, Tevan Adolf és Tevan Andor 1903-tól Békéscsabán működő nyomdájának ismertetésén keresztül a gyomai Kner-nyomda történetéig, hogy végül bemutassa a békéscsabai Kner Nyomdának a régi, magas művészi fokon álló, világhírű tipográfiai hagyományokat folytató és továbbfejlesztő modern, a mai ízlésnek megfelelő nyomdaipari termékeit.

Természetesen a kiállítás leggazdagabb, legértékesebb anyaga a gyomai Knernyomda történetét dolgozza fel. Nem kis feladatra vállalkoztak a kiállítás tervezői és kivitelezői, amikor Kner Imre sokirányú tipográfiai, könyvkiadói, szervezői és művészeti tevékenységét kívánták áttekinthető módon, minden területre kiterjedő gondossággal bemutatni. Éppen ezért csak a teljes elismerés hangján szólhatunk a Kner Imre munkásságát bemutató két kiállítási teremről, mert kitűnő válogatásban, finom ízléssel elhelyezett könyvekben gyönyörködhettünk.

Remek könyvek születtek a Kner—Kozma—Király triász alkotóműhelyében, amelyek legszebbjei, a *Három Csipke Könyv*, a 12 kötetes *Kner Klasszikusok*, a *Monumenta Literarum* ma is a kiállítás legtöbbet megcsodált darabjai. Örömmel láttuk a múzeum egyik vitrinjében a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának kiadásában megjelent és a Buday György művészi fametszeteivel díszített *Book of Ballads* és a *Nyíri és rétközi parasztmesék* c. könyveket. Jó néhány kiállított levélrészlet, fénykép tanúsítja, hogy Kner Imre nemcsak kora nemzetközileg is elismert tipográfusa volt, hanem a leghaladóbb gondolkodású kortársakkal (pl. Hatvany Lajos, Kodály Zoltán, Móra Ferenc, Móricz Zsigmond, a Szegedi Fiatalok: Buday

György, Radnóti Miklós, Ortutay Gyula) szoros baráti és munkakapcsolatot kiépítve tevékenykedett fáradhatatlanul a magyar kultúra felemeléséért.

Egyetlen hiányosságot kell megemlítenünk csupán. A múzeum létrehozásában a legkiemelkedőbb munkát végzők (Botyánszky Pál, Elek László, Kass János, dr. Szabó Ferenc) teljesen megérdemelt kitüntetésben részesültek, egyetlen szó sem esett azonban az időközben elhunyt Malatinszky Lajosról, aki pedig mint Kner Imre hajdani munkatársa és tisztelője, évtizedeken át gyűjtötte és őrizte nagy szeretettel és hozzáértéssel a gyomai Kner-nyomdával kapcsolatos anyagokat.

HARMATI IDA

HÍREK

Az elmúlt hónapban vendégeink voltak: Kántor Lajos irodalomtörténész, kritikus, a kolozsvári Korunk szerkesztő bizottságának tagja, Beke György író, a bukaresti Előre munkatársa és dr. Bori Imre, az újvidéki egyetem Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszékének professzora, a Híd szerkesztő bizottságának tagja.

*

Az Országos Béketanács vendégeként tartózkodott hazánkban Irina Levcsenko szovjet írónő, a Szovjetunió Hőse, aki 1944-ben részt vett a Szeged környéki harcokban. Mostani szegedi tartózkodása idején ellátogatott a Sajtóházba is, ahol az írócsoport és a Tiszatáj képviselőivel folytatott baráti megbeszélést.

E számunk szerzői közül Bartalis János (Kolozsvár) és Horváth István (Kolozsvár) romániai, Kovács Vilmos (Ungvár) szovjetunióbeli magyar író.

SZERKESZTŐI ÜZENET

Nem közölhető írást küldtek: G. A. Budapest, K. L. Karcag, T. L. F. Rédics, V. K. M. Székesfehérvár, Z. A. Csökmő, B. T. Baja, B. J. Budapest, Sz. L. Budapest, T. E. Hódmezővásárhely, B. A. Budapest, P. L. Budapest, Cz. J. Budapest, Gy. B. Budapest, G. Gy. Gödöllő, F. M. Mezőkovácsháza, W. I. Székesfehérvár, V. I. Tatabánya.

KIS SZEGEDI MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

VII.

Buda megvétele Szegedet a török hatalmi szférájába utalta, s ezt a helyzetet a város 1543 elején lett megszállása stabilizálta. Az új hatalom helyreállította a várat, biztosítva uralmát a vidék fölött, s egyúttal elismerve Szegednek azt a jogát, hogy kedvező földrajzi fekvésén alapuló kivételezett helyzetét továbbra is megtartsa: megmaradt katonai, pénzügyi, kereskedelmi központnak. „Sok gazdag áros nép győle az városba, Gazdag harmincadot szörzének városban, Császárnak sok kincse győle tárházába, Onnat fizettetött hó-pénzt Magyarországban" — írja Tinódi. Bár az ebből származó haszon közvetlenül nem a magyar, hanem a betelepülő török lakosság anyagi erejét gyarapította, az előbbinek sem vált kárára. Szeged a szultán közvetlen fennhatósága alá tartozó khász-birtok lett, s más alföldi településekkel szemben az ebből eredő állandóság előnyeit élvezte. Biztonsága azonban viszonylagos volt, a fosztogatást, erőszakoskodást nem kerülhette el; ez némely időszakban — különösen Tóth Mihály 1552-es félresikerült felszabadító vállalkozását követően, valamint az 1670—80-as esztendőkben — az átlagosnál nagyobb méreteket öltve a város létét is veszélyeztette. Mi sem mutatja ezt jobban, mint az az 1553-ból származó adat, mely szerint az 1053 ház 77%-a lakatlan. Mindazonáltal az élet alapfeltételei többé-kevésbé biztosítva voltak, s a város 144 éven át várhatta felszabadulását. A belső önkormányzat — erősen korlátozott hatáskörrel — megmaradt, a lakosság vallási életébe a hatalom nem szólt bele, fent lehetett tehát tartani a szellemi, kereskedelmi s — jelentékeny megszorításokkal — a közigazgatási kapcsolatot mind Erdéllyel, mind a királyi Magyarországgal. Ilyen körülmények között sikerült átmenteni a városi közösséget, ha csak a vegetáció szintjén is — az 1686-os nagy hadjáratig, melynek során Szeged is fölszabadult.

Ezekben az évtizedekben kulturális életről nem beszélhetünk, hiszen a magasabb rendű törekvésekhez szükséges energia felszívódott. Két egymásra tekintő tényt idézünk a város művelődésügyét ért végzetes csapás jellemzésére. A belső életről fennmaradt iratokban szinte kivétel nélkül a puszta életfeltételek biztosításáról esik szó, tartalmuk a zaklatásokkal szemben való védekezés. Ugyanekkor a magyar polgárosulás és kultúra frontját tömegesen özönlik el a szegedi származású kereskedők, kézművesek, mecénások, művészek, írók, prédikátorok, köztük európai méretű nagyságok. Ez a tény ismét igazolja, hogy a XVI. század elejére Szeged a polgárosulás és a polgári kultúra egyik bázisává izmosodott, s egyúttal sejteti a fellendülésnek azokat a hatalmas lehetőségeit, melyek erre az időre megértek, kibontakozásukat azonban a nemzeti katasztrófa elfojtotta. Ezek az adatok egy többé már soha meg nem írható szegedi művelődéstörténet adatai. Nem teljesen kárba veszettek: jelzik azokat az értékeket, melyekkel Szeged már pusztulásában gazdagította a nemzeti művelődés kincsestárát.

Ámde a korábban felgyülemlett erőtartaléknak az a része, mely a csapás alatt nem szóródott szét, az új helyzetben elsősorban a szellemi mozgalmak területén fejezte ki magát, hiszen másutt nem volt módja az érvényesülésre. Így ha e másfél száz esztendő alatt egyáltalán történt valami Szegeden, az csak a művelődésügy területén történhetett. Két mozzanatról kell megemlékeznünk: körülbelül a török hódítással egyidejűleg jelenik meg Szegeden a reformáció, s ezekben az évtizedekben jut minden más időszakhoz képest összehasonlíthatatlanul nagyobb jelentőségre a ferencesek tevékenysége.

K. P.

A VÁSÁRHELYI ŐSZI TÁRLAT ANYAGÁBÓL

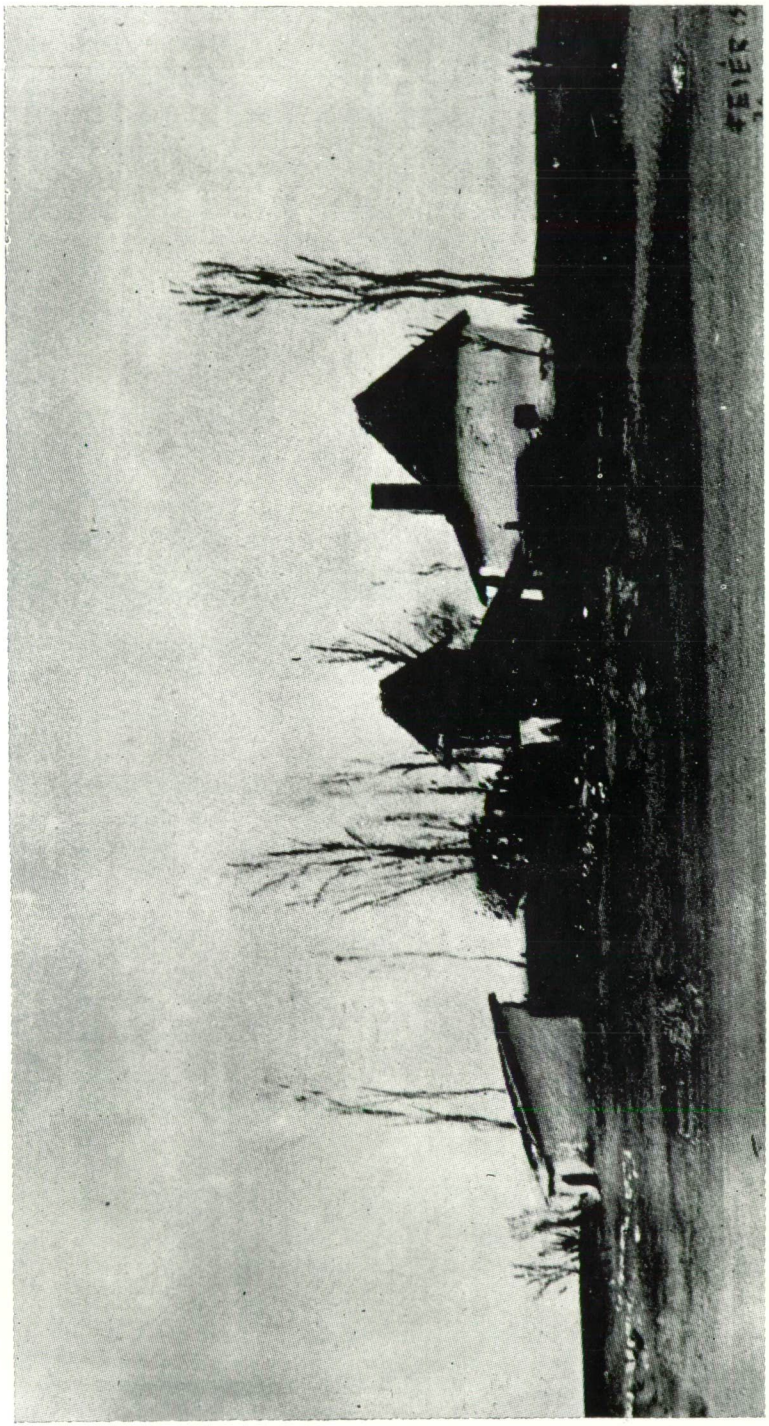

FEJÉR CSABA: TANYA

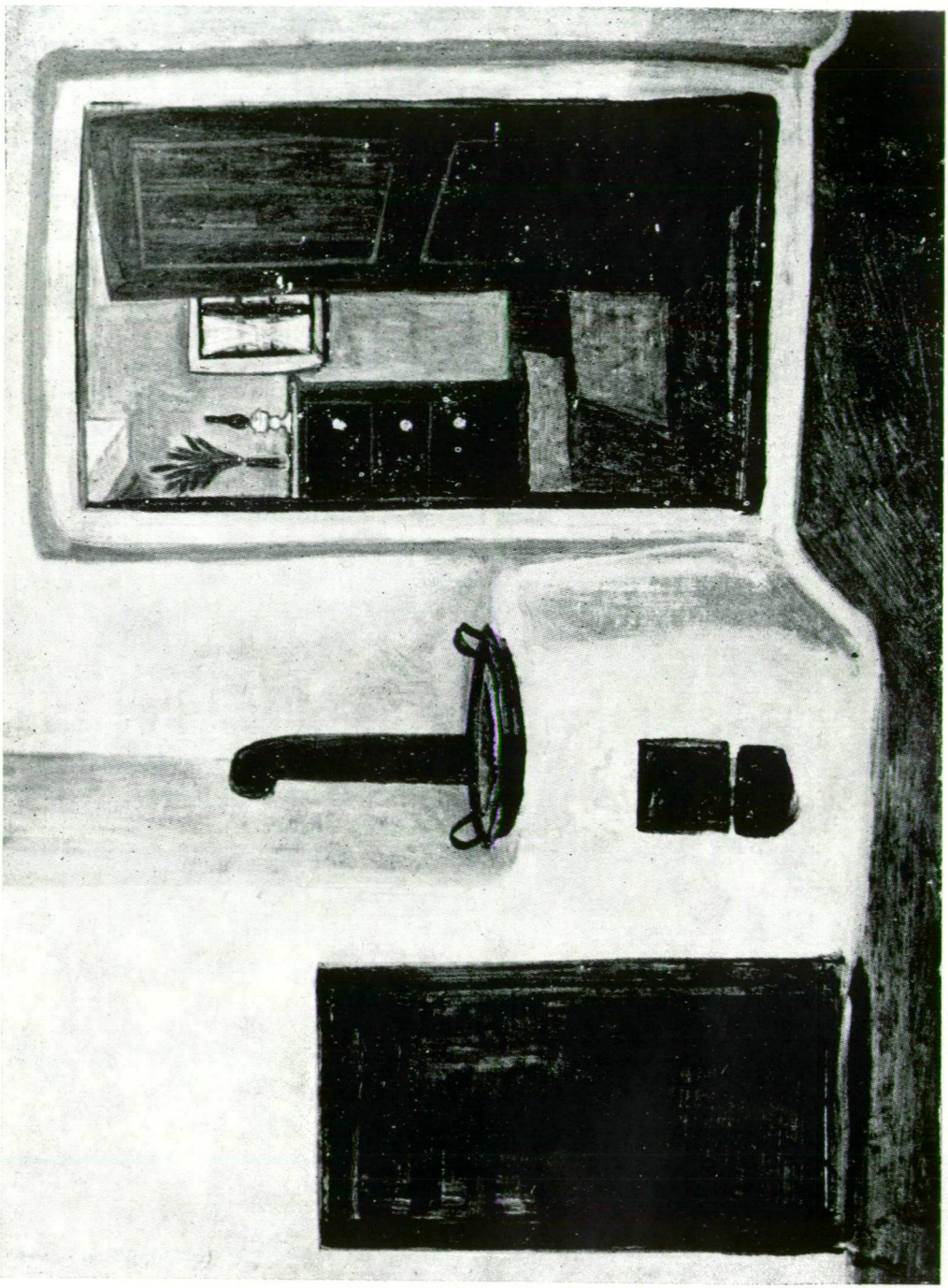

SZALAY FERENC: PARASZTSZOBA

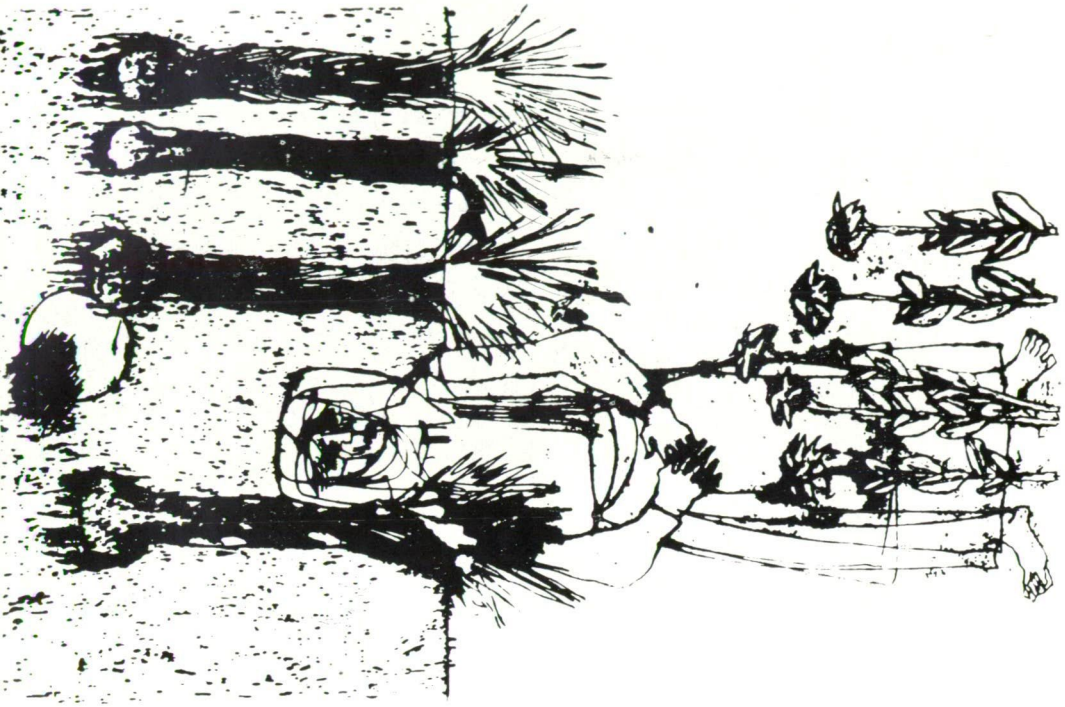

CSOHÁNY KÁLMÁN: VIRÁGOK ÉS FÁK

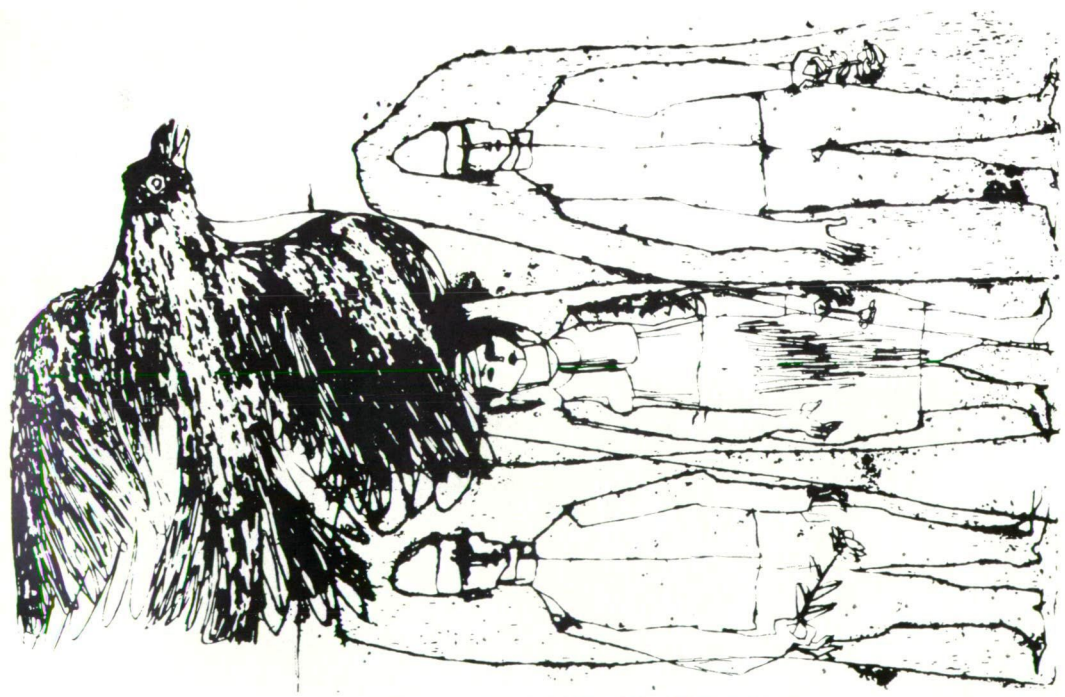

CSOHÁNY KÁLMÁN: FIATALOK

GACS GÁBOR: FORRADALOM

SZALAY FERENC: BELÉPÉS A TSZ-BE

SZURCSIK JÁNOS: TEMETÉS

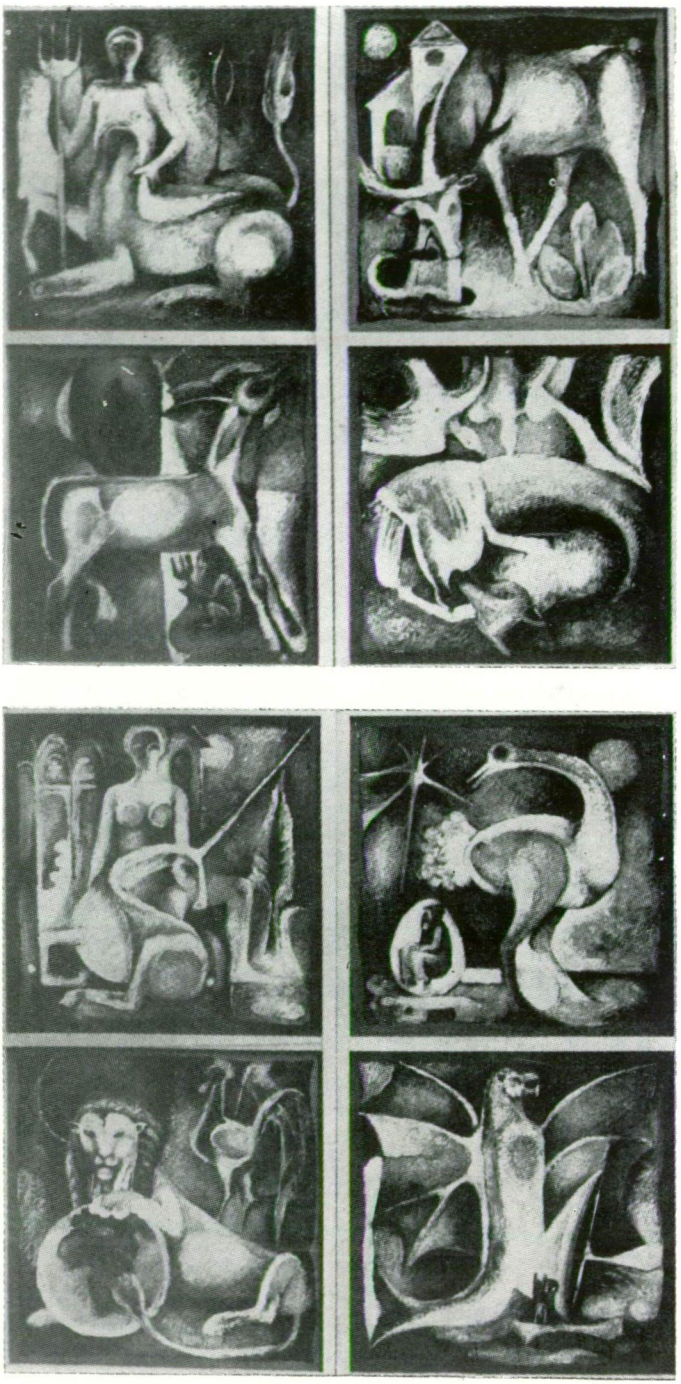

SOMOS MIKLÓS: BESTIÁRIUM